

**PRAŽSKÝ SBORNÍK  
HISTORICKÝ**

**THE PRAGUE HISTORICAL  
REVIEW**

**XLVIII**

Archiv hlavního města Prahy  
Praha 2020

Šéfredaktorka: doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Výkonní redaktoři:

PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D. – Nina Lohmann, M.A., Ph.D.

Redakční rada:

PhDr. Zdeněk Dragoun, doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.,  
doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D., Mgr. Hana Gutová Vobrátilková, Ph.D.,  
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., Mgr. Petr Jíša (předseda),  
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc., Dr. Robert Luft,  
prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.,  
prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc., PhDr. Martin Svatoš, CSc.,  
prof. Dr. Janusz Tandecki, Prof. Dr. Karl Vocelka

Tento svazek lektorovali:

doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.,  
Mgr. Hana Gutová Vobrátilková, Ph.D., doc. Mgr. Ota Halama, Th.D.,  
prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc.,  
Mgr. Dalibor Janiš, Ph.D., PhDr. Martin Krummholz, Ph.D.,  
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.,  
Mgr. Jana Ratajová, Ph.D., doc. JUDr. Marek Starý, Ph.D.

© Archiv hlavního města Prahy, 2020

ISSN 0555-0238

ISBN 978-80-86852-91-1

*Pražský sborník historický je zařazen na European Reference Index  
for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)*

# OBSAH

## **Studia et commentationes**

- Petr Kreuz**, Vývoj pražského městského práva do vydání  
městského zákoníku z roku 1579 ..... 15
- Marie Buňatová**, Nevěrný cukrář Jakub Manze.  
Studie k přistěhovalectví a každodennosti  
na Starém Městě pražském na přelomu 16. a 17. století ..... 59
- Pavλίna Gottsteinová**, Malá Strana a Hradčany ve světle  
vizitačního protokolu tereziánského katastru z roku 1726 .... 103

## **Materialia**

- Olga Fejtová – Jaroslava Mendelová**, „Byli rebely,  
a proto zasloužili trestu.“ Měšťané a staroměstská  
exekuce v roce 1621 ..... 175
- Olga Fejtová**, „Můj ortel zní, že mám z rathouzu býti oběšen...“  
Kutnaurové ze Sonnenštejna – životní osudy staroměstské  
bratrské měšťanské rodiny v neklidné době  
konfesijních zvrátů ..... 237
- Kamil Boldan**, Knihvazačská dílna staroměstského Mistra  
se supralibros Vyšehradské kapituly CW ..... 275
- Kristýna Kalousková**, Millesimovský palác č. p. 597  
na Starém Městě pražském. Dějiny a stavebně-historický  
vývoj památkově chráněného objektu ..... 327

## **Ex Archivo Metropolis Pragae**

- Václav Ledvinka**, In memoriam Miroslava Moutvice ..... 387
- Jana Konvičná**, In memoriam PhDr. Jiřího Hlocha ..... 391

## Recensiones librorum

### *Pragensia*

Praha renesanční, barokní a univerzitní ( <i>Jiří Pešek</i> ) .....	397
Sedm svazků Uměleckých památek Prahy – příručka i syntéza ( <i>Jiří Pešek</i> ) .....	405
Imago, imagines. Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století I–II, (edd.) Kateřina Kubínová – Klára Benešová ( <i>Tomáš Sekyrka</i> ) .....	411
Josef Hájek a kolektiv, Cihly v historické architektuře Prahy. O výrobě a využití zdicích cihel. Seznam pražských cihelen ( <i>Pavel Kodera</i> ) .....	419
Jaroslav Jásek – Hana Vobrátilková – Zuzana Drnková Vašáková, Vodné a stočné v Praze. Cena vody pitné, užitkové a odpadní ( <i>Jiří Pešek</i> ) .....	424
Petr Čornej, Husitství a husité ( <i>Václav Ledvinka</i> ) .....	427
Mateusz Goliński, Dzieje miast praskich do początku XV wieku ( <i>Martin Nodl</i> ) .....	437
Jiří Smrž, Cechy v pražských městech od prvních zpráv ve 13. století až do jejich zrušení v roce 1860 ( <i>Radka Heisslerová</i> ) .....	441
Martina Maříková, Finance v životě pražské metropolitní kapituly. Hmotné zabezpečení kanovníků optikou účetních rejstříků z let 1358–1418 ( <i>Martin Nodl</i> ) .....	446
Jaromír Žegklitz – Miroslava Šmolíková, Pro kamna ke Špačkovi. Kachle a kamnářství v renesanční Praze; Jaromír Žegklitz, Kachle z dílny hrncíře Adama Špačka (1531–1572) na Novém Městě pražském ( <i>Jiří Smrž</i> ) .....	449
Marie Buňatová, Hedvábí, sklo a koření. Obchod mezi Prahou a Itálií (1500–1620) ( <i>Tomáš Sterneck</i> ) .....	455
Barbara Krafft, Barbara Krafft nata Steiner 1764–1825. Porträtistin der Mozartzeit, (Bearb.) Regina Kaltenbrunner ( <i>Lucie Rychnová</i> ) .....	462

Miroslava Přikrylová, Fotografický ateliér H. Eckert v Praze. Obrazový katalog fotografií uložených v Archivu hl. m. Prahy. Rekonstrukce fotografické produkce ateliéru na základě nově objevených pramenů ( <i>Jan Mlčoch</i> ) .....	466
Thomas Olechowski, Hans Kelsen. Biographie eines Rechtswissenschaftlers ( <i>Petr Kreuz</i> ) .....	469
Jakub Šlouf – Daniela Němečková a kol., Mimořádný lidový soud v Praze (1945–1948). Retribuce jako služební úkol na hraně možností i profesní cti zaměstnanců justice ( <i>Jan Ryba</i> ) .....	475

### **Urbana**

Od veduty k fotografii. Inscenování města v jeho historii, (edd.) Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Martina Maříková – Jiří Pešek ( <i>Zdeněk Hojda</i> ) .....	481
Dějiny Brna 6. Předměstské obce, (red.) Lukáš Fasora – Václav Štěpánek ( <i>Marek Ďurčanský</i> ) .....	493
Die Konsumentenstadt – Konsumenten in der Stadt des Mittelalters, (Hrsg.) Stephan Selzer ( <i>Martin Nodl</i> ) .....	500
Violence and Justice in Bologna, 1250–1700, (ed.) Sarah Rubin Blanshei ( <i>Petr Kreuz</i> ) .....	503
Thomas Ertl, Wien 1448. Steuerwesen und Wohnverhältnisse in einer spätmittelalterlichen Stadt ( <i>Martin Nodl</i> ) .....	511
Daniela Kah, Die wahrhaft königliche Stadt. Das Reich in den Reichsstädten Augsburg, Nürnberg und Lübeck im Späten Mittelalter ( <i>Martin Nodl</i> ) .....	514
Die materielle Kultur der Stadt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, (Hrsg.) Sabine von Heusinger – Susanne Wittekind ( <i>Martin Nodl</i> ) .....	516
Piotr Łozowski, Kredyt i dom. Rynki obrotu pieniężnego i nieruchomościami w Warszawie okresu XV i początków XVI wieku ( <i>Martin Nodl</i> ) .....	520
Krzysztof Mrozowski, Przestrzeń i obywatele Starej Warszawy od schyłku XV wieku do 1569 roku ( <i>Martin Nodl</i> ) .....	524

Die frühneuzeitliche Stadt als Knotenpunkt der Kommunikation, (Hrsg.) Martin Holý – Michaela Hrubá – Tomáš Sterneck ( <i>Ivana Ebelová</i> ) .....	528
Ferdinand Opll – Heike Krause – Christoph Sonnlechner, Wien als Festungsstadt im 16. Jahrhundert. Zum kartografischen Werk der Mailänder Familie Angielini ( <i>Jiří Pešek</i> ) .....	532
Ulinka Rublack, Der Astronom und die Hexe. Johannes Kepler und seine Zeit ( <i>Petr Kreuz</i> ) .....	538
Markéta Tymonová, Obchod Moravy, Slezska a Uher na krakovském trhu v roce 1618 ( <i>Tomáš Sterneck</i> ) .....	543
Josef Bongartz, Gericht und Verfahren in der Stadt und im Hochstift Würzburg. Die fürstliche Kanzlei als Zentrum der (Apellations-)Gerichtsbarkeit bis 1618 ( <i>Petr Kreuz</i> ) .....	547
Alexander Zirr, Die Schweden in Leipzig. Die Besetzung der Stadt im Dreißigjährigen Krieg (1642–1650) ( <i>Marek Ďurčanský</i> ) .....	553
Plague between Prague and Vienna. Medicine and Infectious Diseases in Early Modern Central Europe, (edd.) Karel Černý – Sonia Horn ( <i>Andreas Weigl</i> ) .....	560
Magdalena Kowalska-Cichy, Magia i procesy o czary w staropolskim Lublinie ( <i>Petr Kreuz</i> ) .....	562
Stanislava Musilová, Žena za katrem. V síti trestněprávních a kriminalizačních mechanismů druhé poloviny dlouhého 19. století ( <i>Petr Kreuz</i> ) .....	565
Michal Horáček, Benešov technický a industriální ( <i>Marek Ďurčanský</i> ) .....	573
Přehlížené drobné zapomenuté industriální stopy v krajině a sídlech, (ed.) Benjamin Fragner ( <i>Marek Ďurčanský</i> ) .....	578
Michał Wiszniewski, Wokół Plant ( <i>Marek Ďurčanský</i> ) .....	582
Agnes Meisinger, 150 Jahre Eiszeit. Die große Geschichte des Wiener Eislauf-Vereins ( <i>Nina Lohmann</i> ) .....	586

Boris Meňšagin, Vospominanija. Pisma. Dokumenty, (red. a ed.) Pavel M. Poljan a kolektiv ( <i>Petr Kreuz</i> ) .....	592
Siegfried Mattl – Gottfried Pirhofer – Franz J. Gangelmayer, Wien in der nationalsozialistischen Ordnung des Raums. Lücken in der Wien-Erzählung ( <i>Nina Lohmann</i> ) .....	602
Seznam vyobrazení .....	609
Seznam autorů .....	613
Contents .....	615
Inhalt .....	621

## **RECENSIONES LIBRORUM**



## PRAHA RENESANČNÍ, BAROKNÍ A UNIVERZITNÍ

Úspěšná, elegantní a textově kvalitní, ač populárně historická „Edice Praha“ se rozrostla o tři závažné svazky.<sup>1</sup> V prvním z nich přední znalkyně evropského a speciálně pražského umění „dlouhého“ 16. století Eliška Fučíková tematizuje Prahu období renesance. V rámci ustáleného konceptu ediční řady autorka nejprve načrtává celkový obraz pražského architektonického a uměleckého vývoje (s. 11–46). Tento vývoj sleduje od jagellonského období, kdy se nový sloh od osmdesátých a devadesátých let 15. století přihlásil jednak nástěnnými malbami Mistra Litoměřického oltáře ve svatováclavské kapli Svatovítského chrámu, jednak renesančními okny velkolepého Riezdova Vladislavského sálu Pražského hradu.

Fučíková připomíná, že (dosud anonymní) malíř velkolepé výzdoby kaple sv. Václava byl poučen Itálií a augsburským malířstvím své doby. Za iniciátora rozsáhlých nástěnných maleb pokládá Fučíková krále Vladislava, jejich program pak připisuje nejspíše litoměřickému proboštu Janovi z Vartenberka (s. 84). Dokončení maleb autorka klade před korunovaci Ludvíka Jagellonského roku 1509.<sup>2</sup>

- 
- 1 Předmětem recenze jsou následující svazky: ELIŠKA FUČÍKOVÁ, *Praha renesanční*, Karolinum, Praha 2017, 183 stran; VÍT VLNAS, *Praha barokní*, Karolinum, Praha 2017, 327 stran; JOSEF A LYDIA PETRÁŇOVI, *Praha univerzitní*, Karolinum, Praha 2018, 215 stran. – Již dříve vyšly v edici *Praha svazky*: ELIŠKA FUČÍKOVÁ, *Praha rudolfínská*, Praha 2014; JAN ROYT, *Praha Karla IV.*, Praha 2015; KATEŘINA BEČKOVÁ, *Praha. Město a řeka*, Praha 2015; BOŽENA PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, *Praha. Zahrady a parky*, Praha 2016. Srovnej recenzi in: *Pražský sborník historický* 44, 2016, s. 310–315. Předmětem předložené recenze není kniha této ediční řady: JAN ROYT, *Praha středověká*, Praha 2019, která je recenzována samostatně.
  - 2 Fučíková se tak drží ustálené datační a interpretační tradice (Jaroslav Pešina, Jarmila Vacková, Josef Krása) a nepodléhá aktuální tendenci jejího zpochybnění nebo dokonce drastického předatování díla do let 1516–1517. Srovnej: *Dějiny umění v českých zemích 800–2000*, (ed.) TAĀNA PETRASOVÁ – ROSTISLAV ŠVÁCHA, Řevnice – Praha 2017, s. 309 a 311; PETRONILLA ČEMUS, *Svatý Václav jako dynastický světec Jagellonců*, in: *Doba jagellonská v zemích České koruny 1471–1526*, (ed.) VIKTOR KUBÍK, České Budějovice 2005, s. 293–313, a IVANA KYZOUROVÁ, *Nová zjištění k renesančním nástěnným*

Zřejmě z této doby pochází také portrét muže s úhelníkem v ruce (architekta), s velkou pravděpodobností královského architekta Benedikta Rieda, na jižní stěně kaple. Fučíková připomíná a na s. 87 obrazově dokumentuje, že na západní zdi kaple je v horním pásu nad obrazem sv. Václava obdělávajícího vinici zachyceno i Riedovo klíčové pražské dílo – Vladislavský sál s renesančními okny a pěti stanovými střechami, zničenými pak požárem roku 1541.

Je dobře, že autorka připomněla i významná umělecká díla, která až do vyplnění katedrály kalvínskými obrazoborci roku 1619 zdočila její kaple. Exemplárně připomněla dochovaný krásný fragment Cranachova velkého mariánského oltáře z let 1520–1522, objednaný v Sasku pro velechrám králem Ludvíkem Jagellonským nebo proboštem kapituly Arnoštem ze Šlejnic. Patří ke kladům této publikace, že v této úvodní části nezůstává obrazově „omezená“ na snímky dochovaných památek, ale přináší i nejednou málo známé dobové kresby, grafiky, titulní listy knih.

Autorčin největší zájem ovšem platí období spojenému s osobnostmi krále Ferdinanda I. a jeho syna, arciknížete Ferdinanda Tyrolského, který v Praze pobýval od roku 1543 na dvoře své matky Anny a v letech 1548–1566 byl pražským místodržícím. Je to doba, která dlouho nebyla historicky, kulturně ani uměnovědně docenována. Přitom to byly právě početné (nenápadné, po staletích Pacassiho přestavbou hradu překryté nebo i beze stopy zaniklé) Ferdinandovy stavební aktivity na Pražském hradě (tzv. Královnin palác v západní části areálu, rozsáhlé zahrady za Jelením příkopem, kde od roku 1538 začal růst „lusthaus“ podle modelu Paola della Stella, dále míčovna a fíkovna), které do hradního areálu či jeho těsné blízkosti přitáhly též stavební aktivity české aristokracie. Toto panovnícko-aristokratické stavební a umělecké soutěžení nakonec (po požáru Malé Strany, Hradu a Hradčan roku 1541, resp. po ztrátě mocenského postavení pražských měst po roce 1547) mohutně otevřelo celou českou metropoli renesanci.

---

*malbám ve svatováclavské kapli katedrály sv. Víta v Praze, Zprávy památkové péče 72, 2012, s. 411–419.*

Fučíková ovšem nezůstala u architektury – i když důkladně přiblížila kvality a dobový význam letohrádku Hvězda. Zalidnila dějiny této doby řadou dosud jen zřídka připomínaných umělců (zejména opomínaný dvorní malíř arcivévody Ferdinanda Francesco Terzio z Bergama a pro celou středoevropskou oblast významný dvorní portrétista Jakob Seisenegger), osobností vědy, kultury a knižního umění. Zapomenuty nejsou ani slavnosti a jiné performance: masopustní slavnost se soptící Etnou, antickým maskovým průvodem a šestinohým drakem na Staroměstském náměstí roku 1570, pořádaná Maxmiliánem II. a navržená Arcimboldem. Právě pro dobu vlády Maxmiliána II. pak výklad opouští Hrad a jeho bezprostřední okolí a věnuje se etablování renesance v pražském měšťanském prostředí.

V druhé, nejrozsáhlejší části knihy, průvodci renesančním městem (s. 49–169), dostali slovo zejména fotografové Oto Palán a Jan Gloc. Byli ovšem autorkou velmi přesně vedeni, takže nejde o nějaké ilustrace, ale o působivé a přitom dokumentárně dobře čitelné snímky, nadto provázené poměrně rozsáhlým, velmi věcným výkladem. Ten dovoluje uvědomit si míru nedochování renesanční architektonické (ale v tom rámci i další umělecké) substance na Novém Městě a v Židovském Městě, resp. omezení této kategorie památek prakticky jen na Staré Město a levobřežní historickou Prahu.

Graficky vzorně upravená kniha je doplněna výkladovým rejstříkem historických osobností, lokalizační mapkou objektů, seznamem vyobrazení a medailonem autorky i se stručným výběrem z její bohaté bibliografie. *Praha renesanční* by měla být vnímána společně s o tři roky starší *Prahou rudolfínskou* jako šťastně koncipovaný a krásně vypravený pohled klíčové české badatelky na Prahu mezi středověkem a nástupem baroka.

Vlnasova *Praha barokní* je o více než polovinu rozsáhlejší než ostatní svazky ediční řady. Má to svoji logiku: baroko zanechalo v Praze nejzřetelnější stopu ze všech velkých uměleckých slohů a do velké míry určilo trvalý vizuální charakter většiny historických pražských měst. Fotograf Oto Palán je tu také právem na titulním listě postaven jako v podstatě rovnocenný spoluautor knihy. Bylo by ovšem chybou zůstat v zajetí krásných a technicky dokonalých snímků. Vlnasův úvodní text (s. 12–61) je přes populárně a kulturně uměleckohistorickou

lehkost a čtivost odborně závažný – oponující dodnes tradované nejedlovské stupiditě pohledu na „dobu temna“ (chudák Alois Jirásek nechť promine).

Vlnas počíná výklad od stavovského povstání roku 1618, připomíná ovšem, že na jedné straně Matyášova brána Pražského hradu, datovaná nápisem k roku 1614, je „často považována za nejstarší projev baroka v pražské profánní architektuře“ (s. 67), na straně druhé však „v architektuře pražských měst se nastupující baroko výrazněji uplatnilo až po skončení války“ (s. 24). Chronologicko-areálový (po částech aglomerace jdoucí) výklad je v klíčových pasážích lehce ironický. Je strukturován v podstatě podle politického vývoje. Vlnas přitom odmítá katastroficky diskontinuitní pojetí dějin: „Kontinuitu uměleckého života v Praze nepřerušil definitivní přesun císařského dvora do Vídně a zásadně se jí nedotkly ani následné válečné události. Výtvarné investice aristokracie a katolického kléru vycházely z potřeby okázalé reprezentace a současně ilustrovaly změny politické a náboženské situace v hlavním městě království“ (s. 23). Exemplárním příkladem je mu areál Valdštejnského paláce, kde „barokní jsou rozměry stavebního komplexu, ne však tak zcela jeho tvarosloví“. Valdštejn si „v symbolické blízkosti Pražského hradu vybudoval sídlo, s jakým se mohly měřit pouze rezidence suverénních vládců ve Vídni, Mnichově či Salcburku“ (s. 24).

Vlnas postupuje ve výkladu, zejména ovšem v „průvodci Prahou“, v podstatě obdobně jako autoři chronologicky předchozích svazků od Hradu, Malé Strany a Hradčan ke Starému (a Židovskému) Městu, Novému Městu a konečně k vilám a (dochovaným) zámečkům v blízkém předpolí města (Portheimka, Troja). Je to dáno i tím, že v historické levobřežní Praze, relativně málo postižené asanační či spíše různě motivovaným stavebnickým běsem 19. a 20. století, se zachovalo největší množství barokních památek všeho druhu. Protipól tvoří Nové Město s minimem dochovaných profánních barokních památek. To autora zřejmě dovedlo k snad jediné zavádějící formulaci celé knihy: „Barokní sloh vstoupil do ulic stále poněkud plebejského Nového Města, které si udržovalo ráz jakési vnitřní periferie, přestože i zde vyrůstaly významné profánní a zejména sakrální stavby“ (s. 41). Tentýž náhled na Nové Město ho vedl k prohlášení novoměstského Michnovského letohrádku Amerika za „slohově

harmonickou příměstskou vilu“ (s. 42). Položme si otázku, proč by si např. jeden z největších velikánů pražského barokního umění, Matyáš Bernard Braun, právě na „plebejské periférii“ zakoupil dva výstavné domy (jeden dodnes dochovaný v tehdy rušné Řeznické ulici, druhý, bohužel zaniklý, na prestižním nároží Vodičkovy a dnes Jungmannovy, tehdy Zvonařské nebo také Široké ulice), a k tomu ještě nedochovaný letohrádek s výhledem na Vltavu v dnešní Dittrichově ulici. Ono to prostě s Novým Městem bylo drobet jinak.

Jde o koncepční problém. Je-li Vlnasova kniha vnímána jako obrazový průvodce po dodnes zachovaných barokních památkách, má autor na takový náhled pochopitelně v jistém smyslu právo. I když je pak otázkou, proč v takto koncipované knize publikovat dobová vyobrazení dnes neexistujících památek jako např. „letní divadlo na pražském hradě r. 1723“ (s. 57) nebo efemérní architekturu: „slavnostní výzdoba prostranství před západním průčelím katedrály sv. Víta u příležitosti oslav kanonizace sv. Jana Nepomuckého v říjnu 1729“ (s. 53). A v uvádění příkladů vyobrazení dnes nespátřitelných památek by (s díky autorovi za jejich zařazení!) bylo možno pokračovat.

Je-li však cílem právě úvodní studie přiblížit „Prahu barokní“ v jejích dobových proporcích, bylo by lepší přidržet se stávající odborné literatury a přiznat, že Nové Město pražské bylo v raném novověku „největším městem v zemi. Jako jedno z mála českých měst vykazovalo podle berních šacunků prudce rostoucí počet domů...“: roku 1610 jich mělo 1 546, tedy o polovinu více než Staré Město.<sup>3</sup> A konkrétně pro polovinu 17. století, kdy počet novoměstských domů podle berní ruly klesl na 1 172, bylo z nich 158 panských a 18 deskových (proti 90 panským a 19 deskovým na Starém Městě). Šlechtická „prestižní zástavba se soustředila kupodivu v nejlidnatější čtvrti Nového Města, ve čtvrti zderazské, po níž následovala již podle předpokladu čtvrť jindřišská, považovaná všeobecně za nejzámožnější

---

3 Srovnej VÁCLAV LEDVINKA, *Nové Město pražské od středověku až do 17. století*, in: *Nové Město pražské ve 14.–20. století*, (edd.) VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK, Praha 1998 (= Documenta Pragensia, sv. 17), s. 7–16, zde s. 15n.

čtvrť novoměstskou“.<sup>4</sup> Dodejme, že Nové Město bylo z pražských historických čtvrtí v 19. a 20. století (tedy ještě i za první republiky) nejbrutálněji a s největší památkářskou a dokumentaristickou lhostejností plošně zbaveno své historické stavební substance. Zachovány zůstaly právě nejspíše paláce na Příkopech a v Hyberské ulici, zatímco např. na Václavském náměstí byla honosná architektura raného novověku brutálně zlikvidována, stejně jako v uvedené čtvrti zderazské...

Pojďme však k podstatným Vlnasovým tezím o barokní Praze, které se čtou jako vyslovená polemika s aktuálními představami části českého dějepisu umění, že Praha 17. století „nabývala charakteru provinčního nerezidenčního města“.<sup>5</sup> Vlnas se ptá, „jak lze vysvětlit, že na přelomu 17. a 18. století se Praha vyvinula v jedno z nejvýznačnějších uměleckých center střední Evropy, přestože na rozdíl od jiných zemských metropolí nebyla stálým sídlem panovníckého dvora? V čase vrcholného baroka se hlavní město Českého království stalo ohniskem, které již pasivně nepřebíralo výtvarné impulzy odjinud, ale samo vytvářelo podněty pro další stylový vývoj v Čechách a v okolních zemích. [...] Hnací sílu kulturního rozvoje Prahy představovaly zakázky pozemkové aristokracie, v Čechách bohatší než jinde v říši, a římskokatolického duchovenstva, především řeholních řádů. Pozadu však nezůstávali ani sebevědomí členové městského patriciátu...“ (s. 43). „Praha první půle 18. věku byla pevně zapojena do celoevropské sítě vzájemných vztahů mezi objednateli a architekty, sochaři, malíři a mistry nejrůznějších stavebních a uměleckých řemesel. Uplatňovali se zde tradičně Italové a Nizozemci, často lidé, kteří za sebou měli zkušenosti z působení v císařské Vídni, avšak stále častěji tady nalézali zakázky i tvůrci z různých koutů říše, stejně jako domácí síly“ (s. 44n.).

---

4 Srovnej OLGA FEJTOVÁ, *Příspěvek k sociálně-ekonomické charakteristice Nového Města pražského v 17. století. Domovní majetek jako výraz sociálně-ekonomického potenciálu města*, in: *Nové Město*, (edd.) V. LEDVINKA – J. PEŠEK, s. 171–183, zde s. 173 a 180.

5 *Dějiny umění v českých zemích 800–2000*, (edd.) T. PETRASOVÁ – R. ŠVÁCHA, s. 355.

Vlnasovy argumenty ve prospěch „evropskosti“ architektury a výtvarného umění nerezidenční Prahy první poloviny 18. století velmi dobře korelují se závěry výzkumu hudební situace v Praze téže doby. Tomislav Volek již roku 2000 formuloval tezi, že „dvorní opery“ evropských metropolí a rezidenčních měst v 18. století měly roli spíše součástí panovnické reprezentace než ohnisek živé hudby.<sup>6</sup> Účast širšího publika na jejich představeních byla minimalizována. V Praze však František Anton Sporck zareagoval na ohromný úspěch korunovační opery *Costanza e Fortessa* z roku 1723 založením a financováním soukromé operní scény na Novém Městě. Svěřil ji italskému impresáři a pragmaticky zpřístupnil širokému publiku. V Praze se tak vyvinula a i po Sporckově smrti udržela liberální, veřejnosti otevřená hudební instituce, která recipovala současnou italskou tvorbu, přiváděla do Prahy italské hráče i zpěváky a byla do velké míry finančně odkázána na přízeň převážně nešlechtického platicího publika, které si zároveň vychovávala.

Vlnasova krásná kniha, standardně zakončená biografickým heslářem osobností zmíněných v textu, přehledem českých králů let 1576–1790, mapkami s lokalizací fotograficky i textově dotčených památek, soupisem soch Karlova mostu, seznamem vyobrazení a autorovým biogramem, je prostě publikací výrazně překračující popularizační úroveň. Přináší text vyzývající k zamyšlení a k promýšlení.

Manželé Petráňovi patřili po desetiletí k nejvýznamnějším autorům na poli dějin pražské univerzity. Josef Petráň otevřel řadu svých knižních publikací na tomto poli již roku 1983 dějinami artistické, resp. filozofické fakulty od založení univerzity do roku 1948,<sup>7</sup> epochu v univerzitní historiografii pak znamenaly jím a Františkem Kavkou redigované čtyřsvazkové Dějiny UK z let 1995–1998,<sup>8</sup> do

---

6 TOMISLAV VOLEK, *Od italské opery k německému singspielu. Proměny pražského publika*, in: *Mezi časy. Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800*, (edd.) ZDENĚK HOJDA – ROMAN PRAHL, Praha 2000, s. 285–293.

7 JOSEF PETRÁŇ, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do r. 1948)*, Praha 1983.

8 *Dějiny Univerzity Karlovy I–IV*, (edd.) FRANTIŠEK KAVKA – JOSEF PETRÁŇ, Praha 1995–1998.

nichž v ohromném rozsahu přispěl jako autor. Na tento počín pak o rok později navázal knihou o hmotných památkách univerzity.<sup>9</sup> Ohromným výkonem autorského páru Petráňových se stala rozsáhlá, žánrově unikátní kniha (paměti se tu snoubily s institučními, politickými i biografickými pasážemi) o pražské filozofické fakultě druhé poloviny 20. století.<sup>10</sup> A řadu publikací doplnil ještě svazek o čestných doktorech Univerzity Karlovy v letech 1848–2015.<sup>11</sup> Nebyl to soubor medailonů poctěných osobností, nýbrž široce založená analýza univerzitní reprezentační a „zahraniční“ politiky, resp. vylíčení vnitřních i vnějších impulzů i tlaků, skrytých za těmito slavnostními akty.

Populární obrazová publikace o *Praze univerzitní* není věnována „jen“ vysokému učení Karlovu, nýbrž (samozřejmě až od raného novověku) všem vysokým školám, které působily a působí v měsících pražských. To znamená, že autoři v úvodní studii vylíčili vývoj univerzitního, technického, uměleckého, politického i ekonomického (veřejného) vysokého školství v české metropoli, a to včetně zmínek o školách již zaniknuvších či efemérních (Deutsche Technische Hochschule, Deutsche Universität, VŠPHV, Univerzita 17. listopadu). V přehledné obrazové části pak Petráňovi soustavně zdokumentovali objekty, některé interiéry, velmi výběrově i jednotlivá výtvarná díla v dnes vysokoškolských objektech, patřících především Univerzitě Karlově a jejím fakultám, ale i dalším vysokým školám.

„Snad v každém pražském panoramatu shledáme stopy univerzitní minulosti nebo přítomnosti“ (s. 69), glosují autoři skutečnost, že v Praze dnes vedle desítek soukromých ústavů soustavně působí devět veřejnoprávních vysokých škol, na nichž koncem druhé dekády 21. století studovalo přes 110 000 studentek a studentů. O jejich

---

9 JOSEF PETRÁŇ, *Památky Univerzity Karlovy*, Praha 1999.

10 JOSEF PETRÁŇ – LYDIA PETRÁŇOVÁ, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015.

11 JOSEF PETRÁŇ – LYDIA PETRÁŇOVÁ, *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015*, Praha 2017.



soužití s městem se v úvodní kapitole dočteme zejména pro středověk, dílem raný novověk. Uvědomíme-li si, že pražské vysokoškolské studentstvo představuje více než desetinu dospělého obyvatelstva metropole, měl by to být podnět pro zatím absentující výzkum jeho postavení, role v kultuře, ekonomice i sociálním životě Prahy.

Standardně členěná i vybavená a krásně graficky provedená kniha má na obálce snímek pozdně gotické sochy sv. Jana Evangelisty s knihou v cestovní sáčkové vazbě, stojící v knihovně Strahovského kláštera. Klášter sice nikdy nepatřil k univerzitě ani k jiné vysoké škole, ale ve dvacátých a třicátých letech 20. století tu sídlil monsignore Alois Musil, jeden z klíčových československých orientalistů a profesor FF UK.

*Jiří Pešek*

## SEDM SVAZKŮ UMĚLECKÝCH PAMÁTEK PRAHY – PŘÍRUČKA I SYNTÉZA

Dramatická industriálně-urbanistická asanační vlna zlikvidovala v poslední třetině 19. a první třetině 20. století podstatnou část historické stavební substance pražské aglomerace a nahradila ji v dobové perspektivě moderní industriální, dopravní, obytnou nebo např. reprezentační zástavbou. Zejména v devadesátých letech 19. století ovšem nemalá část pražských elit začala chápat, že tento proces – a zejména nutná, ale provedením drastická asanace velkých částí Starého Města a Josefova – nenávratně ničí velkou část individuálně i ve stavebním celku historicky a umělecky významných památek minulých staletí.<sup>1</sup> Vedle veřejné, principiálně kritické diskuse na téma omezení nebo dokonce zastavení asanace „staré Prahy“ přišel ke slovu i záměr evidence a dokumentace ničených, přestavovaných i modernizační furor přeživších památek. Roku 1893 vznikla „Komise

---

<sup>1</sup> Srovnej KATEŘINA BEČKOVÁ A KOL., *Asanace – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: *Pražská asanace. K 100. výročí vydání asanačního zákona pro Prahu*, Praha 1993.

pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek královského hlavního města Prahy“, která plody svých aktivit publikovala nejprve na stránkách *Almanachu královského hlavního města Prahy*. Od roku 1904 pak začaly s každoroční frekvencí vycházet *Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlavního města Prahy*, kde byly publikovány příspěvky o jednotlivých podstatných objektech – mnohdy s bohatou obrazovou i plánovou dokumentací. V meziválečném období i v poválečných desetiletích pak pokračovala jak soustavná devastace památkového fondu, tak dílčí projekty jeho dokumentování a edičního zprostředkovávání.<sup>2</sup>

Celočeské soupisy památek doby meziválečné, resp. poválečné (ediční projekt *Uměleckých památek Čech* byl v konečné, silně výběrové a svou stručností i minimalizací aparátu v podstatě populárně-vedné podobě realizován až v letech 1977–1982 v nakladatelství Academia) Prahu cíleně vynechávaly.<sup>3</sup> Práce směřující k systematickému uzavření této mezery byly započaty až roku 1991. Ve dvacetiletí 1996–2017 pak v nakladatelství Academia vyšlo sedm objemných, perfektně vypravených svazků soupisu památek pražské aglomerace. Nejprve přišly na řadu památné stavby a ve veřejném prostředí stojící pomníky vnitřních, historických částí: První díl zpracoval Staré Město a Josefov,<sup>4</sup> druhý Nové Město, Vyšehrad a tři objekty vinohradského teritoria, které železniční koridor od Vinohrad odřízl: Hlavní nádraží, Státní operu a bývalou Peněžní burzu, od roku 1948 proměněnou v parlament a koncem šedesátých let nadstavbou rozšířenou ve Federální shromáždění (dnes součást Národního muzea).<sup>5</sup> Třetí díl podrobně tematizoval nevelké,

2 Pripomeňme jen ediční řadu *Zmizelá Praha*, která v šesti svazcích vyšla v Praze 1945–1948 a v reedici opět roku 2002–2003.

3 Ke koncepci *Uměleckých památek Čech* srov.: EMANUEL POCHE, *Předmluva*, in: TÝŽ A KOL., *Umělecké památky Čech I. A–J*, Praha 1977, s. 9–2, a TÝŽ, *Úvod*, tamtéž, s. 13–20, kde autor již počátkem roku 1972 vložil předkládaný soupis do kontextů podobných děl od 19. století do současnosti.

4 PAVEL VLČEK A KOL., *Umělecké památky Prahy. Staré Město – Josefov*, Praha 1996, 639 stran.

5 RŮŽENA BAŤKOVÁ A KOL., *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1)*, Praha 1998, 839 stran.

ale památkově skvěle zachované území Malé Strany,<sup>6</sup> o něco méně rozsáhlý čtvrtý byl věnován Hradu a Hradčanům.<sup>7</sup>

Svazky pro vnitřní Prahu mají jednotnou podobu: Po sérii úvodních, chronologicky uspořádaných studií předních odborníků k jednotlivým epochám toho kterého historického pražského města (textů poznámkovým aparátem pohříchu nevybavených, přesto začasťe závažných) následují podle jednotlivých, ve svazku zahrnutých teritorií (např. v prvním svazku: Staré Město, Josefov) rozdělené tematické skupiny objektů: sakrální stavby (kostely, synagogy), mosty, brány a věže, budovy, kašny a sochy, případně hřbitovy. V dalších svazcích přistupují skupiny typu: bludiště, rozhledna, zahrady... Skupina „budov“ je ve všech svazcích řazena podle popisných čísel. Každé z hesel jednotlivých objektů obsahuje adresu, název a „signální charakteristiku“. Po ní následuje historie objektu či jeho městiště, popis fasád a interiérů podle stavebních etap. Odkazy na literaturu jsou použitelné, ovšem mikrominimalizované. Proto nebo přesto mají tyto svazky, podobně jako soupisové dílo vedené Emanuelem Pochem, více či méně populárněvědnou úroveň. Doprovodné plány a ilustrace preferují zachycení starších, dnes zaniklých stavebních etap.

Celý projekt byl domovsky a redakčně zakotven v Ústavu dějin umění AV ČR (s podporou Ústavu dějin architektury na fakultě architektury ČVUT). Rozsáhlé autorské týmy (vždy 25 až 30 osob) sestávaly však z bohatého profesního spektra spolupracujících odborníků dlouhé řady akademických, památkových i vysokoškolských institucí, o řadě fotografií nemluvě.

Čtyři svazky o památkách „historické“ Prahy čítají v úhrnném rozsahu 2 684 stran a přišly do rukou čtenářů s minimálními odstupy v rozmezí let 1996–2000. Po jedenáctileté pauze byly pak v letech 2014–2017 následovány třemi obsáhlými svazky věnovanými Velké Praze.<sup>8</sup> Pod toto značně nepřesné, v čase se proměňující označení

6 PAVEL VLČEK A KOL., *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha 1999, 685 stran.

7 PAVEL VLČEK A KOL., *Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000, 521 stran.

8 PAVEL VLČEK A KOL., *Umělecké památky Prahy. Velká Praha. A–L*, Praha 2012, 1077 stran, a dvojsvazek: DALIBOR PRIX A KOL., *Umělecké památky Prahy.*

byla zahrnuta především „historická“ předměstí, jež byla etablována od počátku 19. století a postupně dosáhla statutů samostatných měst. Většina z nich se od osmdesátých let do roku 1911 plně nebo alespoň smluvně spojila v jeden celek s vnitřní Prahou. Dále sem patří „předměstská města“ (především velkoměsto Královské Vinohrady), která před rokem 1914 spojení odmítala a součástí Velké Prahy se stala až po jejím formálním vyhlášení zákonem z roku 1920 k 1. lednu 1922. Do svazku hlavního města tehdy vstoupila spolu s věncem přípražských obcí dosud více či méně vesnického charakteru (dělnické „přespávací“ obce). K tomuto území, objímajícímu 171 km<sup>2</sup>, byly pak ve třech vlnách v letech 1960, 1968 a 1974 připojovány další obce, až plocha více než milionového velkoměsta dosáhla bezmála hranice 500 km<sup>2</sup>. Tento pás tvoří třetí zónu Velké Prahy, jejíž stavební a plastické památky tu jsou zpracovány.

Struktura „velkopražských“ svazků se od předchozích dílů liší tím, že veškeré lokality, bez ohledu na jejich původní charakter před připojením k Praze, tedy stotisícové město typu Vinohrad stejně jako vesnice Nedvězí či Šeberov, jsou „pouhá hesla“, nikoliv kapitoly, což je zdůrazněno i tím, že jim ani nebyl dopřán počátek na samostatné stránce. Medailony jednotlivých obcí/měst jsou koncipovány jako průřez jejich dějinami od pravěku po současnost. Vzhledem k relativně obsáhleji probádaným a publikačně vybaveným starším epochám se tak čtenář (zejména v prvním ze tří svazků) namnoze dozví více o eneolitu a o středověkých zahloubenkách než o obdobích, z nichž pocházejí dodnes dochované stavby a umělecké památky. Mnohé z novějších dějin si lze doplnit četbou hesel k jednotlivým objektům, přesto by se bývalo vyplatilo podat dějiny obcí a měst lépe vyváženě.

Že je takový přístup možný, dokládají dva rozsáhlé závěrečné svazky Uměleckých památek Prahy, které připravil kolektiv pod vedením Dalibora Prixe. Stačil-li Vlčkovu týmu na 63 obcí (A–L) jeden svazek (včetně lokalit typu Karlína a Libně), autorský kolektiv pod PRIXOVÝM vedením potřeboval na 49 obcí zbývajících (M–Ž) obdobně

---

*Velká Praha. M–Ž, I (Malešice – Újezd u Průhonic), Praha 2017, X + 842 stran, II (Velešlavín – Žižkov), Praha 2017, VIII + 890 stran.*

rozsáhlé svazky dva. Je to dáno zařazením podrobných bibliografií ke všem větším, historicky a uměleckohistoricky podstatným obcím, rozsáhlejšími a propracovanějšími medailony významných obcí a zejména kdysi samostatných měst (Nusle, Smíchov, Vinohrady, Vršovice, Žižkov), resp. podrobnějšími odkazy i u jednotlivých objektů a obecněji památek. Zde se už jedná o skutečně vědecké zpřístupnění památkového fundusu.

Přitom – a to je třeba zdůraznit pro všechny tři svazky Velké Prahy – míra uměleckohistorické a architektonickohistorické předpracovanosti této oblasti byla nesrovnatelně nižší než u „historických měst“, kde autoři mohli čerpat z rozsáhlých pasportů SÚRPMO i dalších, po léta vznikajících odborných „databází“. V zázemí Prahy čekal na zpracovatelský tým (přesněji řečeno proměnlivé týmy, opírající se o expertní podíl celé řady externích specialistů) primární výzkum v řadě archivů, ve spisovnách stavebních úřadů i městských čtvrtí a částí. Rozsáhlé, někdy snad až příliš opulentně popisné pasáže dokládají i pečlivý výzkum in situ.<sup>9</sup> Svazky tak představují plod ohromné primární badatelské práce, která bude po léta či desetiletí pojímána i jako sekundární pramen, nabízející možnost celé řady speciálních analýz.

Skutečně nezanedbatelnou hodnotu přinášejí závěrečné soupisy a rejstříky. Svazky (je zřejmé, že jde o dvě autorsky a do jisté míry i koncepčně rozdílné, ač navazující publikace) jsou doplněny seznamem zkratk, soupisem citované literatury (ve „Vlčkově“ svazku A–L zaujímá literatura 13 stran, v „Prixové“ dvousvazku M–Ž bezmála třikrát tolik: 35 stran), rejstříkem ulic (namnoze s údaji o době vzniku a u ulic přejmenovávaných s informací o starších názvech) a rejstříkem jmen, opět doplněným o stručné charakteristiky jednotlivců. Svazek je dále vybaven u Vlčka devítistránkovým věcným

---

<sup>9</sup> Jen pro úplnost dodávám, že vyloučena přesto nejsou nepřiměřeně minimalizovaná hesla: Exemplárně se to týká monumentální synagogy, kterou na Vinohradech, na parcele čp. 830/XII v Sázavské ulici, postavil v letech 1894–1896 Wilhelm Stiassny a která byla stržena roku 1951. V knize jí byl věnován jediný odstavec: DALIBOR PRIX A KOL., *Umělecké památky Prahy. Velká Praha. M–Ž II*, s. 972–973.

rejstříkem, u Prixe propracovanějším, pětaticetistránkovým „rejstříkem staveb podle typů“.

Zájemci o dějiny Prahy ve smyslu pražské aglomerace by mělo být připomenuto, že recenzované tři svazky skrývají sérii minimonografií o kdysi samostatných městech pražského zázemí nebo o čtvrtích připojených dávno před vznikem Velké Prahy (Holešovice-Bubny, A–L, s. 425–430). Tato města většinou nemají moderní, nadto vědecké zpracování svých dějin.<sup>10</sup> I když jsou tu „dějiny měst“ rozsahem omezeny nebo dokonce podány jen populární formou, neměly by proto uniknout badatelské i regionálně čtenářské pozornosti.

Ve Vlčkově svazku A–L tak Michal Kostka, Pavel Zahradník a Petr Kratochvíl pojednali o Karlíně (s. 601–605), Michal Bureš, Pavel Zahradník, Pavel Vlček a Arno Pařík o Libni (s. 808n.). V Prixově dvojsvazku M–Ž napsala Marie Platovská dějiny Nuslí (s. 125–133) a především zajímavý portrét Královských Vinohrad (s. 859–871). Vendula Hnídková (ve spolupráci s Daliborem Prixem a Marií Platovskou) čtenáře podrobně a záslužně seznámila s historií Smíchova. Vojtěch Kašpar s Markétou Svobodovou a Daliborem Prixem přiblížili Vršovice (s. 1099–1105), Markéta Svobodová vypsala příběh průmyslového města Vysočany (s. 1153–1157) i podstatně významnější „Žižkovské republiky“ (s. 1289–1295). Opět je tu zřejmý objemový i kvalitativní rozdíl textů prvního, Vlčkova svazku a druhého, Prixova dvojsvazku. Čtenářsky příznivější a užitečnější je samozřejmě Prixův přístup k tématu.

Celkově představují *Umělecké Památky Prahy* ohromný badatelský, spisovatelský i redakční výkon. Mají šanci poskytnout bázi pro intenzivní výzkum a popularizaci památkového dědictví v aktuální

---

10 Výjimku tvoří trojice pražských předměstí, resp. přípražských měst, která zatím nalezla místo v Historickém atlasu měst, vydávaném v HÚ AV ČR. Srovnej recenzi svazků: VÁCLAVA HORČÁKOVÁ – EVA SEMOTANOVÁ – ROBERT ŠIMŮNEK – JOSEF TOMĚŠ – JOSEF ŽEMLIČKA, *Historický atlas měst České Republiky XIV. Praha – Libeň*, Praha 2006; VÁCLAVA HORČÁKOVÁ – EVA CHODĚJOVSKÁ – EVA SEMOTANOVÁ, *Historický atlas měst České Republiky XIX. Praha – Královské Vinohrady*, Praha 2010; EVA SEMOTANOVÁ A KOL., *Historický atlas měst České Republiky XXIV. Praha – Smíchov*, Praha 2013, in: *Pražský sborník historický* 43, 2015, s. 407–415.

výměře pražského teritoria. Snad se mohou stát i oporou pro záchranu objektů, vždy znova ohrožovaných příliš technokraticky koncipovanou stavební, zejména dopravní „modernizací“ některých částí hlavního města. Měly by také podnítit rozvoj lokálně historického a uměnovědného výzkumu, protože „úplně všechno“ z archivů ani v terénu nemohl v relativně krátkém přípravném období zjistit ani Vlčkův, ani Prixův tým (a to ani s podporou řady archivářů, jimž Dalibor Prix děkuje v úvodu svého dvojsvazku). Až se za dvacet let bude uvažovat o druhém vydání této významné a krásné publikace, přimlouval bych se za prohloubení všech svazků na „prixovskou“ úroveň. Ten ediční počín si to zaslouží!

*Jiří Pešek*

**IMAGO, IMAGINES. VÝTVARNÉ DÍLO A PROMĚNY JEHO FUNKCÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH OD 10. DO PRVNÍ TŘETINY 16. STOLETÍ I–II, (edd.) Kateřina Kubínová – Klára Benešová, Academia, Praha 2019, 619 a 807 stran.**

Obsáhlá dvojsvazková publikace s reprezentativní grafickou úpravou a bohatým obrazovým doprovodem představuje výsledky řešení stejnojmenného grantového projektu Grantové agentury ČR a neklade si za cíl – podle slov editorek, předních badatelek na poli středověkého umění Kateřiny Kubínové a Kláry Benešové – podat klasicky pojaté dějiny daného tématu „přehledně, chronologicky a pokud možno co nejobsáhleji“ (sv. I, s. 8), ale spíše na příkladu několika statí přiblížit podobu a vývoj funkce výtvarného umění v našem prostředí v období celého středověku, tedy od desátého století do počátku století šestnáctého. Šíře a hloubka zpracování tématu (celkem více než 1 200 tiskových stran), stejně jako šíře autorského kolektivu (celkem 23 autorek a autorů) nicméně i náročného čtenáře vedou k závěru, že ony dějiny v ruce opravdu má.

Vzhledem k tomu, že u naprosté většiny uměleckých děl z období středověku neznáme ani jejich autora, ani jejich objednavatele, představuje zkoumání funkce těchto artefaktů jedno z klíčových

témat dějin umění této epochy. Promyšleně vystavěná struktura publikace rozčleňuje jednotlivé kapitoly do dvou částí – „Náboženská funkce obrazu“ (I. svazek, dále členěn na oddíly „Obraz liturgie a obraz v liturgii“, „Kult obrazů a obrazoborectví“ a „Obraz jako argument“) a „Reprezentativní a memoriální funkce obrazu“ (II. svazek, členěn dále na oddíly „Demonstrace svrchovanosti a majestátu českého panovníka“, „Budování místa moci a místa paměti – Pražský hrad“, „Imitatio et aemulatio [Nápodoba a soupeření]“ a konečně „Styl jako reprezentace“). Čtenářovu pozornost právem zaujme řada výborných kapitol, přinášející velké množství pronikavých analýz a brilantních interpretací – z řady takových oceňují již úvodní výklad o funkci díla ve středověku (Kateřina Kubínová – Klára Benešová, sv. I, s. 18–27); dále kapitoly Ivo Hlobila „Český krásný sloh v sochařství a kult roušky Panny Marie“ a „Skulptury Staroměstské věže Karlova mostu – zjevné a skryté“ – zde především pasáž o unikátní soše tzv. Věžníka, kterou autor datuje do poloviny 15. století a interpretuje jako moralizující scénu, když za pomoci restaurátorské analýzy doplňuje její původní podobu o opici, sedící na Věžníkových zádech (sv. II, s. 153–165). Neméně zdařilý je výklad Hany Hlaváčkové o funkci nejstarších českých deskových maleb, kde rozvádí svůj názor na původní určení Vyšebrodského oltáře do (tehdy ještě románského) chrámu sv. Víta na Pražském hradě, kde byly tyto deskové malby umístěny v jedné řadě vedle sebe, a to na chórové přepážce (sv. I, s. 364–387), a vyvážený výklad Jana Chlívce o sebezprezentaci rodové aristokracie v jagellonských Čechách (sv. II, s. 448–467).

Také ostatní kapitoly splňují vysoký odborný standard a přinášejí řadu nových zjištění, která zde není možné vypočítávat. Publikace nepochybně vytvořila pevný záchytný bod pro další bádání. Přesto však lze vznést jisté výhrady vůči výsledné podobě publikace. Autorský kolektiv sice věnoval pozornost většině odvětví umělecké tvorby (architektura, malířství, sochařství, umělecké řemeslo), byť v nestejně míře, nicméně důležité obory, na kterých by bylo možné sledovat zejména reprezentaci, resp. budování obrazu panovníka i dalších příslušníků společenské elity, zůstaly stranou. Mám na mysli mince (pojednány pouze v kapitole Davida Vrány o mincích Přemyslovců) a zejména pečeti a znakové galerie (např. na hradech v Jindřichově



Hradci, Laufu, Točnicku nebo na Staroměstské radnici). Přestože jsem si vědom, že autoři a autorky nezamýšleli podat systematický a úplný přehled tématu, jistě bychom čekali také výklad a interpretaci dalších uměleckých děl, např. nástěnných maleb z píseckého hradu, deskových obrazů Litoměřického oltáře či Klaudyánovy mapy Čech.

Některé kapitoly pak sice poskytují zasvěcený výklad, nicméně tématu funkce příslušných uměleckých děl se věnují jen málo. Jde např. o kapitolu Karla Otavského „Imago v kontextu církevního užitého umění“, která přibližuje vývoj bádání o středověkém uměleckém řemesle a zmiňuje i význam chrámových inventářů. Z českých však uvádí toliko inventáře svatovítské. Pro Francii pak zmiňuje důležitost pokladu v Saint-Denis, jistě by však stál za zmínku popis tohoto mimořádně cenného souboru (včetně vyobrazení!), vydaný tiskem Michelem Felibienem na počátku 18. století.<sup>1</sup>

Opomenuta neměla zůstat ostatně ani materiální hodnota uměleckých děl, resp. hodnota materiálu, z něhož byla díla vyhotovena, která tyto předměty již ve středověku ohrožovala. Mám na mysli písemně doložené zabavování majetku kostelů českými panovníky i ničení jednotlivých předmětů a jejich souborů, např. na Karlštejně ve dvacátých letech 15. století, a to nikoliv ze strany husitů, ale přímo samotnými obránci hradu.<sup>2</sup>

Stejně tak v publikaci postrádám pohled specialisty, který by proměny uměleckých děl dokázal více propojit se společenským a politickým vývojem, i když je zřejmé, že autoři svá umělecko-historická východiska na mnoha místech tímto směrem překračují. Například jestliže Dalibor Prix zdařile shrnuje vývoj podoby přemyslovských hradů ve 13. století (sv. II, s. 10–35) a konstatuje, že nové kamenné stavby díky své mohutnosti i umístění v krajině „jsou výtečným symbolickým nástrojem prezentace vladařské moci“, stálo by za doplnění, že šlo nepochybně o snahu přemyslovských panovníků (nyní již králů) zdůraznit své výsadní postavení v rámci státu,

1 MICHEL FELIBIEN, *Histoire de L'Abbaye Royale de Saint-Denys en France*, Paris 1706.

2 JOSEF PELIKÁN, *Účty hradu Karlštejna z let 1423–1434*, Praha 1948; ROSTISLAV NOVÝ, *Doplňky k „Účtům hradu Karlštejna z let 1423–1434“*, Folia Historica Bohemica 10, 1986, s. 192–203.

kteří potvrdila právě jejich královská koruna, a že tato reprezentace byla namířena proti vzrůstající moci a reprezentaci nedávno vzniklé šlechtické obce.

Jinde pak Jan Dienstbier věnuje pozornost funkcím profánního umění a analyzuje nástěnné malby ve dvou staroměstských domech (sv. II, s. 521–524). Jistě není nedůležité, že šlo o domy na prestižních adresách (na Malém náměstí a v Karlově ulici) a že známe i jejich majitele. Dům č. p. 150 vlastnil v roce 1406 nožír Hanuš Sachs,<sup>3</sup> dům č. p. 458 patřil o rok dříve lékárníku Rudolfovi.<sup>4</sup>

V obecné rovině měla být větší pozornost věnována výpovědi písemných pramenů, ať už vyprávěcích, či úředních. Z kronikářských záznamů mám na mysli např. vyprávění Kanovníka vyšehradského o založení a stavbě vyšehradského kostela prvním českým králem Vratislavem „svaté paměti“, který kostel postavil „za duši svou a své manželky i svého potomstva“.<sup>5</sup> Vratislav tak [vyšehradský kostel] „založil tím způsobem, že přinesl na vlastních ramenou dvanáct plných nůši kamení ke cti Spasitele tak, jako císař Konstantin založil kostel římský“ (toto symbolické gesto zopakoval po svém tchánovi Viprecht Grojčský, když v roce 1091 založil klášter v Pegau).<sup>6</sup> Vratislavův syn a nástupce Soběslav I. v roce 1129 vyšehradský kostel „obnovil a obnovený skvěleji zvelebil: dal malovati stěny, zavěsil v něm korunu, jež váží dvanáct hřiven zlata, osmdesát hřiven stříbra, mědi a železa nepočítajíc, podlahu okrášlil hlazenými kameny, přidal boční lodi, kolem běžící ...“<sup>7</sup>

3 VÁCLAV VLADIVOJ TOMEK, *Základy starého místopisu pražského I. Staré Město*, Praha 1866, s. 75.

4 Tamtéž, s. 32.

5 Český překlad *Pokračovatelé Kosmovi*, (edd.) MARIE BLÁHOVÁ – ZDENĚK FIALA, Praha 1974, s. 41. V originále „beatae memoriae rex Wratislaus, aedificavit pro anima sua et uxoris suae prolisque suae“ – *Fontes rerum Bohemicarum II* (dále *FRB II*), (ed.) JOSEF EMLER, Praha 1874, s. 206.

6 Český překlad tamtéž. V originále: „quod tali modo fundavit, portans propriis humeris XII cophinos plenos lapidibus in honore salvatoris, ut Constantinus fundavit Romanam ecclesiam“, *FRB II*, s. 206–207.

7 Český překlad tamtéž. V originále: „Ideo fecit eam liberam esse, quam Sobieslaus, [...] renovavit, et renovatam in melius auxit, quia parietes depingi fecit, coronam auream in ea suspendit, quae ponderat XXII marcas auri,

Jiný záznam důležitý pro poznání funkce uměleckých děl ve středověku nacházíme v 64. kapitole Zbraslavské kroniky. Petr Žitavský zde podrobně popisuje velkolepou slavnost položení základního kamene zbraslavského klášterního chrámu 3. června 1296, tedy den po korunovaci krále Václava II.,<sup>8</sup> a podobně velkolepou slavností bylo i položení základního kamene stavby svatovítské katedrály, jak nás informuje Kronika pražského kostela Beneše Krabice z Weitmile.<sup>9</sup>

Zmíněná Zbraslavská kronika ovšem podává další pozoruhodné svědectví, tentokrát o zázraku u hrobu Václava II. (zbraslavští cisterciáci usilovali o Václavovo svatořečení), ke kterému došlo údajně tři roky po smrti krále. Tehdy měl jeden ničemný lupič z družiny Viléma Zajíce z Valdeka – na rozdíl od ostatních družiníků, kteří se modlili před hrobem krále Václava – tam pochovanému králi nadávat a pronášet urážlivá slova. Poté onen bezbožný člověk zdvihl ruku a uštědřil kamenné soše nad hrobem řečeného krále políček, za což byl potrestán ztrátou zraku, zatímco kamenná socha dodnes stojí na sloupu zbraslavského chrámu. Tehdy ještě nebyla ulita kovová socha mistrem Janem z Brabantu.<sup>10</sup>

Ani další zprávy o sochách neměly zůstat nevyužity. Tzv. Druhé pokračování Kosmovo zaznamenává, že 13. června 1252 „tekla krev z nohy Ukřižovaného v kostele sv. Jiří v Praze. Pomněn, sudí krále českého, se mu klaněl a rukou setřel krev z nohy Ukřižovaného“,<sup>11</sup> o dva roky později – k říjnu 1254 – tato kronika uvádí, že byly

---

argenti vero LXXX, aes et ferrum sine numero, pavimentum pollitis lapidibus exornavit, portikus in circuitu addidit. . .“

8 *Fontes rerum Bohemicarum IV* (dále *FRB IV*), (ed.) JOSEF EMLER, Praha 1884, s. 77n. Český překlad *Zbraslavská kronika – Chronicon Aulae Regiae*, (edd.) FRANTIŠEK HEŘMANSKÝ – ZDENĚK FIALA, Praha 1976, s. 116.

9 *FRB IV*, s. 511.

10 *FRB IV*, s. 105. Český překlad *Zbraslavská kronika*, (edd.) F. HEŘMANSKÝ – Z. FIALA, s. 145, 148.

11 Český překlad *Pokračovatelé Kosmovi*, (edd.) M. BLÁHOVÁ – Z. FIALA, s. 112. V originále: „Idus Junii profluxit sanguis de pede crucifixi in ecclesia sanctae Georgii Pragae. Pomieno, iudice regis Bohemorum, adorante et manu sanguinem de pede crucifixi detergent.“ *FRB II*, s. 290.

dokončeny jakési kamenné sochy („ymagines lapidee“) umístěné na trhu města pražského na věčnou památku krále Václava I.<sup>12</sup>

Záznamy tzv. erekčních knih pražského arcibiskupství (dochovány od roku 1358) mohly napomoci hlubšímu poznání reprezentační a komemorativní funkce umění, stejně jako poznání vybavení jednotlivých kostelů a jejich příznivců z řad šlechty i rychle bohatnoucího měšťanstva. Z mnoha dalších lze uvést zápis o daru staroměstského měšťana Ješka z Kutné Hory, který v srpnu 1383 – kromě dalších platů – odkázal chrámu Panny Marie před Týnem 45 grošů z věčného platu na opravu klenotů oltáře sv. Bartoloměje, Lazara a Marty („pro reparatione [...] ornamentorum ac apparatusum [...] altaris“), jež nově zřídil.<sup>13</sup>

K nevyužitým pramenům patří bohužel i další dokumenty, např. Codex Thomaeus, přinášející podrobně údaje o majetku a kostelní výbavě kláštera augustiniánů u sv. Tomáše,<sup>14</sup> mj. také popisy liturgických rouch, vyzdobených náměty, které v dochovaném materiálu nemáme dochovány. Z řady příkladů: „Item ornatus de rubeo axamito cum cruce, et in cruce habentur ymagines septem liberalium arcium.“<sup>15</sup>

Podobný inventář, sepsaný v září 1381 farářem Janem z Pomuka, podává popis vybavení kostela sv. Havla na Starém Městě pražském.<sup>16</sup> V majetku tohoto farního chrámu se kromě řady dalších předmětů nacházely rovněž čtyři relikviáře a 30 (!) monstrancí (často zdobené jinak nepřilíži častými motivy – např.: „Item monstrantia argentea

12 „Eodem anno. Quedam ymagines lapidee ob recordacionem et memoriam perpetuam regis Boemie Wenceslai erecte sunt in foro ciuitatis Pragensis, quod opus ymaginum consumatum est infra Kalendas Octobris.“ *FRB II*, s. 292, pozn. 3.

13 *Libri Ereptionum Archidioecesis Pragensis Saeculo XIV. et XV. Liber II. (1375–1388)*, (ed.) CLEMENS BOROVÝ, Praha 1878, s. 202, č. 346 (19. 8. 1383).

14 JAROSLAV KADLEC, *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag vom Gründungsjahr 1285 bis zu den Hussitenkriegen (mit Edition seines Urkundenbuches)*, Würzburg 1985.

15 Tamtéž, s. 359.

16 Dne 19. srpna 1390 byl tento inventář zapsán do erekčních knih. *Libri Ereptionum Archidioecesis Pragensis Saeculo XIV. et XV. Liber IV. (1390–1397)*, (ed.) CLEMENS BOROVÝ, Praha 1883, s. 345–349, č. 485.

partim deaurata in extremitate duorum lotorum cristallinum habens, continens in se particulam vestium et crinium S. Mariae, in cuius cacumine imago B. Virginis puerum lactantis de osse elephantino posita est“)<sup>17</sup> a početný soubor textilních závěsů („tapetia“), opět s pozoruhodnými výjevy: „primo tapete cum imaginibus imperatoris et imperatricis, in medio imago leonem cum gladio penetrans et plures aliae imagines supra ciboria seu moenia castrum cum cedulis in francigeno scriptis diversi coloris.“<sup>18</sup>

Z rozsahem obsažnějších pramenů postrádám také Vizitační protokol pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382, kde se kromě údajů o výbavě menších a málo významných kostelů setkáváme např. s popisem paramentů a dalších předmětů kostela Panny Marie před Týnem (např. u knih se dozvídáme, že některé byly psány na papíru, jiné na luxusním pergamenu).<sup>19</sup>

Na mnoha místech autoři svědectví písemných pramenů samozřejmě využili a dokázali korigovat některé nepodložené hypotézy. Např. Kaliopi Chamonikola díky odpustkové listině z roku 1403 přesvědčivě doložila středověký původ legendy o svatolukášském původu brněnské Madony svatotomské a vyvrátila tak domněnku Mileny Bartlové o barokním původu svatolukášského připsání malby (sv. I, s. 427).

V některých případech lze vznést námitky i vůči některým detailním analýzám. Např. Lenka Panušková se detailně věnuje devočnímu aspektu rukopisů kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě (sv. I, s. 130–141). O tom, že se do svědectví o hluboké zbožnosti zdejších řeholnic alespoň občas přimísila i další témata, svědčí svatojiřský antifonář (resp. procesionál, Národní knihovna, sign. VI G 15) se známými hanlivými přípisky z doby kolem roku 1400. Ať již jde o zápisy a karikatury z ruky některé ze svatojiřských řeholnic, nebo o zápisy neznámého žáka katedrální školy u sv. Víta,

---

17 Tamtéž, s. 346.

18 Tamtéž, s. 348.

19 *Protocolum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz archidiaconum Pragensem factae*, (edd.) IVAN HLAVÁČEK – ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, Praha 1973, s. 106–107.

jak soudila Zdeňka Hledíková,<sup>20</sup> jistě nás tento příklad nabádá k obezřetnosti při výkladu o podobě a projevech středověké zbožnosti, a to i v prostředí elitních církevních institucí.

Podobnou opatrnost je třeba zachovat i při studiu architektury. Vladimír Hrubý fundovaně podává výklad o urbanismu východočeských a moravských měst na panstvích mocného a bohatého rodu Pernštejnů, kteří významně zasahovali jak do půdorysu těchto sídel, tak i do podoby fasád jednotlivých domů. Při interpretaci jednotného průčelí severní strany náměstí v Novém Městě nad Metují (sv. II, s. 506) je třeba počítat s tím, že její dnešní podoba je výsledkem „rekonstrukce“ z padesátých let 20. století, provedené podle ne zcela jednoznačných fragmentů původních konstrukcí.

Patrně nejvíce poznámek lze uvést ke kapitole „Paměť liturgických rouch“ (sv. II, s. 378–397), zpracované Evelinou Wetter. Autorka uvádí (s. 384), že důvodem toho, že [dříve popisované] látky nejsou v inventáři svatovítského pokladu z roku 1387 uváděny jako „panni tartarici“, „může být snad změna inventárního jazyka“. Opravdu nevím, co je tím míněno – uvedený inventář, stejně jako inventáře předchozí i následující, jsou psány latinsky a k žádné změně jazyka tak nedošlo. Jen o několik řádků níže autorka pracuje s jakýmsi „seznamem oltářů datovaným do roku 1397“. Problém spočívá v tom, že autorka pracovala pouze s edicí V. V. Tomka z roku 1872 (jak uvádí v pozn. 34), kde se skutečně uvádějí jen názvy oltářů v pražské katedrále. Nicméně i v této edici je tečkami jasně naznačeno, že mezi názvy oltářů se v originálním dokumentu nachází další text. Ten zpřístupnila mladší edice Josefa Pelikána (uvedená mimořádně na příslušném místě v seznamu literatury), kterou autorka ke své škodě nezná. Dozvěděla by se zde, že tento dokument z roku 1397 není pouhým seznamem oltářů, nýbrž inventářem majetku jednotlivých oltářů. Konečně na samém konci s. 384 přichází formulace: [Svatovítský inventář z roku 1387] „lze označit za nástroj paměti, a jde přitom o reciproční vztah. Tak jako se donátoři zapisují do

---

20 ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, *Lector, Vitus, Berhel a Aldík*, in: *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, (edd.) ZDENĚK HOJDA – JIŘÍ PEŠEK – BLANKA ZILYNSKÁ, Praha, 1992, s. 45–52.

pokladu, tak se církevní instituce legitimizuje vztahem k donátorům.“ To je sice efektní formulace, k jejímu smyslu a správnosti lze však vznést vážné výhrady. Inventář je tedy místem paměti, ano, jistě, stejně jako všechny ostatní písemnosti – co je zapisováno, má být uchováno v paměti, to je vcelku banální závěr. Jména dárců jednotlivých předmětů písaři jistě zapisovali, aby uchovali paměť na činy příslušného panovníka, těžko však říci, jak se církevní instituce legitimizovala vztahem k donátorům?

Přes právě vznesené výhrady a připomínky k celkové podobě i jednotlivým formulacím v recenzované publikaci je třeba jednoznačně konstatovat, že úsilí početného kolektivu renomovaných badatelek a badatelů přineslo mnoho nového a závažného do poznání funkcí středověkého umění i do poznání samotného pojmu „imago“, chápaného ve středověku v mnohem širším významu nežli jako pouhý „obraz“.

*Tomáš Sekyrka*

**Josef Hájek a kolektiv, CIHLY V HISTORICKÉ ARCHITEKTUŘE PRAHY. O VÝROBĚ A VYUŽITÍ ZDICÍCH CIHEL. SEZNAM PRAŽSKÝCH CIHEL**, Národní památkový ústav, Praha 2017, 238 stran + DVD.

Industriál je trendy. Na vzestupu je tzv. industriální turistika směřující do míst spojených s průmyslovou produkcí, vycházejí řady průvodců průmyslovým kulturním dědictvím, stále více někdejších výrobních objektů nachází nové využití pro kulturní účely. Publikace *Cihly v historické architektuře Prahy* si klade značně vyšší cíle než být „industriálním bedekrem“, přesto ji však převažující dojem po jejím prostudování k uvedené vlně přiřazuje. Kniha vydaná Národním památkovým ústavem „má za cíl představit problematiku výroby a využití zdicích cihel v historické architektuře Prahy a prezentovat drobnou sbírku kolkovaných cihel pražské provenience“, jak autorský kolektiv uvádí v první větě úvodu. Jedná se o cíl nesporně chvályhodný, přínosný a v mnoha ohledech objevený, avšak zároveň

značně ambiciózní, zvláště ve vztahu k velmi širokému tématu cihelné architektury.

Úvodní dvě z celkového počtu pěti hlavních kapitol jsou výše připomenutému průmyslovému dědictví značně vzdáleny. Zavádějí čtenáře mezi pražské cihelné stavby vrcholného středověku a na monumentální opevnění barokní Prahy. První kapitola s názvem *Cihelná gotika Starého Města pražského ve vrcholném středověku* tak prezentuje nástin stavebního vývoje cihelných staveb a jejich dislokaci na území uvedené části Prahy od poloviny 13. do 15. století. Její autor, Ing. arch. Matouš Semerád, archeolog NPÚ se zaměřením na stavební dějiny, si všímá dílčích stavebně-architektonických detailů a konstrukčních řešení, a to zejména na základě novější dokumentace nálezových situací, často dosud nepublikovaných. Výběr Starého Města pražského pro dané studium byl dán skutečností, že těžiště pražské středověké cihelné architektury se nachází právě zde. Za nejstarší architekturu vyzděnou z cihel je v Praze pokládáno jedno z křídel konventu Anežského kláštera založeného roku 1232, do podoby Starého Města však cihelná architektura významně zasáhla až později, v době vlády Karla IV.

Zatímco kapitola věnovaná středověkým cihelným stavbám je pojata stručně a přehledově (s. 9–19), následující kapitola *Barokní opevnění Prahy* své téma rozebírá velice podrobně, chtělo by se skoro říci, že až nad rámec toho, co by čtenář od publikace daného zaměření očekával (s. 21–61). Kapitola zpracoval autorský kolektiv tvořený Ing. arch. Janem Matouškem a Veronikou Koberovou, s přispěním Ing. arch. Karla Kibice, Ph.D., a Ing. arch. Doroty Havlíkové. Tato část knihy čtenáře podrobně seznamuje se zřejmě největší stavební realizací cihelné architektury na území Prahy – pražskou bastionovou pevností. Prezентовán je jak vývoj této monumentální stavby v představách projektantů, tak i samotný postup její výstavby. Text vychází zejména ze souboru historické plánové dokumentace uložené na NPÚ a ve VÚA-VHA, přehled doplňují informace z jiných pramenů a příslušné literatury. Druhá část této kapitoly je vlastně podrobným pasportem jednotlivých úseků a prvků opevnění, zahrnujícím jejich popis i přehled novodobých stavebních zásahů do dochovaných částí předmětné památky a nálezů s těmito pracemi souvisejícími. Ambicí autorů je v této části předložit přehlednou



revizi různých přístupů k rekonstrukci hradeb, která by mohla do budoucna napomoci při volbě vhodného přístupu k opravám. Celé poměrně hutné, především textové kapitole by nepochybně slušel obsáhlejší ilustrační materiál, který by popisovanou problematiku pomohl čtenáři více zpřehlednit.

Jádro knihy představuje kapitola nazvaná *Výroba zdicích cihel v Praze* (s. 63–107) s rozsáhlým katalogem pražských cihelen (s. 106–195). Jejím autorem je Mgr. Josef Hájek, vedoucí odboru evidence a dokumentace na generálním ředitelství NPÚ. Historie produkce zdicích cihel je uvedena stručným přehledem o středověkém cihlářství. Povýtce možná až příliš stručným, protože čtenář by jistě uvítal podrobnější údaje o cihlářských technologiích středověku a raného novověku.<sup>1</sup> Pro období raného novověku je zpracován přehled pražských cihelen, těžiště staté ovšem leží až v období průmyslové produkce cihel. Zde je již pozornost věnována i technologické stránce cihlářské výroby a typologickému vývoji cihlářských pecí – od jednoduchých mlířů přes různé typy žárových komorových pecí až k pecím kruhovým nesoucím pojmenování po svém vynálezci F. Hoffmannovi. Uvedeny jsou rovněž sociální aspekty výroby cihel, a to jak představením důležitých podnikatelů v daném oboru, tak i zmínkou o pracovních podmínkách v cihelnách. Precizní archivní heuristika je nepřehlédnutelná zejména v části soupisové, v níž autor pro každou pražskou cihelnu vypracoval podrobný medailon, obsahující mj. údaje o lokalizaci a typu produkovaných výrobků a především podrobný přehled dějin. Ilustrační materiál vychází hlavně z historické plánové dokumentace (je až s podivem, jaké množství plánů se dochovalo a podařilo pro knihu dohledat) a historických fotografií. Přehled archivních pramenů k jednotlivým cihelnám je ostatně také součástí popisu každé lokality. Právě tato část knihy je velmi dobře využitelná jako jakýsi „industriální průvodce“ po pražských památkách cihlářské výroby, a to jak těch, které se dodnes

---

1 Poněkud překvapivě není ani citována obsáhlá publikace na toto téma RUDOLF KRAJÍC, *Středověké cihlářství*, České Budějovice 2008, ve které je kromě regionálně ukotveného archeologického výzkumu dvou cihlářských hutí v Sezimově Ústí zpracován také přehled o středověkém cihlářství na území České republiky i v Evropě.

alespoň torzálně dochovaly, tak i těch již zaniklých. Přestože tato kapitola v knize na devadesátí stranách popisuje více než dvě desítky lokalit, jedná se o pouhý zlomek – jen „vybraná hesla“ – celkového soupisu. Ten je v plném rozsahu čtenářům k dispozici na DVD, jež je k publikaci přiloženo. Zvolená forma „e-knihy“ se precizností zpracování jednotlivých hesel neliší od hesel prezentovaných ve vytištěné knize a obsahuje i další hutnou porci doprovodného obrazového materiálu. Pokud by předpokládaný „industriální turista“ chtěl všechny lokality spojené s cihlářskou výrobou v Praze navštívit, musel by obrazit bezmála 220 míst; vzhledem ke stále pokračujícímu zanikání zbytků těchto památek by mu ovšem k návštěvě dochovaných pražských cihlen stačilo obejít bohužel jen několik málo lokací. Nepochybnou výhodou elektronického soupisu je pak samozřejmě možnost fulltextového vyhledávání, které orientaci v registru výrazně usnadňuje. „E-book“ navíc obsahuje i přehled firem souvisejících s cihlářskou výrobou a velice stručnou (škoda, že ne podrobnější) kapitolu s vybranými ukázkami pražské cihlové architektury 19. a 20. století.

Čtvrtou kapitolou recenzované knihy je *Výběrový katalog historických zdicích cihel pražské provenience na územním odborném pracovišti NPÚ v Praze*. Jejím autorem je Ing. arch. Ladislav Bartoš, památkář pražského pracoviště Národního památkového ústavu. Katalog představuje jádro – čítající necelých 100 exponátů – sbírky stavební keramiky, která na uvedeném pracovišti vzniká v posledních dvou dekadách. Za její zakladatelku je považována památkářka Jana Růžičková, jejíž památce autoři věnovali celou recenzovanou knihu. Publikovaný katalog zahrnuje především kolkované cihly, prezentováno je rovněž několik cihelných tvarovek a cihel s otisky (rukou, tlapek apod.). Sbíráni stavebních prvků se v posledních letech věnuje více institucí (za všechny jmenujme alespoň Centrum stavitelského dědictví NTM Plasy), pálené zdicí prvky historických objektů jsou předmětem aplikovaného výzkumu (např. aktuální projekt VÚT Brno a Technického muzea Brno)<sup>2</sup> a staré cihly jsou i tématem komunitních projektů (podle slovenského vzoru tak na-

---

2 V září 2020 byl v rámci tohoto projektu vydán katalog k výstavě dokumentující brněnské cihelny i jejich výrobky: PETR HOLUB – ONDŘEJ ANTON,

příklad vzniká i český registr kolkovaných cihel).<sup>3</sup> Katalog sbírky pražského NPÚ však představuje patrně jeden z prvních přehledů historické stavební keramiky vydaných tiskem.<sup>4</sup> Díky provázanosti kolku s konkrétní cihelnou katalog výborně doplňuje soupis cihelen prezentovaný v předchozí části knihy; anebo řečeno opačně, z pohledu památkářské praxe: k nalezené kolkované cihle obsažené ve sbírce lze díky této publikaci dohledat příslušnou cihelnu a cihlu tak alespoň rámcově v prostoru i čase zařadit.

Samotný závěr knihy je vyhrazen *Slovníku odborné terminologie*, který má zejména pro téma bastionového opevnění nepochybně své opodstatnění, a nechybí ani rozsáhlý seznam pramenů a literatury. Byť publikace disponuje slušným formátem (A4), rozměr stránek nicméně v některých případech nebyl pro prezentaci ilustrací využit zcela účelně a reprodukce některých plánů je málo zřetelná. Většina především plánové dokumentace cihelen je však čitelná velmi dobře a její publikování v takovém rozsahu přínos knihy vysoce zhodnocuje.

Autory vytyčený cíl „představit využití zdicích cihel v historické architektuře Prahy“ trochu pokulhává za dominantní místopisnou historicko-technologickou – nebo chcete-li „industriální“ – částí a k jeho úplnému naplnění by bylo třeba uchopit rozsáhlou problematiku cihelné architektury komplexněji a více vyváženě. Jako celek publikace nicméně představuje mimořádný přínos nejenom pro dokumentaci pražských cihelen a cihlářských technologií, ale i pro studium technického a architektonického dědictví vůbec.

*Pavel Kodera*

---

99 brněnských cihelen. Historický vývoj stavebních materiálů z pálené hlíny a jejich výroby na území města Brna, Brno 2020.

- 3 Viz registr na webových stránkách Občanského sdružení Laterarius.cz [online], [cit. 29. listopadu 2020], <[www.laterarius.cz/](http://www.laterarius.cz/)>.
- 4 V návaznosti na článek s podobnou tematikou JAN ZAVŘEL – MILOŠ KOMANEČ, *Kolkované cihly na území Prahy 6, Staletá Praha 32*, 2016, s. 109–121.

**Jaroslav Jásek – Hana Vobrátilková – Zuzana Drnková Vašáková, VODNÉ A STOČNÉ V PRAZE. CENA VODY PITNÉ, UŽITKOVÉ A ODPADNÍ,** Scriptorium, Praha 2017 (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 34), 254 stran.

Jaroslav Jásek, klasik výzkumu pražského a českého vodárenství a odvádění splaškových vod, se k napsání práce „o ceně vody“ (rozumějme vody pitné i splašků) spojil se dvěma mladšími historičkami. Předložili knihu, která pro dějiny měst nesmírně závažné téma zkoumá v perspektivě mezi středověkem (první lokální vodovod je na dnešním pražském území doložen k roku 1143 – zásoboval vodou budovy premonstrátského kláštera na Strahově) a počátkem 21. století.

Kniha je rozčleněna do tří chronologicky jdoucích kapitol (s. 11 až 84), sledujících vývoj poplatků „za trubní vodu a odstraňování fekálií z ulic a domů“. První, rozsáhlejší a na tematické celky mezititulky členěná kapitola sahá od středověku či snad především od počátku novověku do roku 1888, kdy došlo ke zrušení systému veřejných kašen a k obecnému, celopražskému, zemským zákonem podloženému zpoplatnění dodávek vody z vodovodů do domů. Druhá kapitola podrobně líčí jednak rozvoj vodovodní a splaškové sítě v Praze a posléze na území Velké Prahy, problémy s nutností rozsáhle dotovat výstavbu vodovodů i kanalizací z městského rozpočtu, plošné sjednocení cen pro Velkou Prahu roku 1924 (ceny pro osobní a firemní spotřebu zůstaly nadále rozdílné) i další vývoj v meziválečném a protektorátním období, resp. poválečném desetiletí.

Kratičká třetí kapitola sleduje vývoj sjednocení sazeb vodného a stočného na počátku roku 1954, na němž se usnesl Ústřední národní výbor hlavního města Prahy a který byl založen na celostátní direktivě. Přitom se u této sociálně vysoce citlivé komodity vědomě rezignovalo na udržování ekonomicky zdůvodnitelné relace mezi náklady města a „politickou“ cenou vody a odvodu splašků: Městské náklady „na vodu“ byly tehdy zhruba desetinásobně vyšší než účtovaná cena: Roční ztráta pro Prahu představovala 21 milionů korun. Problémy s „politickou cenou“ a otázkou financování investic do gigantického vodovodního a kanalizačního systému se vyhroutily již koncem osmdesátých let a přirozeně kulminovaly v letech de-

vadesátých, kdy „regulovaná tržní cena“ vod dramaticky vzrostla (z 6 korun za kubík roku 1988 na 14 korun v roce 1996).

Následují dvě obsáhlé, velmi „technické“, bohatou dokumentací i ilustracemi vybavené kapitoly (s. 85–156) o výrobcích vodoměrů používaných v Praze od konce 19. století a o pražské zkušebně vodoměrů. Kratičkový, dvoustránkový, „závěr“ pak informuje o tom, že i při skokovém zdražení vodného a stočného v období do roku 2015 (na 77,65 Kč za kubík) připadá na poplatky „za vodu“ nadále jen 1,2 % z výdajů průměrné domácnosti (s. 157).

Nesmírně cennou část knihy představuje soubor pěti edičních příloh (s. 159–230). První z nich přináší přehled příjmů ze stojanů na vodu v Novém Městě pražském roku 1677 (s. 159n.) podle „Knížky na přzygem z [...] stojanůw wodarny ssitkowske a nowych mlegnúw. . .“ (Archiv hl. města Prahy [AMP], rkp. č. 2060). Druhá příloha (s. 161–171) přináší identifikaci domů (asi tři čtvrtin z nich) v pražských vodovodních plánech 17. a 18. století. První je soupis zhruba z poloviny 17. století, následuje soupis vodovodních stojanů napájených ze staroměstské vodárny z doby kolem roku 1684. Druhý soupis, kde jsou objekty za pomoci vizitačního protokolu tereziánského katastru identifikovány snad v úplnosti, doprovází vodovodní plán Starého Města Václava Josefa Veselého z roku 1729. Třetí příloha přináší seznam odběratelů trubní vody na Malé Straně roku 1684, čtvrtá příloha obsahuje obdobný seznam pro Nové Město v roce 1728. Je mírně nepochopitelné, že u edice chybí odkazy na prameny, resp. na konkrétní místa výkladového textu (souhrnně podkapitolky na s. 19–33), kde autoři o těchto plánech referují, resp. kde jsou jmenované plány z třeboňské sbírky Historik a z Archivu Pražských vodovodů a kanalizací také reprodukovány. (Stalo se tak, bohužel, ve zmenšení, u něhož není uvedeno měřítko. Reprodukce umožňuje jen rámcovou orientaci v plánu zprostředkované situaci a textové pasáže opravdu nejsou rozluštěitelné).

Nejvýznamnější, vodovodní téma přesahující přílohou je však poslední edice (s. 178–230), přinášející seznam novoměstských odběratelů trubní vody, sestavený v návaznosti na příslušný plán asesorem šestipanského úřadu Mikulášem Saffinem roku 1774 (AMP, rkp. č. 497). Plán je (opět v radikálním, jakékoliv další využití vylučujícím zmenšení) v publikaci reprodukován na s. 27–29. Zde je na s. 30

také informace, že textová část plánu obsahuje též dva rejstříky odběratelů – k rokům 1728 a 1774.

V textu knihy zůstala bohužel nezmíněna skutečnost, že editovaný soupis obsahuje i data o tom, kdy (od počátku 17. století) bylo kterému domu povoleno připojení na vodovodní řád. Editovaný seznam, Saffinem sestavený chronologicky právě podle těchto dat, tak umožňuje sledovat genezi postupu připojování novoměstských domů na vodovodní přípojky v letech 1604–1783 (!). Čtenáře by docela zajímalo, zda se soupis jmen „domovních držitelů“ vztahuje k letům připojení, nebo (pravděpodobně) k roku 1774. Pro editorku, odbornici na konskripce 18. století, tedy pravděpodobně Hanu Vobrátilkovou, by to měla být hračka. Cena editovaného soupisu je přitom opravdu veliká, protože obsahuje řadu doplňkových údajů. Škoda též, že čtenáři nevysvětlila pramenný význam nejen obou editovaných indexů, ale i dalších soupisů: K prvnímu (soupis majitelů domů) je připojen index názvů domů a poté následně soupis domů šosovních. Následuje soupis, koordinující údaje plánu z roku 1774 s mapou z roku 1728, a konečně rejstřík domů k roku 1774.

Knihu završuje stručný přehled použitých pramenů, seznam citované literatury, seznam vyobrazení a německé, francouzské i anglické resumé. Jmenný rejstřík, vztahující se k výkladovému textu, kniha bohužel nemá. Celkově je třeba podotknout, že by bylo možno přát si poněkud vyšší kvalitu reprodukcí, zejména plánového materiálu, který takto zůstává na ryze ilustrativní úrovni. Starší čtenář také málo ocení nápad, že popisky k obrázkům i stránkování jsou v knize vytištěny světlešedě, takže při horším světelném režimu není jejich luštění snadné.

Knih, opřena o komplexní vytěžení dnes známých pražských „vodovodních plánů“ 17. a 18. století, o soustavnou excerpci tzv. sbírky listin AMP, resp. návazně rozsáhlého spisového materiálu komunální, vodárenské i státní proveniencie, a o soustavné zpracování literatury, zanechává ve čtenáři poněkud smíšený dojem. Tak jako všechny Jaroslavem Jáskem publikované knihy i tato jednoznačně obohacuje naše znalosti dějin města a jeho páteří infrastruktury. Velmi šťastné bylo vytěžení bohatého pramenného fundusu z Archivu hl. města Prahy, kde zejména pro 17. a 18. století čtenář tuší zkušenou ruku Hany Vobrátilkové, zřejmě také editorky písemného

doprovodu plánů. Je dobře, že již ve výkladovém textu čtenář najde řadu extenzivních citací podstatných dokumentů. Méně rozmyslné bylo následné zahlcení výkladu (polovina základního textu knihy) velmi podrobným a speciálním pojednáním o vodoměrech a jejich zkušebně, zřejmě z pera třetí členky týmu.

Především však věčná škoda, že autory ani lektory díla nenapadlo, že kniha potřebuje skutečný, tedy shrnující a interpretativní závěr. To podstatné zjištění se tak čtenář dočte teprve v cizojazyčném resumé: „Hlavním problémem ve vztahu k poplatkům za uvedené komunální služby a k určení jejich výše spočívá v tom, že se opakovaně jednalo spíše o politické než o hospodářsko-technické řešení této otázky. Je přitom jedno, zda hovoříme o 17., nebo o 21. století. Lidé nikdy nechtěli platit za něco tak samozřejmého, jako je pitná a užitná voda. A odvod splašků nebyl nahlížen jako problém obyvatel, nýbrž jako povinnost obce.“ (s. 241)

Dodejme, že z tohoto důvodu byly z obecní pokladny již nejpozději od 18. století vynakládány skutečně ohromné peníze na rozvoj, opravy i modernizaci vodovodní a odvodní infrastruktury... Dálo se tak vlastně od samého počátku bez naděje na většinovou návratnost této nutné (v principu nejen hygienické, ale např. i potravinářské) investice. Velké epidemie přitom v evropských velkoměstech (reflektováno to bylo až od druhé poloviny 19. století) souvisely s (ne)dostatkem kvalitní pitné vody a s (ne)zvládnutím kanalizačního problému. Cena pitné vody a odvodu splašků tak ve velkoměstech vždy souvisela s cenou života jejich obyvatel. I v tomto smyslu je kniha Jáskova týmu aktuální také pro současnost.

*Jiří Pešek*

**Petr Čornej, HUSITSTVÍ A HUSITÉ**, Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, Praha 2019, 480 stran.

Ve stínu monumentálního vědeckého životopisu Jana Žižky z Trocnova<sup>1</sup>, jehož vydání se stalo kulturní událostí roku 2019 a který po

---

1 PETR ČORNEJ, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*, Praha 2019.

zásluze posbíral několik literárních a nakladatelských cen, připomněl Petr Čornej 600. výročí začátku husitské revoluce také sborníkem svých studií pod názvem *Husitství a husité*. Spatřil světlo světa péčí univerzitního nakladatelství Karolinum a autor do něho zařadil kromě krátké předmluvy (*Předmluva: Husitství jako badatelská výzva*, s. 9–11) šestnáct svých textů, publikovaných v letech 2010–2018 v různých vědeckých časopisech, sbornících a kolektivních monografiích. Nejedná se o úplný soubor či o mechanický souhrn všech autorových článků a studií z uvedeného období, nýbrž o promyšleně komponovaný výbor,<sup>1</sup> v němž chce Čornej demonstrovat svůj badatelský přístup k poznání husitské epochy, své metody a myšlenkové pochody, jimiž dospěl (a dospívá) k závěrům a poznatkům, posléze uceleně formulovaným ve velkých přehledech a syntézách, jako jsou *Velké dějiny zemí koruny české V–VI* (2000–2010), *Husitské století* (2014) nebo již citovaný *Jan Žižka* (2019).

Petr Čornej tento způsob publikování svých dílčích badatelských výsledků neuplatnil poprvé; zde posuzovaný autorský sborník jak dobou vzniku zařazených textů, tak obsahovou koncepcí evidentně navazuje na výbor úvah a studií publikovaný v roce 2011 pod názvem *Světla a stíny husitství*.<sup>2</sup> V obou případech jde o pozoruhodný průhled do historikovy tvůrčí dílny, v níž jsou řešeny jednotlivé dílčí otázky českých dějin 15. století. Čornej zde demonstrovuje svoji metodu kritické historické a mikrohistorické pramenné analýzy, která je těsně svázána s jeho činností editorskou, a proto se nezastavuje ani před problémy historicko-filologickými a jazykově sémantickými. Důsledná kritická revize hodnoty (tedy míry věrohodnosti) dobových (i nedobových, mladších) pramenů a jejich jednotlivých

- 
- 1 Není zařazena, možná z důvodu velkého rozsahu, např. zásadně přínosná studie *Kočička, Kurvička, Kokot a Múdrá hlavička aneb staroměstští řezníci v husitské revoluci*, publikovaná v Pražském sborníku historickém (dále PSH) 40, 2012, s. 7–129. Stejně tak nejsou zastoupeny Čornejovy „husovské“ texty, zveřejněné v několika publikacích k 600. jubileu Husovy smrti (2015).
  - 2 PETR ČORNEJ, *Světla a stíny husitství (Události – osobnosti – texty – tradice). Výbor z úvah a studií*, Praha 2011 (2. vydání 2020). Podobně již roku 1995 publikoval jako dovětek své *Lipanské křižovatky* (P. ČORNEJ, *Lipanská křižovatka. Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*, Praha 1992) sborník sedmi textů pod názvem *Lipanské ozvěny*, Praha – Jinočany 1995.



zpráv o konkrétních dějinných událostech je v jeho pojetí těsně svázána s kritickou revizí všech dosavadních historiografických interpretací konkrétních pramenných údajů a s důslednou snahou ozřejmit dobové politické, společenské a kulturní okolnosti a souvislosti vzniku těchto interpretací. Čornej precizně vnímá dobovou atmosféru, společenské souvislosti i osobní pozice a motivace autorů, kteří v jednotlivých historických obdobích psali historická díla a v nich vytvářeli dějepisný obraz husitské epochy a jejich protagonistů. To mu umožňuje odhalovat chybné interpretace a mylné představy, odstraňovat dlouhodobě vžitá stereotypy a bořit četné historické mýty, jimiž je obraz husitství a husitů zatížen. Zároveň mu tato schopnost kritického nadhledu a rozhledu nejen umožňuje nezůstávat pouze u detailní mikrohistorické analýzy, nýbrž – ve spojení s nepochybným literárním talentem – jej také předurčuje vytvářet velké syntézy, psát přehledy a učebnice, rozvíjet rozsáhlou popularizační činnost. Opravňuje ho rovněž k tomu, aby se na řadě míst zde posuzované publikace nekompromisně vymezil vůči „úletům“ současné módní historiografie, která ve jménu postmoderní bezbřehé všelidské humanity „ruší národy i jejich dějiny“ a tím přispívá k „postmodernímu chaosu“, v němž se nejen ztrácí hledání odpovědí na podstatné otázky vývoje naší civilizace a kultury, ale také hrozí obecný úpadek znalostí a rozpad historického vědomí české společnosti, značně již relativizovaného ideologickými a politickými převraty 20. století (s. 320, 418, 454).

Petr Čornej nebezpečím naší postmoderní doby dlouhodobě čelí tematicky širokým spektrem svých husitologických studií a článků, časovým záběrem rozprostřených od sklonku 14. století po současnost. V šesti oddílech knihy *Husitství a husité* tvoří šestnáct z těchto původně samostatně vydaných statí relativně celistvý a logicky uspořádaný soubor, který představuje bilanci Čornejových badatelských výsledků z posledního desetiletí.<sup>3</sup> Autor čtenáře cílevědomě vede

---

3 Nakladatel čtenáře poněkud zavádí anotací na přední záložce, v níž tvrdí, že publikované studie „byly pro tento soubor doplněny a rozšířeny o nové poznatky tak, aby odrážely momentální stav vědeckého bádání“. To je v případě textů mladších deseti let celkem zbytečné. V Bibliografické poznámce (s. 464) je uvedeno, že „pro knižní vydání byly otištěné studie mírně

od koncepčních otázek k detailním sondám do situace v Čechách před vypuknutím husitské revoluce a v jejím průběhu. Nejprve (v oddílu *Pojmy a problémy*, s. 13–57) obrací jeho pozornost k sémantice pojmů, jimiž doboví autoři označují a popisují revoluční události, a k proměnám i posunům významu důležitých slov v průběhu staletí. Upozorňuje na možnost zkresleného pochopení a chybné interpretace pramenných údajů, není-li důsledně respektován dobový obsah a význam pojmů. Poté nastoluje koncepční otázku, zda je husitství dějinnou katastrofou (jak jsou přesvědčeni odpůrci dlouho preferované Palackého – Masarykovy – Nejedlého devizy, že je naopak největší dobou českých dějin); čili řeší problém, jak chápat husitství v celkovém kontextu české historie a v kontextu dějin pozdně středověké Evropy. Důsledné nazírání husitské revoluce jako součásti celoevropských dějinných procesů – „pozdně středověké krize“, zápasu o politickou převahu mezi světskou a duchovní mocí a „demokratizačních“ proměn směřujících ke zformování stavovské společnosti – je pro Petra Čorneje stejně klíčové jako potřeba vykládat fenomén husitství zevnitř, z něho samého, z co nejhlubšího pochopení materiálních podmínek, ideového světa a mentality české pozdně středověké společnosti.

Tento základní metodologický přístup, přirozeně v nuancích daných konkrétním předmětem zkoumání, je uplatněn ve čtyřech statích, které jsou zařazeny do oddílů *V předvečer revolučního výbuchu* (s. 59–128) a *Husitská Praha* (s. 129–185). Celoevropský nadhled, podrobná znalost dobových ideologických, politických a církevně-politických poměrů i dokonalá orientace ve vnitřních českých poměrech na sklonku vlády Václava IV. umožnila Čornejovi provést brilantní analýzu okolností vzniku známých stížných listů české a moravské šlechty proti Husovu upálení, identifikovat iniciátory a protagonisty tohoto evropsky ojedinělého činu, stanovit pozici krále Václava IV., objasnit organizaci zpečetění listů, ale také pojednat o následné náboženské i politické diferenciaci šlechtických stoupenců Husova učení. Učinil tak ve stati-kapitole *„Prozatím poroučíme*

---

upraveny (např. zpřesnění faktografických údajů), v nutných případech byl aktualizován poznámkový aparát“.

zmíněné křivdy Pánu Bohu, jehož je pomsta...“ *Stížný list české šlechty proti Husovu upálení v historických souvislostech* (s. 85–128). Jak napovídá název druhého z obou oddílů, těžiště této části knihy nicméně spočívá v problematice husitské Prahy. Autor nejprve ve stručné, avšak řadou nových poznatků a postřehů obohacené studii *Praha po Husovi* (s. 61–84) hodnotí situaci a vývoj v Praze od Husova odchodu na venkov (1413) do novoměstské defenestrace (30. července 1419). Navzdory konstatované mezerovitosti pramenů, která ztěžuje objasnění některých uzlových bodů,<sup>4</sup> podává plastický obraz peripetí a zvratlů dlouhodobě krizové situace v pražských městech a naznačuje vývoj postojů složitě diferencované městské společnosti, v níž mimo jiné jmenovitě identifikuje hlavní stoupence reformních opatření. Výsledný Čornejův portrét města na prahu revoluce má daleko ke schematickému černobílému obrazu, na jaký jsme byli zvyklí ze starších historiografických zpracování této dějinné etapy a zejména z vlastenecky patetických nebo třídně zjednodušených uměleckých děl, která se ji snažila ztvárnit.

Ve stejném duchu analyzuje autor v kapitole-studii *Prachatice, Zlatá Koruna a Praha* (s. 131–161) proces vyhraňování dvou nepřátelských seskupení v zemi za současného tříbení nábožensko-politických frakcí po vítězství spojených husitů nad první křížovou výpravou v létě 1420. Na rozlehlém teritoriálním dějišti mezi Prahou, Tábořem, Zlatou Korunou a Prachaticemi a na všudypřítomném pozadí vysoké politiky zosobněné zejména králem Zikmundem a Oldřichem II. z Rožmberka rozehrává pestrou mikrohistorii soupeření o dominanci v husitském hnutí mezi Prahou a Tábořem a současně probíhajícího zápasu o ovládnutí jižních a jihozápadních Čech mezi rožmberským vladařem a svazem husitských měst vedených Tábořem. Také zde trpělivý rozbor zlomkovitých pramenných

---

4 Čornej (na s. 65) konstatuje, že pro nedostatek pramenů se dosud nepovedlo uspokojivě vysvětlit příčiny a podstatu změn a dramatických událostí na Staroměstské radnici od září do listopadu 1413. Již po uzavření rukopisu knihy *Husitství a husité* nabídl řešení, byť asi nikoli nevyvíratné, MARTIN MUSÍLEK, *Hus a pražští konšelé v předvečer revoluce. Staroměstské soudní knihy pro dluhy a možnosti jejich výpovědi pro dějiny města*, Český časopis historický 117, 2019, s. 275–317.

informací a kritická revize pohybu a pobytu vojenských jednotek i jednotlivých protagonistů (jmenovitě Jana Žižky, Mikuláše z Husi a mnoha dalších) přináší prohloubení a zpřesnění dosavadních znalostí, ale zejména vyvrácení řady dosud tradovaných nepodložených fikcí. Vzorovým příkladem mikrohistorické analýzy je v tomto rámci do nejmenších možných podrobností dovedená rekonstrukce dlouholetého zápasu o město Prachatice.

Ukázkou Čornejova umění sledovat a nově řešit problémy, rozplétat záhady a doplňovat bílá místa, tentokrát v biografické linii historického výzkumu, je črta o pražském husitovi Jeronýmu Šrolovi (*Pražský husita Jeroným Šrol*, s. 162–185). Vycházejí z eseje Jaroslava Mezníka napsaného roku 1979<sup>5</sup> prověřil Čornej znovu všechny dostupné údaje o staroměstském radikálově a původně stoupenci Želivského, jenž 6. května 1434 jako staroměstský purkmistr umožnil vojsku panské jednoty zaútočit proti Novému Městu a o dva dny později jménem kališnicko-katolické koalice obsadil Novoměstskou radnici. Jako dokonalý znalec husitské Prahy našel Čornej nové pramenné údaje o Šrolovi i novou logiku jeho životního příběhu, odlišnou od vidění Mezníkova. V jejím světle (a ve zcela odlišné společensko-politické situaci, než jaká byla v roce 1979) Čornejovo hodnocení této sporné osobnosti není kategorické; vyznívá shovívavěji nežli Mezníkův chápající, nicméně jednoznačný morální odsudek.

Na půdě hlavního města Prahy zůstává Petr Čornej i ve čtvrtém oddílu knihy, nazvaném *Král dvojího lidu* (s. 187–290). Je zde prezentováno další období a další z nosných témat, které stojí v popředí jeho vědeckého programu – doba poděbradská. Cestu ke královské volbě na Staroměstské radnici 2. března 1458 a její mezinárodně-politické souvislosti popsal již ve dvou statích zařazených ve sborníku *Světla a stíny husitství*.<sup>6</sup> A není zajisté náhodou, že po necelých

5 Vydán v Pražském sborníku historickém roku 2007: JAROSLAV MEZNÍK, *Úvahy o osudech jednoho husity* (úvodní slovo F. Šmahel, tisková příprava a poznámky K. Jišová), PSH 35, 2007, s. 63–78.

6 Srovnej stať *Volba Jiřího z Poděbrad českým králem* (*Historické předpoklady a dobový kontext*) a stať *Kvadratura kruhu* (*Jiří Poděbradský, kompaktáta a paprství*), in: P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 267–275, 276–285.

deseti letech se k ní znovu vrátil. Tři studie zařazené do souboru *Husitství a husité* jsou rozsáhlejší a pojednávají o této stěžejní historické události daleko podrobněji. Mohou posloužit jako přímý doklad pokroku (Čornejova i obecného) poznání.

První ze statí (*Královská volba na Staroměstské radnici*, s. 189–232) takřka reportážním způsobem krok za krokem a den za dnem líčí události po nenadálé smrti Ladislava Pohrobka, přípravu a průběh volebního sněmu, aktivity zahraničních poselstev i papežské diplomacie, vlastní královskou volbu, předcházející, doprovodná a následná politická jednání, vyřešené i nevyřešené problémy kolem korunovace a obecného uznání zvoleného krále. Přestože je několikrát zdůrazněno dějiště volby, tripolarita Staroměstské radnice, Týnského chrámu a Karolina, vysoká prestiž Starého Města pražského i radostný ohlas volby v pražských ulicích, samo městské prostředí ani role představitelů Prahy a královských měst nestojí v tomto případě v popředí Čornejovy pozornosti. V záplavě všech myslitelných odkazů a citací nenalezneme v poznámkovém aparátu signatury pražských městských knih a autor přechází mlčením např. i zajímavý fakt, že konání volby českého krále na Staroměstské radnici anticipuje a výslovně stanoví již text podvržených tzv. Soběslavských práv, vzniklých někdy ve čtyřicátých letech 15. století.<sup>7</sup> Větší důležitost totiž Petr Čornej přičítá mezinárodním aspektům politiky Jiřího z Poděbrad a významu české (husitské) otázky v evropském kontextu v období 1437–1464, stejně jako potřebě obsahově definovat, teoreticky ukotvit a do historie i periodizace českého husitství definitivně začlenit pojem „poděbradská éra“ (poděbradský věk), byť s vědomím, že situace vedlejších korunních zemí byla zcela odlišná od poměrů ve vlastním Českém království. Tomu jsou věnovány dvě ze tří studií čtvrtého oddílu knihy (*Jiří Poděbradský a česká otázka v mezinárodním kontextu let 1436–1464*, s. 233–260; *Poděbradská éra: pojmenování, výměr, problémy*, s. 261–290).

Logickou a lze říci nezbytnou součástí jakéhokoliv husitologického bádání je sledování toho, jak na události husitské revoluce a na její vyústění v polipanském a poděbradském kališnictví nahlíželi

7 Viz např. Archiv hlavního města Prahy, Sbíрка rukopisů, rkp. č. 1865, f. 297v.

současníci a přímí následovníci stoupců i odpůrců revoluce v 15. století a v období předbělohorského stavovského státu – tedy problému, jak se v české společnosti rodila a formovala husovská a husitská tradice. Reflexe a interpretace husitství v českém pozdně středověkém a raně novověkém dějepisectví je proto dalším okruhem, který je předmětem Čornejova vědeckého zájmu. Je mu věnován rozsáhlý pátý oddíl knihy nazvaný *Na soudu dějin* (s. 291–418). V této recenzi není dostatek prostoru pro rozbor zde zařazených pramenných sond a Čornejových závěrů např. o selektivní paměti současníků a spekulativních interpretacích moderních historiků, o záměrném upravování faktografie historických záznamů v zájmu podpoření autorova vidění reality a jeho ideových záměrů (např. o tendenci Vavřince z Březové chránit pověst Jana Žižky, s. 299), o významu přímé osobní zkušenosti pro správnou interpretaci dobových zpráv (srovnání povodní v červenci 1432 a v srpnu 2002, s. 306–310) atd. Nelze však neupozornit alespoň na studii (v původní podobě zveřejněnou roku 2014) *Kam sahá paměť. „Zrádce“ Čapek a svědectví Bohuslava Bílejovského* (s. 320–349). Autor v ní prostřednictvím bravurní pramenné a faktografické analýzy nejen podává nový pohled na roli protagonistů událostí kolem bitvy u Lipan – „zrádce“ Jana Čapka ze Sán a ne-zrádců Ondřeje Keřského z Římovic a Bedřicha ze Strážnice, ale současně také dohledáním a sledováním přímé genealogické linie od Bedřichova druha Jana Sýkory z Hlučína ke kronikáři Bohuslavu Bílejovskému přesvědčivě prokazuje důvěryhodnost jeho zprávy o tom, že Bedřich ze Strážnice se svými lidmi těsně před bitvou opustil tábořsko-sirotčí ležení (třebaže zpráva byla napsána až roku 1532).

Stejně přesvědčivé a věcně zdůvodněné jsou Čornejovy závěry o literární formě, hodnotě, smyslu a ideovém směřování českých kronikářských děl z první poloviny 16. století i o dobové podmíněnosti způsobu, jakým referují o Janu Husovi, husitství a husitské revoluci (*Politické a náboženské aktualizace husitství v českých kronikách na rozhraní středověku a novověku*, s. 350–367). V tomto kontextu Petr Čornej podrobuje kritické analýze také kroniku Václava Hájka z Libočan (*Hájkův obraz husitské epochy*, s. 368–406). Na pozadí renesančního principu beletrizace historie a oscilace mezi středověkým žánrem kroniky a renesančním žánrem historie objasňuje její poslání a velkou dobovou odezvu. Aniž pomíjí Hájkovu fakto-

grafickou nespolehlivost a vnášení zcela fiktivních prvků do líčení historické reality, dokládá a oceňuje ideové zacílení jeho kroniky na historické zdůvodnění a obhajobu složité dosaženého náboženského a stavovského uspořádání české pohusitské společnosti, aktuálně ohrožovaného radikalizací utrakvismu, postupem luterské reformace i centralistickými snahami krále Ferdinanda I. Upozorňuje také na to, že mezi obránci tradičních (konzervativních) hodnot měli v Hájkově národně vlasteneckém pojetí hrát přední roli Pražané.

Interpretace husitství v moderní historiografii a vývoje jeho obrazu v historické paměti české veřejnosti 19.–21. století se v menší či větší míře dotýkají všechny texty zařazené do knihy. Snad proto závěrečná šestá kapitola, nazvaná *V pohledu moderní doby* (s. 419–455), obsahuje pouze dvě stati.<sup>8</sup> První, *Přibyslav – město Žižkovo* (s. 421–440), je věnována genezi moderního místního historického mýtu, založeného na vratkých pramenných základech a na patrně chybné lokalizaci Žižkova úmrtního místa. Zrodil se v roce 1848 a byl do tvořen v pozdně obrozeneckém období táborů (cca 1860–1874), kdy se z Přibyslavi (a blízkého Šenfeldu – Žižkova Pole) stalo místo paměti celonárodního významu. Neméně zajímavé však je sledování proměn tohoto mýtu ve 20. století, které po roce 1989, navzdory osobní účasti Václava Havla na oslavách 18. září 1994, vyústily v úplný zánik Žižkova kultu, který si od roku 2009 město již nijak nepřipomíná (i když Žižkova mohyla na domnělém místě úmrtí zůstává turistickou atrakcí).

Klíčový je navazující obecnější Čornejův výklad o konkrétní historické podmíněnosti husitského mýtu a o příčinách, proč se jím po polovině 19. století nadchla velká část české veřejnosti (*Vnímání husitství v české moderní a postmoderní společnosti*, s. 441–455). Dějinné události a transformační procesy v české společnosti přenesly tento „pokrokový a demokratický“ vlastenecký mýtus do 20. století jako jeden ze základních kamenů oficiální ideologie masarykovské první republiky. V jeho „republikánské“ a „lidové“ variantě

---

8 Obdobná kapitola ve sborníku *Světla a stíny husitství* pod názvem *Druhý život husitství* obsahovala pět textů a měla zhruba dvojnásobný rozsah. Srovnej P. ČORNEJ, *Světla a stíny*, s. 335–404.

jej pak mohla převzít i marxistická historiografie a poválečná komunistická propaganda. Povrchní a jednostranný schematismus stalinistických ideologů se sice v šedesátých letech 20. století pokusili překonat někteří marxističtí i konfesijní historikové a filozofové, avšak po potlačení reformních snah v roce 1969 pokračující vulgarizace v podání normalizačních dogmatiků zdiskreditovala husitství v očích veřejnosti natolik, že v současné době (po sametové revoluci 1989) mnoho lidí „o něm nechce nic slyšet“, nebo o něm „sdílí zkreslené představy“. Dlouhá vlna prohusitského historismu tak vyčerpala po sto padesáti letech svůj potenciál a utonula v postmoderně. Čornej uvádí řadu konkrétních příkladů, kdy „základní neznalosti a zmatek v hlavách jsou živnou půdou pro snahy vytlačit připomínky husitství z veřejného prostoru“. Přispívá k tomu mimo jiné omezení školního dějepisu. Vzдорovat tomuto trendu prohlubováním dosavadního poznání považuje P. Čornej za součást svého vědeckého poslání (s. 454).

Hovoří o něm ostatně hned v předmluvě knihy *Husitství a husité*, kde mimo jiné též konstatuje, že se dlouhodobě věnuje vlastnímu husitství se zaměřením na postavu Jana Žižky a na poměry v husitské Praze (s. 11). Pražské téma, které zdůrazňuje při různých příležitostech, je také výrazně přítomno nejméně v šesti statích zde posuzovaného sborníku. Při příležitosti Husova jubilea (2015) Čornej z tribuny chrudimské konference prohlásil, že „kolébkou jedinečného dějinného fenoménu, pro který se vžilo označení husitství, byla nesporně Praha“.<sup>9</sup> Jestliže však osobnosti Jana Žižky věnoval v roce 2019 velkou monografii, souhrnné zpracování dějin husitské Prahy v Čornejově osobní bibliografii dosud chybí. A to přes několikráté náběhy, které ukazují, že autor je na ně plně připraven.<sup>10</sup>

9 PETR ČORNEJ, *Husitství a husité ve východních Čechách (Obrisy problému)*, in: *Jan Hus, husitství a východní Čechy. Příspěvky z konference. Chrudim 16.–18. 9. 2015*, Chrudim 2015, s. 5.

10 Srovnej např. Čornejovy texty in: *Praha Husova a husitská 1415–2015*, sest. PETR ČORNEJ a VÁCLAV LEDVINKA, Praha 2015, s. 11–16, 39–46, 86–112, 144–158, 261–286; taktéž in: *Husitské století*, (edd.) PAVLÍNA CERMANOVÁ – ROBERT NOVOTNÝ – PAVEL SOUKUP, Praha 2014, s. 108–130 (kapitola *Praha – hlava království*).



Je to citelné desideratum, ale odborní i laičtí zájemci o pražskou historii snad mohou mít naději, že bude ještě naplněno.

„Po celý svůj vědecký život jsem se snažil husitské téma odpolitizovat a odideologizovat, tedy zbavit je nánosů ahistorických a účelových moderních interpretací, které jeho podstatu zkreslovaly a u veřejnosti budily nedůvěru, ne-li úsměšky. I na sklonku akademické dráhy hájím přesvědčení, že husitství je nutno vykládat zevnitř, pokud možno s hlubokým porozuměním tehdejší mentalitě. Není to vždy záruka úspěchu, ale je to jediná možnost, jak se zbavit černobílé optiky a alespoň částečně pochopit vzrušující, barvitou a bezesporu velkou dobu.“ Tak formuluje své vědecké krédo Petr Čornej v předmluvě právě představené knihy (s. 10). I kdyby nezavršil téma husitské Prahy a nebylo mu dopřáno napsat žádná další historická díla (což se díky vitalitě čerstvého sedmdesátníka<sup>11</sup> zdá sotva možné), je zřejmé, že to, co si předsevzal, bohatou měrou také splnil.

Václav Ledvinka

**Mateusz Goliński, DZIEJE MIAST PRASKICH DO POCZĄTKU XV WIEKU, Księgarnia Akademicka, Kraków 2018, 476 stran.**

Mateusz Goliński svůj badatelský zájem zaměřuje především na sociální dějiny pozdně středověkých polských, resp. slezských měst. V centru jeho výzkumů prozatím stály především Vratislav<sup>1</sup> a Svidnice,<sup>2</sup> jimž věnoval rozsáhlé studie sociotopografické. Mimo to však

<sup>11</sup> Petr Čornej se narodil v Praze 26. března 1951.

<sup>1</sup> MATEUSZ GOLIŃSKI, *Wrocławskie spisy zastawów, długów i mienia żydowskiego z 1453 roku*, Wrocław 2006; TÝŻ, *Przy wrocławskim rynku. Rekonstrukcja dziejów własności posesji. Część 1: 1345–1420*, Wrocław 2011; TÝŻ, *Przy wrocławskim rynku. Rekonstrukcja dziejów własności posesji. Część 2: 1421–1500*, Wrocław 2015.

<sup>2</sup> MATEUSZ GOLIŃSKI, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy. Część 1*, Wrocław 2000; TÝŻ, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy. Część 2*, Wrocław 2003.

v nedávné době publikoval zásadní studii o uplatnění polských měst ve stavovském politickém systému 14. a především 15. století.<sup>3</sup>

Vydání synteticky pojaté monografie mapující dějiny pražského souměstí do roku 1409 může na první pohled působit poněkud překvapivě. Podíváme-li se do autorovy bohaté bibliografie, z pražských dějin se tak analyticky věnoval pouze problematice vzniku a obchodního významu pražského Týnského dvora, resp. ungelu.<sup>4</sup> Pro přehledově pojatý text to ale není na škodu. Goliński totiž po desetiletí soustavně sleduje českou medievistickou produkci a na jeho nové knize je na první pohled patrné, že z nejnovějšího bádání neopomněl žádný závažný titul.

Způsob práce použitý v poznámkovém aparátu knihy je na dnešní dobu příkladný. Pro úsporu Goliński zvolil poznámky v podobě jakýchsi hnízd, kde k danému problému shrnuje jak hlavní prameny, tak nejdůležitější interpretace v jejich genetickém vývoji, počínaje Václavem Vladivojem Tomkem. Ačkoli z poznámkových hesel není na první pohled patrné, že autor cituje i protichůdné názory, v samotném textu je kladen náležitý důraz na pestrost interpretací a na mnohdy faktickou nemožnost předložit jednoznačný a jediný platný výklad.

Dějiny pražského souměstí Goliński líčí od raně středověkých počátků do vydání Dekretu kutnohorského, který považuje za zlom v pražských dějinách jak z důvodů reformně náboženských, tak z důvodů ekonomických. V jeho důsledku totiž Praha přestala být dříve nesporným centrem středoevropského univerzitního vzdělání, a především pražští Němci ztratili značnou část svých příjmů plynoucích z několika set studentů a mistrů, kteří v létě roku 1409 město opustili. Po vzoru staršího bádání autor pro pražské dějiny

---

3 MATEUSZ GOLIŃSKI, *Ku rekonstrukcji pierwotnych funkcji Tyńskiego Dworu w Pradze*, in: *Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław i Europa Środkowa*, (edd.) JERZY PIEKALSKI – KRZYSZTOF WACHOWSKI, Wrocław 2000 (= *Wratislavia Antiqua*, sv. 2), s. 127–138; *Praskí Tyn wobec skutków XIII-wiecznej transformacji miasta*, in: tamtéž, s. 139–146.

4 MATEUSZ GOLIŃSKI, *Wokół problematyki formowania się stanu mieszczańskiego w Polsce*, in: *Studia z historii społecznej*, (edd.) MATEUSZ GOLIŃSKI – STANISŁAW ROSIK, Wrocław 2012 (= *Scripta Historica Medievalia*, sv. 2), s. 7–76.

14. století klade důraz na postupné počestvování města a na eskalaci národnostně motivovaných střetů mezi měšťany. V souvislosti s tím ale upozorňuje na prozatím nepostřehnutou skutečnost, že údaje týkající se nacionální příslušnosti novoměšťanů v období let 1324–1393 překvapivě svědčí o tom, že Němci mezi nimi neustále tvořili většinu, a že tedy přistěhovalectví v té podobě, jak ho může přijímání novoměšťanů odrážet, nepřispívalo k počestvování města. K tomuto problému se bude muset bádání znovu vrátit.

Nejrozsáhlejší část knihy je samozřejmě věnována době od poloviny 13. století, kdy se formuje staroměstská městská obec a kdy následně vznikají nové právní sídelní jednotky, jež získaly samosprávně městský charakter. Ve svém přehledném výkladu autor klade důraz na specifika pražského vývoje, jež město jako rezidenci českých králů odlišují od jiných středověkých velkoměst. Předně je to dodnes nerozřešená otázka staroměstského práva, jeho původu a jeho účinnosti jako vrchní soudní stolice ve 14. a 15. století. Další specifikum představuje absence městského majetku v podobě městského velkostatku, resp. teritoriálního zázemí města jako korporace. Jistou kompenzací tohoto stavu Goliński spatřuje v získávání pozemkového – i zemskodeskového – majetku jednotlivými měšťany, jež ale mělo, jak víme díky studiím Jaroslava Mezníka, ve 14. století velmi proměnný charakter. V tomto ohledu se feudalizace především staroměstských měšťanů příliš nelišila od obdobných procesů v jiných velkých říšských městech. V Praze se však překvapivě nijak nepromítla do právních norem. Další specifikum Prahy Goliński spatřuje v jejím rezidenčním charakteru a v panovníky podporované představě o výlučnosti města (pojímaného jako celek, ačkoliv ho tvořila tři města samostatná) jako hlavy království. To mělo původně především symbolický význam, ale již od poloviny 14. století se traktování Prahy jako hlavy království promítalo i do politických aspirací staroměstských elit.

Goliński v knize od 13. století soustavně sleduje dvě základní linie. První se týká politického vzestupu města, druhá otázek obchodu a měšťanského podnikání. V této souvislosti zkoumá složitý a pramenně obtížně postižitelný problém panovnícké hospodářské politiky ve vztahu k městu a jeho korporacím. Velmi dobře přitom poukazuje na provázanost politických aspektů a panovníkovy

systematické snahy využívat město jako zdroj hotových peněz ve formě úvěru. Z tohoto důvodu můžeme jen litovat, že se nám nedochovaly téměř žádné prameny, jež by reflektovaly staroměstské a novoměstské městské hospodaření a podnikání, které bylo zdrojem městských příjmů nejen pro úvěrovou politiku městské rady. Stejně tak bohužel nevíme téměř nic o tom, jakou podobu měly a čím byly financovány městské investice do veřejného prostoru a zda městské elity měly vskutku korporativní a ne pouze osobní či rodové zájmy. Goliński trefně upozorňuje na bádáním přehlížené rozhodnutí staroměstské rady z roku 1407, podle něhož mělo placení úroků z rent přednost před placením městské sbírky, což v jistém ohledu svědčí o preferování soukromých ekonomických zájmů před zájmy obce. I tuto problematiku bude nadále třeba zkoumat samostatně, pokud to prameny dovolí.

Dějiny pražského souměstí do roku 1409 z pera Mateusze Golińského představují vskutku moderně pojatou syntézu urbánních dějin, jež čtenáře uvádí do základních otázek. Autor v ní přehledně líčí právní a politické dějiny a nebojí se v syntetickém textu řešit i mnohé obtížně uchopitelné problémy, o něž se bádání pře již více než sto let. Škoda jen, že kniha má poněkud úsporný charakter a není doprovázena obrazovým materiálem, podobně jako tomu bylo v případě prvního dílu dějin Vratislavi, na němž se Goliński před lety významnou měrou podílel.<sup>5</sup> Je mi ale jasné, že pro polský trh není kniha o středověké Praze atraktivní a krakovské nakladatelství Księgarnia Akademicka nemohlo Golińského monografii pojmut jako výpravné dílo. Bylo by ale škoda, kdyby kvůli tomu tato vynikající syntéza zapadla.

*Martin Nodl*

---

5 *Historia Wrocławia I. Od pradziejów do końca czasów habsburskich*, (edd.) CEZARY BUŚKO – MATEUSZ GOLIŃSKI – MICHAŁ KACZMAREK – LESZEK ZIĄTKOWSKI, Wrocław 2001.

**Jiří Smrž, CECHY V PRAŽSKÝCH MĚSTECH OD PRVNÍCH ZPRÁV VE 13. STOLETÍ AŽ DO JEJICH ZRUŠENÍ V ROCE 1860, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium, Praha 2019, 463 stran.**

Cechy jako organizace sdružující na základě provozovaných řemesel a živností většinu obyvatelstva představovaly nedílnou součást městského společenství téměř od samotných počátků existence měst. Pochopení fungování a významu těchto sdružení může výrazně přispět k poznání každodennosti středověkých a novověkých měst, stejně jako k doplnění jejich celkového obrazu, neboť cechy zasahovaly do všech možných oblastí hospodářského, sociálního, náboženského i kulturního života. Cechovní systém byl celoevropským fenoménem s řadou společných prvků bez ohledu na hranice státních celků, ale vykazoval také určité regionální odlišnosti. Pro české země měly zásadní význam pražské cechovní organizace, které sloužily jako vzor pro nově se formující cechy ostatních českých měst, případně se stávaly hlavou organizace s celozemským působením, takzvaných zemských cechů.

Navzdory skutečnosti, že se dějiny cechů již od poloviny 19. století těší přízni a zájmu historiků různého zaměření, chyběla dosud syntetická práce, která by se soustředila na historii pražského cechovníctví zejména v 18. a 19. století. Tuto mezeru se nyní snaží vyplnit práce Jiřího Smrže, který se tématem pražských cechů zabýval již během vysokoškolských studií<sup>1</sup> a věnuje se mu – pro badatelskou obec naštěstí – i nadále.<sup>2</sup> Základ recenzované publikace ostatně tvoří právě jeho rigorózní práce.

---

1 Cechovní tematice se autor věnoval v rámci svých kvalifikačních prací: JIŘÍ SMRŽ, *Vývoj mečířského řemesla v pražských městech v raném novověku*, Bakalářská práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2013; TÝŽ, *Řemeslnická a živnostenská bratrstva a cechy v pražských městech od pozdního středověku do konce cechovního zřízení*, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2016; TÝŽ, *Cechy pražských měst od jejich počátku až do zrušení cechovního zřízení*, Rigorózní práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2018.

2 JIŘÍ SMRŽ, *Cech pražských mečířů v letech 1731–1860*, Pražský sborník historický (dále PSH) 45, 2017, s. 9–57; TÝŽ, *Pražští mečíři ve středověku a raném*

Jiří Smrž si určil za cíl představit dějiny cechů v pražském souměstí od prvních doložených projevů profesního sdružování až po zánik cechovního systému, tedy do vydání živnostenského řádu k 20. prosinci 1859, respektive nabytí právní platnosti k 1. květnu následujícího roku 1860, kdy byly cechy zrušeny. Po úvodní části představující cíle výzkumu a stav dosavadního bádání se autor věnuje přiblížení základních pojmů a rozebírá ekvivalenty označení jednotlivých profesí v jazycích převládajících v pražském souměstí po dobu existence cechů, tedy v latině, němčině a češtině.

Následující kapitola pojednává o pramenech a možnostech jejich studia. Autor zde popisuje rozsáhlou škálu písemných materiálů, které jsou při studiu cechovních záležitostí zásadní, a případného badatele navádí do archivních fondů či sbírek, kde se dají najít. Vybrané druhy písemností zároveň zasazuje do širšího dějinného kontextu a přibližuje jejich výpovědní hodnotu. Kromě samotných materiálů cechovní provenience věnuje dostatečnou pozornost i písemnostem vzniklým v úřadech nadřízených orgánů, přičemž klade oprávněně důraz především na privilegia a statuta vydávaná panovníkem, stejně jako na artikule od městských rad. Při studiu cechovního materiálu mají zásadní význam městské knihy, v nichž je možné najít nejenom údaje k jednotlivým cechům, ale zejména k jejich konkrétním členům. Autor dále sleduje osobní doklady jako výuční nebo fedrovní listy a podrobněji se věnuje především dlouhou dobu poměrně opomíjeným pramenům: nejruznějším soupisům řemesel a jejich cechmistrů. Smrž na tomto místě uvádí a důkladně kritice podrobuje soupisy mimořádné, zhotovované pro nejruznější účely, jako třeba nejstarší seznam staroměstských živností datovaný do let 1324–1330, který vznikl jako evidence řemesel podílejících se na nočních hlídkách (ponůčkách).<sup>3</sup> Dále se věnuje pravidelným soupisům cechmistrů prováděným v rámci obnov městských rad, které slouží jako bohatý zdroj informací o jménech představených

---

*novověku*, PSH 46, 2018, s. 21–58; Týž, *Problematika německých a českých ekvivalentů při pojmenování profesí na příkladu pražských cechovních řemesel a živností*, Sborník archivních prací 68, 2018, s. 379–396.

3 JIŘÍ SMRŽ, *Cechy v pražských městech od prvních zpráv ve 13. století až do jejich zrušení v roce 1860*, Praha 2019, s. 40 a 41.

mistrů a inspektorů cechů. Jejich seznam umísťuje souhrnně a přehledně do tabulek pro příslušná pražská města, včetně přesného data obnovy rady a odkazu na příslušnou stranu nebo folio v rámci daného rukopisu.<sup>4</sup> V neposlední řadě také upozorňuje na soupisy cechmistrů spojené Prahy z let 1805–1819, které excerptuje z tištěných schematismů Českého království.

Velký přínos pro badatele představuje upozornění na objev rukopisu, který je dnes uložen v Národní knihovně ve fondu tzv. lobkovické knihovny, v němž je opsáno necelých 80 artikulí pražských a dvou mimopražských cechů. Rukopis v sobě zahrnuje největší dochovaný soubor cechovních statut v Čechách, v případě několika cechů se v něm dokonce nalézají jediný známý exemplář statut pražských pořádků.<sup>5</sup>

Kromě písemných pramenů dále autor zmiňuje hmotné památky dokumentující život cechovních organizací i jejich členů, které někdy mohou nahrazovat nedochovaný nebo jen torzovitě dochovaný písemný materiál. Této oblasti autor nevěnuje příliš pozornosti, v tomto směru se na cechy ovšem již zaměřily některé publikace a v neposlední řadě také výstavní projekty.<sup>6</sup>

Pro urbánní dějiny se pak jako zásadní jeví čtvrtá kapitola, týkající se vývoje cechovního zřízení v pražských městech a jeho více než 500 let trvající historie. Sám autor si je vědom skutečnosti, že syntetické zpracování tak obsáhlého tématu při stanoveném časovém rozpětí by mělo následovat po dlouhodobém výzkumu a zároveň by mělo být co nejvíc interdisciplinárně zaměřeno, aby bylo možné postihnout veškeré možné aspekty dané problematiky. Jiří Smrž si

4 Tamtéž, s. 41–42, tabulka 1, s. 42–43, tabulka 2 a s. 44, tabulka 3.

5 Tamtéž, s. 36.

6 Za všechny lze na tomto místě jmenovat především základní práci Jana Diviše, který sestavil kompletní soupis předmětů z majetku pražských cechů, uložený v Muzeu hlavního města Prahy, a stálou expozici pod názvem „Řemesla v pořádku“, která je od roku 2014 otevřena v prostorách zámku Ctěnice, kde je vystavena necelá jedna třetina sbírky zmiňovaného muzea. JAN DIVIŠ, *Pražské cechy*, Acta Musei Pragensis 91–92, Praha 1992; MARTINA LEHMANNOVÁ, *Řemesla v pořádku. Historie profesního sdružování pražských řemeslníků od středověku po současnost*, katalog k výstavě Muzea hlavního města Prahy, Praha 2014.

proto v této fázi výzkumu skromněji vytyčil jako hlavní cíle pojednat téma prostřednictvím analýzy poznatků plynoucích z vývoje jednotlivých cechovních organizací, s ohledem na přístup vrchnosti k cechům. Pro základní představu o dějinách pražských cechů je tato část knihy naprosto dostačující.

Téma pak ještě doplňuje následující kapitola, která si všímá některých specifických aspektů vývoje pražských cechů, a to zejména s ohledem na souběžnou existenci tří (respektive čtyř) plnoprávných městských celků ležících v těsné blízkosti. V této souvislosti autor řeší problematiku cechů meziměstských a zemských a zaměřuje se rovněž na poněkud opomíjené cechy židovské.

Nejrozsáhlejší část publikace zabírají medailonky jednotlivých řemesel, v podobě statí o konkrétních profesích, které pojímají řemesla od A do Z, v tomto případě od apatykářů a barchetníků až po zvonaře. Medailonky jsou přehledně strukturovány – v záhlaví najdeme latinská, německá či staročeská označení profese, následný text pak přináší souhrn literatury k jednotlivým povoláním, odkaz na archivní fond cechu a představení nejdůležitějších písemných i hmotných pramenů. Jádrem každého medailonku je přiblížení povahy dané profese, její výrobní technologie a výsledné produkce nebo poskytované služby, a samozřejmě dějin cechu v rámci všech pražských měst. Tímto způsobem autor zpracoval vývoj celkem 158 řemesel a živností.

Ze závěrečné části publikace stojí za zvláštní upozornění úctyhodný soupis archivních pramenů, z nichž autor vytěžil informace pro své studium, a naprosto nedocentelnými se pak pro badatele, a to rozhodně nejen v oblasti cechovníctví, jeví glosáře – slovníky sumarizující veškerá označení profesí a jejich překlad z latiny, němčiny a staročestiny do češtiny současné.

Drobné výtky by mohly směřovat jen ke skrovnému obrazovému doprovodu publikace, neboť k danému tématu by se dalo použít více barevných a vizuálně atraktivních ilustrací, které by mohly snadněji přitáhnout pozornost laika; tento povzdech však patrně nejde na vrub autora recenzované knihy. Badateli, který se v tématu orientuje, pak může u jednotlivých medailonů chybět vzájemné porovnání některých aspektů samotného cechovního života, jako je třeba délka výuční doby, podmínky pro fungování učedníků a tova-



ryšů v rámci cechu nebo podoby mistrovských kusů jednotlivých řemesel. Absence těchto témat je si ovšem sám autor publikace dobře vědom a je třeba uznat, že podobný podrobný výzkum by byl v případě tak velkého množství zpracovaných cechovních organizací nad možnosti jediného badatele a zůstává tak jedním ze způsobů uchopení tématu do budoucna.

Za základ pro další systematický výzkum pražských cechů pak Jiří Smrž považuje vytvoření pomůcky evidující cechovní písemnosti, která by propojila poznatky z předkládané knihy s informacemi ze stávajících archivních pomůcek, elektronických katalogů a dosavadní vydané literatury. Autorka recenze doporučuje v této souvislosti nahlédnout do archivního fondu Komise pro soupis cechovních památek do dotazníků vztahujících se nejen k dochovaným památkám z majetku pražských i jiných českých cechů, ale také k jejich historii, které mohou přinést řadu nových zajímavých poznatků.<sup>7</sup>

Celkově je dojem z předkládané publikace více než příznivý. Autorovi se deklarované výstupy výzkumu – medailonky jednotlivých živností a rekonstrukci historického vývoje cechovního systému v uvedeném časovém rozmezí – podařilo splnit na výbornou. Badateli obeznámenému s tématem přináší publikace uspokojivé prohloubení poznatků, a to zejména v oblasti dosud opomíjených dějin závěrečného období cechovního vývoje. Pro čtenáře problematiky cechů neznalého pak může suverénně představovat základní publikaci pro zorientování se v dějinách pražských řemeslnických organizací i jejich zasazení do urbánních dějin.

*Radka Heisslerová*

---

7 Národní archiv Praha, Komise pro soupis cechovních památek, 1913–1916.

**Martina Maříková, FINANCE V ŽIVOTĚ PRAŽSKÉ METROPOLITNÍ KAPITULY. HMOTNÉ ZABEZPEČENÍ KANOVNÍKŮ OPTIKOU ÚČETNÍCH REJSTŘÍKŮ Z LET 1358–1418, Archiv hlavního města Prahy, Praha 2018 (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 35), 784 stran.**

Dosavadní poznání života a sociální existence pražské metropolitní kapituly je ve srovnání se stejně významnými pozdně středověkými kapitulami ve středoevropském prostoru zatím velmi omezené. Dodnes nemáme k dispozici hutnou, prosopograficky pojatou práci, jež by mohla přispět k objasnění postavení kapitul v systému předhusitské církve a církevní správy. Prozatím jsme odkázáni na staříčké výzkumy Tomkovy, jež zaostávají za soudobým bádáním německým a polským. Martina Maříková, která věnuje svoji pozornost pražské kapitule již od své diplomové práce, šla ale ve svém badatelském přístupu jinou cestou. Namísto prosopografie zaměřila svoji pozornost na doposud téměř nevyužité prameny, jež odrážejí část hospodářských aktivit nejen kapituly jako takové, ale i jednotlivých kanovníků. Výsledkem jejího snažení je edice čtyř rejstříků a dvou zlomků pro období let 1358–1419, uložených v Archivu metropolitní kapituly (Cod. VIII/1, XXVII/1, XXVII/2, XXVIII/1; zlomky XII/18, XIII/21), z nichž jeden edičně zpřístupnila již dříve.<sup>1</sup> Mimo edici naopak zůstal kodex VIII/2, jež se svým obsahem sice celému souboru vymyká (obsahuje především úroky z vesnic náležejících ke kapli sv. Václava, výdaje na práce na vinicích, výdaje na liturgické předměty apod.), avšak z hlediska hospodaření přece jen může odrážet některé aspekty hospodářských aktivit. Zda by však edice tohoto kodexu obohatila hutný jmenný rejstřík (s. 587–631), jež již nyní slouží jako skvělý podklad pro prosopografii pražské metropolitní kapituly, těžko říct.

Třebaže máme pro pražskou metropolitní kapitulou dochován vcelku jedinečný soubor účetních pramenů, je samozřejmě jasné,

---

<sup>1</sup> Jedná se o Cod. XXVII/1. MARTINA MAŘÍKOVÁ, *Registrum acceptorum et divisionum capituli metropolitani Pragensis 1396–1418 a hospodářství pražské metropolitní kapituly na přelomu 14. a 15. století*, Sborník archivních prací 57, 2007, s. 237–445.

že ve skutečnosti plně nezachycují veškeré hospodaření této instituce. Autorka si je toho vědoma. Zároveň ovšem operuje pojmem společná pokladna a z její existence vyvozuje závěry týkající se utváření pocitu sounáležitosti mezi kanovníky. Touto společnou pokladnou míní „prostor“, v němž se scházely veškeré příjmy a odkud vycházely veškeré výdaje. Proti tomu není možné nic namítnout. Ve 14. a 15. století se jednalo o zcela obvyklý postup. Zároveň je však třeba dodat, že v metropolitní kapitule neexistoval žádný „hlavní“ účet, a tedy ani žádná společná „fyzická“ pokladna, nýbrž jistě se zde s penězi nakládalo obdobně jako v soudobých městských kancelářích: existovaly pouze hotové peníze, z nichž se platily konkrétní výdaje. I z tohoto důvodu zachycují výdaje v níže editovaných pramenech pestrý, avšak nestrukturovaný konglomerát zápisů (do jisté míry je ovšem možné, že se z konkrétních příjmů opakovaně platily konkrétní výdaje, i když ne výlučně).

Z jednotlivých vydání se vymykají výdaje na porce kanovníků. Ty, jak Maříková velmi dobře postřehla, odrážejí osoby, jež dodržovaly rezidenci, resp. jež se účastnily katedrální liturgie. Na základě statistického vyhodnocení autorka dospívá k závěru, že míra rezidence byla velmi vysoká (v letech 1398–1418 dodržovalo rezidenci 70–89 % kanovníků). V tomto ohledu se podle ní pražská kapitula lišila od podobných kapitul, což autorka vysvětluje skutečností, že se většina kanovníků podílela na církevní správě. Dosavadní bádání nám ale bohužel prozatím neumožňuje odpovědět na otázku, v jaké míře byly konkrétní osoby příslušníky i jiných kapitul, a tedy zda jinde pobíraly příjmy, aniž by v jiné kapitule nedodržovaly rezidenci. Pokud tomu tak bylo, pak výjimečnost pražské metropolitní kapituly by tím byla poněkud relativizována.

Pro vztah k městskému prostředí mají největší význam příjmy vztahující se k podílu na kutnohorské urbuře a na činnosti Týnského dvora. Autorka všechny dochované údaje pečlivě zpracovala do přehledných tabulek, avšak bez jasných závěrů. Ostatně to je problém značné části její práce: pečlivá statistika údajů, jež nejsou ve skutečnosti interpretovány – a mnohdy ani interpretovatelné. Maříkové to však není možné vytknout, protože z některých údajů opravdu nic neplyne. To je po mém soudu případ zápisů o výši příjmů z kutnohorské urbury. Rozdíly mezi jednotlivými léty (údaje

známe jen zlomkovitě v rozmezí let 1359–1409) jsou natolik vysoké (od přibližně 236 kop grošů do 27, resp. 2 kop grošů, přehled s. 720–723), že z nich nelze nic vyvodit. Nevíme tedy, jaký podíl činily z hlediska „celkových“ kapitulních příjmů, stejně jako nemáme představu, do jaké míry odrážejí trend dolování v Kutné Hoře. Bohužel totéž platí i pro údaje týkající se příjmů z Týnského dvora. Pomiňme skutečnost, že Maříková nezná práce Mateusza Golińského, jenž posunul poznání činnosti Týnského dvora oproti Tomkovi, Teigemu a Wintrovi. Pro daný problém to totiž není podstatné. Důležitá je skutečnost, že se odvedené částky (přehled s. 691–697) výrazně liší od předpisů stanovených ve smlouvách s nájemci, patrně z řad staroměstských měšťanů, kteří byli fakticky zodpovědní za správu kapitulního týnského majetku. Je ovšem otázkou, zda rozdíl v odváděných úrocích vskutku mohou odrážet dynamiku dálkového obchodu. Při neexistenci centrální účetní evidence mohly být totiž příjmy z Týnského dvora zapisovány i v jiných, dnes nedochovaných pramenech.

Prameny vydané Maříkovou mají pro poznání pražského obchodu bohužel jen omezenou vypovídací schopnost. Ostatně obdobně je tomu v případě vydání na práce na kapitulních vinicích v Michli a na Petříně. I zde prameny editované autorkou odrážejí pouze část celkově neznámých výdajů.

Vztah metropolitní kapituly k pražskému souměstí do jisté míry odrážejí rovněž údaje o příjmech z aniversárií (přehled s. 698–716). Vcelku překvapivě v nich měšťané nehrají nijak podstatnou roli (pouze něco přes 3 % všech zřizovatelů záduší), i když je samozřejmě možné, že část zřizovatelů aniversárií – duchovních – byla měšťanského pražského původu a že ve svých nadáních mysleli i na své měšťanské předky. Nejvíce – byť samozřejmě nahodile – odrážejí ekonomické vztahy kapituly a pražského souměstí výdaje týkající se řemeslnických prací a nákupu materiálu. V nich však bohužel většinou nevystupují prodejci a vykonavatelé řemeslnických prací jmenovitě, takže se jedná o údaje pro pražskou prosopografii fakticky nevyužitelné. Jak tedy vidno, autorkou editované prameny vypovídají převážně o hospodářských aktivitách a ekonomickém chodu metropolitní kapituly a do sféry pražského souměstí zasahují jen izolovaně.

*Martin Nodl*

**Jaromír Žegklitz – Miroslava Šmolíková, PRO KAMNA KE ŠPAČKOVI. KACHLE A KAMNÁŘSTVÍ V RENESANČNÍ PRAZE, Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2019, 115 stran.**

**Jaromír Žegklitz, KACHLE Z DÍLNY HRNČÍŘE ADAMA ŠPAČKA (1531–1572) NA NOVÉM MĚSTĚ PRAŽSKÉM, Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2019, 765 stran.**

V roce 2019 připravilo Muzeum hlavního města Prahy unikátní výstavu „Pro kamna ke Špačkovi. Kachle a kamnářství v renesanční Praze“, která odborné i laické veřejnosti představila hrnčířské a kamnářské řemeslo v období raného novověku. Autoři tím volně navázali na předchozí výstavu „Od nitě ke košili“, která ve stejných prostorech historického domu U Zlatého prstenu přibližovala návštěvníkům historii a technologii textilních a barvířských řemesel. Vzájemné propojení obou expozic věnovaných řemeslům podtrhuje jednak složení autorského týmu (v obou případech byla jeho členkou Miroslava Šmolíková, kurátorka archeologických sbírek Muzea hlavního města Prahy), jednak stejný formát výstavních katalogů. Výstava o kamnářství se však přece jen od té předešlé lišila, a to hned v několika ohledech.

V první řadě se jedná o způsob prezentace historické profese. Hlavní náplň výstavy o textilních řemeslech představovalo vysvětlení jednotlivých výrobních úkonů. Repliky historických nástrojů spolu s dobovými ilustracemi a dalšími exponáty tak vytvářely poutavou kulisu postupnému zrodu nové látky. V případě výstavy o kamnářství je způsob narativu odlišný, těžištěm expozice se stal výjimečný nález souboru renesančních kachlů, které se podařilo přiřadit k dílně novoměstského hrnčířského mistra Adama Špačka. Na příkladu této vybrané dílny, do níž nás zvou dochované exponáty v kombinaci s historickými prameny, se tak mimoděk seznamujeme s výrobou různých typů kachlů a následnou stavbou kachlových kamen. Ta v raném novověku neplnila pouze výhřevnou funkci, ale zároveň představovala estetický doplněk interiérů. Prostřednictvím osoby Adama Špačka se rovněž seznamujeme se systémem organizace

hrnčířských mistrů v novoměstském cechu, v jehož čele sám Špaček několik let působil jako jeden z cechmistrů.

Vedle odlišného pojetí výstavy lze rozdíl spatřovat i v doprovodných publikacích. Jak již bylo zmíněno, k výstavě byl vydán stejnojmenný katalog, který věrně kopíruje koncepci i náplň expozice. Současně s ním však v rámci ediční řady *Archaeologica Pragensia – Supplementum* vyšla ještě další kniha – *Kachle z dílny hrnčíře Adama Špačka (1531–1572) na Novém Městě pražském*. Tento druhý „katalog“ výstavy o pražském kamnářství je vskutku monumentální prací, a to jak po obsahové stránce, tak i co se týče formátu a stránkového rozsahu.

Jak už bylo řečeno, základem expozice se stal nálezný soubor kachlů z dílny Adama Špačka, učiněný v rámci záchranného archeologického výzkumu, který proběhl v letech 2003–2006 na ploše plánovaného obchodního domu Palladium (areál bývalých kasáren Jiřího z Poděbrad) na Novém Městě pražském. V rámci tohoto projektu bylo odkryto rozsáhlé území zahrnující téměř celý blok městské zástavby mezi náměstím Republiky a ulicemi Truhlářskou, Zlatnickou a Na Poříčí. Přirozeně zde byly nalezeny pozůstatky z různých časových etap, počínaje 12. stoletím. Mezi nimi však zaujalo významné postavení enormní množství odhalených keramických fragmentů (cca 30 000 kusů) v zadní části parcely domu č. p. 1111 v Truhlářské ulici. Podle charakteru nalezených střepů bylo zřejmé, že se jedná o odpad některé z novoměstských hrnčířských dílen (dům se ostatně nachází v ulici, které se v pozdním středověku říkalo Hrnčířská). Po provedené rešerši v městských knihách byl tento soubor přiřazen k dílně Adama Špačka, který řečený dům č. p. 1111 vlastnil v letech 1531–1572.

Vybrané části z nalezeného souboru kachlů byly odborné veřejnosti představeny již v letech 2006–2009 prostřednictvím dvou studií.<sup>1</sup> Autorem obou těchto příspěvků se stal Jaromír Žegklitz,

---

1 JAROMÍR ŽEGKLITZ, *Renesanční portrétní kachle z hrnčířské dílny Adama Špačka v Truhlářské ulici v Praze*, *Archeologické rozhledy* (dále AR) 58, 2006, s. 78–116; JAROMÍR ŽEGKLITZ – MICHAL VITANOVSKÝ – JAN ZAVŘEL, *Soubor kachlových forem z pražské hrnčířské dílny Adama Špačka a její kachlová produkce v letech 1531–1572*, AR 61, 2009, s. 427–466.

který se dlouhodobě věnuje raně novověké archeologii a systematicky zkoumá pražské hrnčířské dílny.<sup>2</sup> Pro Žegklitzovu práci je příznačná důsledná práce s písemnými prameny, která autorovi umožňuje jednoznačně přiřazovat nalezené artefakty ke konkrétním měšťanům. Krásnou ukázkou jeho práce je spojení nalezených fragmentů malované číše s Mikulášem Měřiloukou, představeným staroměstského cechu hrnčířů.<sup>3</sup> Nejinak tomu ostatně bylo i v případě kachlů z dílny Adama Špačka.

Do expozice (a současně i do výstavního katalogu) byly pochopitelně vybrány ty nejlépe dochované kachle, většinou s portrétním nebo figurálním motivem. Tvůrci přitom volili pohled na tyto kachle pokaždé z trochu odlišného úhlu. Nejprve v kontextu celkové produkce hrnčířské dílny, posléze jsou představeny jednotlivé druhy (komorové, nikové, lištové, nádobkové) a s tím související úloha kachlů coby základního konstrukčního prvku kamen. Dále jsou představeny kachle pocházející z dílny Adama Špačka. Tato koncepce je velice zdařilá, neboť navzdory určité jednotvárnosti prezentovaného nálezu zůstává katalog pro čtenáře poutavý po celou dobu. Patrně nejzajímavějším momentem expozice se stalo dohledání grafických listů, dobových tisků a medailí, které posloužily jako předlohy portrétních a figurálních motivů na renesančních kachlích. Dobové rytiny byly podloženy pod dochované fragmenty kachlů, což umožnilo představit si celý výjev. Tento způsob prezentace kachlů je opět velice zajímavou ukázkou kombinace hmotných artefaktů s jiným typem pramenů, v tomto případě s prameny ikonografickými. Dobové tisky a jejich repliky na kachlích rovněž dokládají existenci

---

2 Z jeho četných příspěvků uvedme alespoň tři jeho stěžejní práce: JAROMÍR ŽEGKLITZ, *Příspěvky k hrnčířské výrobě v Praze v období 1488–1620*, Documenta Pragensia (dále DP) 5/2, 1985, s. 214–242; TÝŽ, *Topografie pražských hrnčířských dílen a jejich podoba v 16. – poč. 17. století*, Studies in Postmediaeval Archaeology 1, 1990, s. 215–230; TÝŽ, *Obchod se středověkými hrnčířskými výrobky v předbělohorské Praze (1488–1620)*, DP 20, 2002, s. 85–99.

3 MARTIN VYŠOHLÍD – JAROMÍR ŽEGKLITZ, *O malované číši staroměstského hrnčířského cechmistra Mikuláše Měřilouky*, Archeologie západních Čech 10, 2016, s. 201–211.

speciálních rytců a medailérů, kteří vyráběli dřevěné modely sloužící k výrobě forem na kachle.

Jediným výrazným rozdílem mezi expozicí a katalogem je pasáž věnovaná dějinám pražských hrnčířských cechů, a to zejména novoměstské organizace. Tato problematika je s osobou Adama Špačka rovněž úzce provázaná, neboť tento hrnčířský mistr stál v letech 1634–1637 v čele hrnčířského cechu na Novém Městě pražském, který v této době navíc sdružoval i staroměstské mistry. Zatímco v rámci výstavy byla dějinám pražského hrnčířského cechu věnována celá jedna místnost, v katalogu zaujímají pouze několik málo stran. Navíc v rámci koncepce katalogu je tematika vzájemné vazby mezi cechem a Adamem Špačkem rozdělena do dvou v rámci knihy vzdálených kapitol, čímž běžnému čtenáři snadno unikne. Reprodukce cechovního znaku, vývěsního štítu a artikulí tak v katalogu plní pouze funkci obrazové přílohy bez obsáhlejšího výkladu. Tento nedostatek však do značné míry vynahrazuje druhá publikace.

Označíme-li druhou publikaci, jejímž autorem je na rozdíl od expozice a výstavního katalogu samotný Jaromír Žegklitz, jako druhý katalog výstavy, nebudeme daleko od pravdy. Kniha byla totiž vydána spolu s výstavním katalogem a má uspokojit ty zájemce, kterým ochutnávka Špačkovy produkce prezentovaná na výstavě nestačila. Formou katalogu přináší totiž přehled o celém nálezů na zadní parcele domu č. p. 1111 v Truhlářské ulici. Tomu je uzpůsobena koncepce podstatné části úvodní části publikace, která obsahuje popis nálezové situace a velice podrobný rozbor jednotlivých částí nalezeného souboru. Autor ovšem v úvodní studii rovněž zúročil svůj dlouhodobý badatelský zájem o vývoj pražského hrnčířského řemesla a vytvořil zde velice barvitý historický kontext, do něhož lze život a dílo Adama Špačka zasadit. To se Jaromíru Žegklitzovi podařilo zejména první kapitolou.

V samotném úvodu studie se autor zabývá otázkou lokace hrnčířských dílen v prostoru Nového Města pražského v pozdním středověku a raném novověku. Využívá k tomu nejen dosavadní archeologické nálezy hrnčířských pecí, ale rovněž městské knihy, které mu umožnily zkoumat majitele domů. Na základě obou typů pramenů představuje dvě lokality, jež byly centrem novoměstských hrnčířů. Zatímco pro období pozdního středověku lze doložit zvýšenou



koncentraci hrnčírů v Petrské čtvrti, v raném novověku se jednalo spíše o oblast někdejších Chudobic (část Jindřišské čtvrti východně od Václavského náměstí, kterou ohraničují ulice Jindřišská, Jeruzalémská a Washingtonova). Hrnčíři se přirozeně usazovali i v jiných částech Nového Města pražského, nicméně jejich větší soustředění v těchto lokalitách se promítlo i do pojmenování ulic. V obou případech tak v pramenech nalézáme zmínky o Hrnčířské ulici (v případě Petrské čtvrti dnešní Truhlářská, v případě Chudobic dnešní Růžová). Tato zjištění jsou velice důležitým příspěvkem do diskuse o existenci tzv. řemeslnických ulic v pražských městech.

Neméně důležitou je i kapitola věnovaná dějinám novoměstského hrnčířského cechu. Hrnčířská profese je totiž jednou z nemnoha, jejichž těžištěm bylo právě Nové Město pražské. Výsadní postavení novoměstských mistrů se projevilo mimo jiné ve skutečnosti, že zde vznikl cech dříve než na Starém Městě pražském, a to v roce 1488. Na Starém Městě pražském došlo k monopolizaci této profese patrně až v důsledku spojení pravobřežní Prahy v roce 1518, kdy se monopol novoměstské organizace rozšířil i na prostor druhého města. Je nasnadě, že to byli právě novoměstští mistři, kteří stáli v čele společného cechu, jenž přetrvál i rozdělení jednoty v roce 1528. Staroměstští mistři tak byli členy společného cechu i v době, kdy se do jeho čela dostal Adam Špaček.

O cechovní organizaci pražských hrnčírů toho díky Žegklitzovým příspěvkům víme poměrně dost. Kapitola věnovaná této problematice v prezentované knize však nerekapituluje již několikrát řečené, nýbrž vybírá si nový úhel pohledu; příspěvek je zaměřen na cechovní normy a jejich výpovědní hodnotu. Vůbec poprvé jsou zde zhodnoceny nejstarší dochované artikule novoměstského cechu z roku 1488 a jejich jednotlivé opisy. Přestože text tohoto pramene je odborné veřejnosti znám již delší dobu díky edici Václava Vladivoje Tomka z konce 19. století,<sup>4</sup> autor se rozhodl jej editovat znovu. A tento záměr můžeme s povděkem kvitovat. Jednak zpřístupnil tento text v úplnosti (Tomek vynechal jeden řádek), jednak k této normě připojil edici

---

4 *Artikule pražských cechů z 15. století*, (ed.) VÁCLAV VLADIVOJ TOMEK, Archiv český 14, 1895, s. 483–487.

i dalších dvou artikulí novoměstské organizace – statuta meziměstského cechu z roku 1535 a artikule novoměstského cechu z roku 1612. Z úvodní studie se tak stává velmi cenný příspěvek nejen k dějinám hrnčířského řemesla v pražských městech, ale rovněž k dějinám pražských cechů obecně.

Podstatnou část knihy zaujímá katalog nalezených kachlů a dalších součástí kamen (např. římsové nástavce) nalezených na zahradě někdejší dílny Adama Špačka. Celkem 779 položek je rozděleno do tří částí, přičemž první z nich prezentuje kachle, které byly prokazatelně vyráběny ve Špačkově dílně, druhou část tvoří nalezené pomůcky k výrobě kachlů (modely a formy) a ve třetí části nalezneme ty kachle, u nichž souvislost se Špačkovou dílnou nelze doložit. Všechny části jsou ještě dále členěny podle typů kachlů (komorové, nikové, lištové, nádobkové), případně podle dalších typů dílenské produkce a pomůcek. V rámci jednotlivých kategorií kachlů jsou výjevy rozděleny podle námětu, např. na náboženské (starozákonní, novozákonní), portrétní, alegorické nebo mytologické. Jednotlivé položky katalogu jsou navíc doplněny reprodukcemi dochovaných kachlů se stejným nebo podobným motivem, případně obrazové předlohy, podle níž byly model a následně i forma nalezeného fragmentu zhotoveny. Publikace tak představuje praktickou pomůcku nejen pro archeology, ale i pro historiky umění, památkáře a představitele dalších historických oborů.

Celkově lze o této publikaci říci, že díky dobře koncipované úvodní studii a propracovanému katalogu můžeme do Špačkovy dílny doslova nahlédnout. A to v míře, která je pro předbělohorské období výjimečná. To bylo umožněno v první řadě archeologickým nálezem. Sám o sobě by však k takové prezentaci řemeslnické dílny nestačil. Neméně důležitou součástí výzkumu tak tvoří řešerše písemných pramenů, která v případě novoměstských hrnčířů a konkrétně Adama Špačka přinesla bohatou úrodu. Kombinace obou typů pramenů pak vytvořila poutavý příběh, který městské muzeum dokázalo vhodným způsobem představit, a to nejen ve formě výstavy, ale rovněž v podobě dvou doprovodných publikací: jedné populárně naučné, druhé určené pro odbornou veřejnost.

Na závěr lze vyjádřit pouze přání, aby i v této době, která výstavám moc nepřeje, Muzeum hlavního města Prahy nerezignovalo

na pokračování v započatém cyklu výstav prezentujících historické profese. Je pochopitelné, že ne každé řemeslo lze prezentovat stejným způsobem, jak se to povedlo právě v případě hrnčířů a kamnářů. Nicméně expozice představená v tomto příspěvku dává tušit, že městské muzeum je novým cestám prezentace historických profesí více než otevřené.

*Jiří Smrž*

**Marie Buňatová, HEDVÁBÍ, SKLO A KOŘENÍ.  
OBCHOD MEZI PRAHOU A ITÁLIÍ (1500–1620),  
Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2019, 408 stran.**

Svůj dlouholetý badatelský zájem o raně novověký obchod zúročila Marie Buňatová již v monografii věnované ekonomickým aktivitám pražských Židů a v knize, která pojednává o dálkové zbožní výměně mezi Prahou, Slezskem a Polskem se zřetelem k vazbám české metropole na jiné evropské trhy. Obě zmíněné práce jsou časově ukotvené v předbělohorské době s dílčími přesahy před i za takto vymezenou epochu, nicméně s těžištěm v období vlády Rudolfa II. Habsburského.<sup>1</sup> Podobný chronologický záběr (při větším zohlednění prvních tří čtvrtin 16. století, než tomu bylo u předchozích titulů) má také recentní knižní výstup, v němž autorka upírá pozornost na obchodní vztahy pražských měst s Itálií.

Ve srovnání se starší literaturou o pražském předbělohorském obchodu, z níž nelze nepřipomenout fundamentální materiálové práce Zikmunda Wintra a texty Josefa Janáčka, usilující především o systematizaci (mimo jiné právě Wintrem shromážděných) poznatků, klade Marie Buňatová nápadně větší důraz na zalidnění sledovaných ekonomických vztahů. Takové pojetí podstatně zvyšuje vyhlídky

---

<sup>1</sup> MARIE BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Handel und Wirtschaftsgebaren der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Judeorum 1577–1601*, Kiel 2011; TÁŽ, *Pražští kupci na cestách. Předbělohorská Praha a středoevropské trhy*, Praha 2013.

na to, že monografický příspěvek k raně novověkým hospodářským a sociálním dějinám najde širší čtenářskou odezvu než pojednání zaměřená na strukturální analýzu a (nebo) kvantifikaci ekonomických ukazatelů. Akcentování personálního zázemí výměny zboží je v recenzované knize tak silné, že se až nabízí úvaha, zda by pro ni nebyl příhodnější jiný název a zda by se v jejím podtitulu lépe nevyjímal „obchodníci“ než slovo „obchod“.

Kontakty mezi Prahou a Itálií jsou v práci zdokumentovány nejen prostřednictvím domácích a italských pramenů, ale – s ohledem na provázanost evropské obchodní sítě a význam mimoitalských tranzitních středisek pro přesun zboží mezi Středomořím a centrem Českého království – také s využitím materiálů uložených v archívech na území dnešního Německa a Rakouska. Vedle fondů a sbírek Archivu hlavního města Prahy, pražského Národního archivu, městských archivů v Boloni, Bolzanu, Florencii, Benátkách a Veroně čerpala Marie Buňatová také z archivů měst Norimberka a Lince a z Tyrolského zemského archivu v Innsbrucku. Díky takovému heuristickému ukotvení výzkumu bylo možné postihnout sledované vazby ve značně širší a plasticitě, třebaže (jak si autorka sama velmi dobře uvědomuje) vyčerpávající zmapování veškerých nitek obchodní komunikace mezi Prahou a Apeninským poloostrovem v 16. a na počátku 17. století není v dohledné době myslitelné.

V první ze sedmi hlavních kapitol načrtává Marie Buňatová pozici Itálie v evropském dálkovém obchodu se zřetelem k proměnám, které prodělal na počátku novověku. Význam Apeninského poloostrova je nejprve představen v kontextu klíčových tepen, po kterých starým kontinentem putovalo zboží, jehož významnou část představovaly komodity dovážené z oblasti širšího Středomoří a z Asie. Pak již autorka obrací pozornost k vlastnímu obchodu mezi vlašskými tržními centry a střední Evropou, jehož dlouhodobá bilance vyznívala ve prospěch Itálie. Za Alpy odtud proudilo především hedvábí a jiné luxusní textilie, dále sklo, majolika, koření a exotické ovoce, jakož i zbraně a klenotnický artikl. Opačným směrem se vozila zejména měď (uherského původu), kovové výrobky (převážně z Norimberka), lehké látky vyráběné textilními manufakturami v (jižních) oblastech dnešního Německa a široká škála zemědělských

produktů, mezi nimiž mělo nezanedbatelné zastoupení i zboží z prostoru Čech, Moravy a Slezska.

Přesun těžiště světového obchodu do západoevropských přístavů – jako důsledek zámořských objevů a od nich se odvíjejícího vzestupu globální ekonomické role Portugalců a Španělů – se do vztahů mezi Itálií a střední Evropou promítal jen pozvolna. Významné postavení si totiž ve středoevropském prostředí po většinu 16. století uchovaly velké hornoněmecké obchodní společnosti (zejména norimberských Imhoffů a Tucherů, částečně též augsburských Welserů), které zde zprostředkovávaly velkou část mezinárodního zboží transportu a měly tradičně velmi silné vazby na vlašská tržní střediska. Výraznější změnu přinesla až sedmdesátá léta 16. věku, kdy se na úkor firem napojených na Norimberk ve větší míře prosazovaly společnosti orientované na trhy v Lipsku, Linci, Kremži a Vídni. Stále zřetelnější „globalizační“ tendence v obchodních aktivitách se navíc projevovaly v tom, že do středu kontinentu bezprostředně zasahovalo podnikání italských a západoevropských obchodních domů, které si zde budovaly své pobočky a vedle komodit ze Středomoří dovážely také široký sortiment zboží ze západní Evropy a z kolonií.

Součástí první kapitoly je také přehledné shrnutí dosavadních poznatků o raně novověkém – nejenom ekonomicky motivovaném – cestování mezi střední Evropou a Apeninským poloostrovem. Marie Buňatová tu shromáždila údaje o využívaných trasách (více než vítaná jsou jejich kartografická znázornění v obrazovém doprovodu vlastního textu) a o tom, jak na ně byly napojeny české země. Výklad bere v potaz různé způsoby cestování z hlediska míry jejich institucionalizace i z hlediska využívaných dopravních prostředků, přičemž si všímá relevantních technických i jiných praktických problémů provázejících přesuny na velké vzdálenosti, ve sledovaném geografickém horizontu umocněných nutností překonat Alpy. V závěru kapitoly pak přichází ke slovu alpské Bolzano, na počátku novověku nevelké město, které představovalo klíčovou tranzitní stanicí mezi Itálií na jedné straně a širokým prostorem jižního Německa a habsburských dědičných zemí na straně druhé, a tedy i velmi důležitý bod v souřadnicích italsko-pražského obchodu.

Počínajíc druhou kapitolou se již Marie Buňatová věnuje přednostně vlastním aktérům obchodních vztahů mezi Prahou (respektive střední Evropou) a vlašským milieu. S ohledem na vzájemnou provázanost různých segmentů ekonomického života nejsou objektem autorčina zájmu pouze obchodníci se spotřebním zbožím a jejich institucionálně různě ukotvené společnosti, ale též finančníci, jimiž ostatně namnoze byly osoby podnikající současně i ve sféře nákupu, transportu a prodeje zboží. Ve druhé až sedmé kapitole jsou tak postupně představovány skupiny či typy podnikatelů, kteří se podíleli na italsko-pražské (respektive vlašsko-středoevropské) zboží výměně. Po kupcích z německých oblastí Svaté říše římské a z českých zemí jde o norimberské a jiné významné středoevropské obchodní společnosti, dále o Vlachs, již se usazovali v Praze, o pražské velkoobchodníky participující na „globalizaci“ evropského trhu, o italské firmy angažované na českém trhu a konečně o pražské Židy s jejich dalekosáhlými, nadregionálními obchodními kontakty.

Ve srovnání se sporadicky doloženými bezprostředními aktivitami kupců z českých zemí ve středověké a raně novověké Itálii se ve vlašském prostředí dokázali výrazněji prosadit obchodníci z německých zemí, kteří se už od první poloviny 13. století mohli opírat o základnu v podobě vlastního kupeckého domu v Benátkách. Rozhodující vliv si v něm postupně získaly hornoněmecké obchodní společnosti, jejichž podnikání zasahovalo i do pražských měst. Ve zprostředkovávání zboží výměny s Předalpím sice tyto společnosti hrály v Praze rozhodující úlohu po většinu 16. století, od dvacátých let jim tu však stále zřetelněji konkurovaly italské firmy, jež si budovaly pobočky za Alpami (zejména v Norimberku či Krakově).

Do tržních vztahů mezi předbělohorskými pražskými městy a Itálií posléze zasahoval také fenomén vlašského přistěhovalectví, kterému Marie Buňatová nevěnuje pozornost pouze prizmatem obchodních styků, ale s oporou v dosavadní literatuře nastiňuje jeho širší kulturněhistorický kontext. Výrazným impulzem k zesílení zájmu o Prahu u lidí, kteří z různých důvodů odcházeli z Apeninského poloostrova, bylo místodržitelské působení arciknížete Ferdinanda II. Habsburského coby zástupce panovníka v Českém království v letech 1547–1567. Další významnou vlnu italské imigrace do střední Evropy přinesla sedmdesátá léta 16. století. Do pražských měst

přicházeli především vystěhovalci ze severu Itálie, mezi nimiž měli výrazné profesní zastoupení reprezentanti stavebních řemesel, zvláště zedníci a kameníci. Vedle nich se však na půdě české metropole usazovali také kupci vlašského původu, jejichž zájem o centrum Českého království od předposledního desetiletí 16. věku umocňovala konjunkturální atmosféra rudolfínského dvora.

Na Starém a Menším Městě pražském se v předbělohorské době vytvořily enklávy italského osídlení, jejichž význam se projevily již na sklonku šedesátých let 16. věku ve zřízení Vlašské kaple při klementinské jezuitské koleji a později – na počátku 17. století – ve vybudování malostranského Vlašského špitálu. Na základě knih měšťanských práv a starší pragensiální literatury zpracovala autorka pro Staré, Menší i Nové Město seznamy nově přijatých měšťanů z Itálie, Savojska a Grisonska. Tento prosopografický materiál, prezentovaný formou tabelárních přehledů a grafů, poskytuje především názorné informace o časovém sledu integrace, o početním zastoupení, původu a profesní specializaci vlašských přistěhovalců, ale – díky tomu, že jsou uváděni ručitelé za jejich přijetí – též o vazbách imigrantů na místní obyvatelstvo (z tabulek je patrné, že mezi ručiteli nezdědka figurovali Pražané z řad zdomácnělých Italů).

Od počátku poslední třetiny 16. století do italsko-pražského obchodu výrazně zasahovalo podnikání pražských velkoobchodníků kramářským zbožím. Mezi nimi představovali vedle přistěhovalců z Apeninského poloostrova a Savojska velmi silnou skupinu podnikatelé pocházející z německých zemí (co do konfesijní orientace šlo namnoze o stoupence luterské reformace), kteří v Praze zúročovali své vazby na velké italské firmy. Z velkoobchodníků vlašského původu patřil k nejvýznamnějším mantovský rodák Herkules de Nova (+ 1606). Kromě svých velkoobchodních aktivit, úzce napojených na Linec (tam si zřídil sklad), provozoval na Menším Městě pražském i maloobchodní prodej kramářského zboží. Herkulovo podnikání však zahrnovalo také bankovní služby. K jeho zákazníkům a (nebo) dlužníkům patřili příslušníci výkvětu české šlechty, včetně Petra Voka z Rožmberka a Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic.

Od druhé, ve větší míře pak během poslední třetiny 16. století se v pražských městech prosazovaly velké italské rodinné obchodní společnosti. Jejich zástupci nacházeli nová odbytiště ve středu

Evropy a budovali firemní expozitury ve zdejších tržních centrech (velký význam měla v tomto ohledu Vídeň, kde sídlila řada firem, jež se od přelomu 16. a 17. věku stále výrazněji podílely též na importu italského zboží do Prahy). Na řadě konkrétních příkladů Marie Buňatová dokumentuje skutečnost, že mimořádné zastoupení mezi expandujícími vlašskými obchodnickými rodinami měly ty, jež rozvinuly své podnikání v hornaté oblasti Valchiavenny na dnešním italsko-švýcarském pomezí. Patřila k nim například rodina Vertematů alias Werdemannů, z jejichž příslušníků se v Praze uplatnil mimo jiné Karel († 1616). Jeho aktivity zahrnovaly špeditérské služby, dovoz hedvábí, obchod s obilím a kovy, ale také obrovské zboží dodávky pro císařskou armádu a velkorysé podnikání ve sféře bankovníctví (úvěr poskytoval i dvorské komoře). Na počátku 17. století patřil rovněž k privilegovaným „dvorním kupcům“. Mezi nimi měli v rudolfínské době Vlaši výrazné zastoupení, nicméně konkurovali jim obchodníci z Nizozemí (jedním z nich byl Hans de Witte, známý především jako finančník v souvislosti s ražbou „dlouhé mince“ na počátku dvacátých let 17. století) a z německých a rakouských zemí.

Jako nedílnou součást tržních vztahů prostupujících pražským prostředím představuje autorka obchodní aktivity příslušníků místní židovské komunity. Pospolitost vyznavačů judaismu se v rudolfínské Praze rozšiřovala o nově příchozí z Itálie, kteří se pak zapojili do přesunu zboží mezi Středomořím a Českým královstvím. Využívali a rozvíjeli při tom kontakty se svými pokrevenci a souvěrci v Předalpi. Vedle jiných obchodníků židovsko-vlašského původu popřává Marie Buňatová značnou pozornost kontroverzní osobě veronského rodáka Jakuba Basseviho († 1634), prvního erbovníka izraelské víry, který byl roku 1622 obdařen znakem a predikátem z Treuenberku (z Treyenberka). Tento muž, do širšího historického povědomí zapsaný jako další z protagonistů měnových machinací, jež roku 1623 vyústily ve státní bankrot, je v knize představen v kontextu basseviovského rodinného podnikání, na němž se podílel i Jakubův bratr Samuel. Jejich podnikání v Praze, kde získali řadu lukrativních nemovitostí (některé z nich nechal Jakub nákladně renesančně přestavět), zahrnovalo obchody se zbožím i penězi a vyznačovalo se úzkými vazbami na císařský dvůr. Autorce se podařilo v excerpovaných italských i pražských pramenech dohledat více dosud neznámých zmi-



nek o různých členech rodiny Basseviů. Interpretace těchto nových údajů však prozatím většinou naráží na přetrvávající mezery v bezpečně zdokumentovaných basseviiovských genealogických vazbách.

Monografie na první pohled zaujme svou skvostnou grafickou úpravou a mimořádnou výpravností. Velkorosý obrazový doprovod textu, zahrnující řadu dobře vybraných ilustrací (především snímků dobových výtvarných děl, architektonických památek, ale též písemných či kartografických pramenů), je zprostředkován vesměs vysoce kvalitními a povětšinou barevnými reprodukcemi. Tato skutečnost umocňuje zážitek z četby materiálově bohaté a přitom svižně a poutavě napsané knihy. Na její čtivosti nic nemění ani občasné ortografické lapy (například chybějící čárka za vědeckou hodnotí v pozici přístavku na s. 13) a někdy i stylistické nedotaženosti (namátkou hned informace na záložce, že v práci jsou předkládány nové informace „vycházející z výzkumů italských, rakouských, německých i českých archivů“, by mohla vzbuzovat mylný dojem, že studium dotyčných materiálů nepodnikla sama autorka). Takovéto nedostatky by bývala mohla odhalit opravdu precizní jazyková korektura, již se publikaci – navzdory tomu, že podle tiráže prošla jazykovou redakcí – zjevně nedostalo. Ojediněle narazíme i na věcné nepřesnosti, jako například na chybu v křestním jméně Jindřicha Šebánka, jenž byl v knize překřtěn na Jaroslava.

Marie Buňatová předložila úctyhodný text, který zásadně obohacuje dosavadní poznání raně novověkého mezinárodního obchodu napojeného na Prahu a české země, ale současně vrhá nové světlo i na česko-italské vztahy v 16. a na prahu 17. století. Přednostní zájem o konkrétní lidi, na jejichž bedrech spočívala výměna zboží mezi Apeninským poloostrovem a pražskými městy, autorku nesvedl k sestavení pouhé mozaiky kupeckých příběhů. Recenzovaná práce, členěná na základě logicky utříděných prosopografických dat, nabízí natolik detailní náhled pod pokličku tržních vztahů, že se tento přístup jeví v mnoha směrech efektivnějším než „odlidsťené“ analýzy údajů čerpaných z pramenů hromadné povahy. Těm čtenářům, které v rámci zmapovaných obchodních vztahů zajímá pohyb jednotlivých komodit, poskytuje vodítko věcný rejstřík, zařazený do monografie za rejstříky jmenným a místním.

*Tomáš Sterneck*

**Barbara Krafft, BARBARA KRAFFT NATA STEINER  
1764–1825. PORTRÄTISTIN DER MOZARTZEIT,  
(Bearb.) Regina Kaltenbrunner, Museum Salzburg,  
Salzburg 2019 (= Jahresschrift des Salzburg Museum,  
Bd. 61), 240 stran.**

Barbara Krafftová Steinerová (1764–1825) je ve všeobecném povědomí známá především jako autorka ikonické podobizny Wolfganga Amadea Mozarta, vzniklé téměř tři desítky let po jeho smrti, a také jako jedna z prvních profesionálních žen-umělkyní střeoevropského prostoru. S naším prostředím byla spojena nejen svým jihlavským původem, ale také šestiletým, umělecky podnětným působením v Praze. Dále pobývala ve Vídni, kde se i díky svému otci (a učiteli) pohybovala v prostředí zdejší Akademie, a v Salcburku, kde prožila většinu svého produktivního života. Poslední léta života strávila v Bamberku. Její dílo, zahrnující především četné portréty a miniatury, bylo v nedávné době předmětem dosud nejobsáhlejší výstavy věnované této umělkyni, kterou připravilo Museum Salzburg.<sup>1</sup> Salcburské muzeum disponuje bohatou a do jisté míry ucelenou sbírkou jejích olejomalb, a tak je logické, že právě ono pomyslně splatilo dluh této v mnoha ohledech pozoruhodné osobnosti. Jak je v případě salcburského muzea již dobrým zvykem, výstavu doprovázel vizuálně pečlivě připravený katalog s množstvím kvalitních reprodukcí, v tomto případě všech vystavených děl.

Na přípravě výstavy i samotného katalogu se ve spolupráci s Reginou Kaltenbrunner z Musea Salzburg podílela Barbara Thaddäa Krafft, znalkyně díla Barbary Krafftové a zároveň její potomek v přímé linii. Její nepublikovaná disertační práce, obhájená již roku 1983 na Ludwig-Maximilian-Universität v Mnichově, se zároveň stala v aktualizované podobě základem pro textovou část katalogu.<sup>2</sup> Barbara Th. Krafft je tedy i hlavní autorkou samotné publikace.

---

1 *Barbara Krafft – Porträtistin der Mozartzeit*, říjen 2019 až únor 2020, kurátorky: Barbara Krafft, Regina Kaltenbrunner.

2 BARBARA THADDÄA KRAFFT, *Barbara Krafft nata Steiner 1764–1825. Eine Portraitistin und ihre Zeit*, Dissertation der Ludwig-Maximilians-Universität München, München 1983.

V předmluvě z pera ředitele salcburského muzea jsou vytčeny úkoly, které před oběma autorkami stály: „představit fascinující uměleckou osobnost pozdního 18. a raného 19. století“, zaplnit mezeru v umělekohistorickém výzkumu, shrnout současný stav bádání o této umělkyni a „nakonec [...] Barbaru Krafftovou zhodnotit jako malířku a ženu své doby a popsat ji jako mnohostranný fenomén stojící na prahu uměleckých epoch a společenských proměn“.

K těmto nelehkým úkolům autorky přistoupily s pečlivostí a snahou o co nejobektivnější shromáždění pramenů, přičemž je nutno podotknout, že naplnění jejich úkolu bylo znesnadněno právě nedostatkem těchto primárních zdrojů. Publikace je klasicky rozdělena na úvodní studii a samotný katalog vystavených děl. V závěru pak čtenář najde podrobný seznam dosud známých děl Barbary Krafftové, nechybí samozřejmě ani logicky členěná bibliografie.

Úvodní studie se zaměřuje nejprve na základní představení a charakteristiku díla Barbary Krafftové, olejomalb a kreseb, a v rozsáhlejší části pak na její životní osudy. Studie je zakončena přepisem některých dochovaných (tištěných či již dříve publikovaných) pramenů. Životní příběh umělkyně je přehledně členěn a reflektován chronologicky: od jejího učení v otcově dílně a vídeňském uměleckém prostředí až po jednotlivá působiště v průběhu celé její kariéry. Na díla zmiňovaná v těchto pasážích, a zároveň zastoupená na výstavě, je přehledně odkazováno do druhé části publikace – katalogu, což umožňuje velmi dobré čtení a zařazení životních etap do kontextu tvorby. Jako základ pro rekonstrukci života Barbary Krafftové slouží – z důvodu již zmíněné absence pramenů osobní povahy – zejména záznamy z matrik, dobového tisku, schematismů a adresářů. Sociální kontakty umělkyně jsou zde zčásti rekonstruovány také na základě dochovaných děl, tedy její klientely. Je třeba vyzvednout zpracování samotné katalogové části, která zahrnuje nejen již výše zmíněné kvalitní reprodukce všech vystavených děl, ale také obšírně zpracovaná hesla. Seznam dosud známých děl v závěru publikace je nedocenitelnou a přehlednou pomůckou pro každého, kdo se bude chtít v budoucnu dílem Barbary Krafftové zabývat.

Pro české prostředí je přirozeně nejzajímavějším pražský pobyt umělkyně, který se datuje do let 1797–1803. Tato etapa je jak v rámci

zmíněné úvodní studie, tak v příslušných textech katalogové části zcela právem hodnocena jako umělecky nebývale inspirativní. Krafftová v Praze vytvořila řadu formálně i tematicky rozličných děl, která vypovídají o její schopnosti reflektovat nejen požadavky uměleckého trhu a objednavatelů, ale také širší kulturní kontext. S pražským prostředím je spojeno jednak několik jejích prací s náboženskou tematikou, mezi nimiž vyniká rozměrný obraz z hlavního oltáře kostela sv. Gotharda v Bubenci, jednak řada podobizen představitelů české intelektuální scény, bohatého měšťanstva a šlechtických rodů. Jako zásadní faktor ovlivňující malířský rukopis Krafftové v době pražského působení je zde, stejně jako ve starších biografiích, zmíněno dědictví české barokní malby, ale také všeobecně oblíbeného holandského žánrového malířství. Právě v této spojitosti je do kontextu jejího pražského pobytu zařazena také méně známá žánrová podobizna *Starce s dýmku* (s. 24, 74; dnes v Bayerische Staatsgemäldesammlung, München), kterou si malířka přivezla z Prahy do Salcburku, kde ji dle záznamů zřejmě v roce 1804 představila na prodejní výstavě spolu s protějškovou (dnes již ztracenou) podobiznou *Stařeny („staré Češky“) se sklenkou pálenky*. Ne náhodou je ve spojitosti s tímto dílem upozorňováno na možnou inspiraci tvorbou populárního malíře žánrových výjevů Franse Halse. Právě expresivní rukopis a pastózní tahy štětcem, charakteristické pro část jejích děl, jsou tím, čím se Krafftová vymykala ze zažitých stereotypů o ženách malířkách a čeho si také její současníci všímali.

Pro salcburskou výstavu byly zapůjčeny a v katalogu jsou z pražského období Krafftové obsaženy kromě *Starce s dýmku* také notoricky známé portréty nemocného hraběte Hartiga s kojnou (Národní galerie), Jana Adolfa II. Kounice stylizovaného do postavy venkovana či zahradníka (zámek Mnichovo Hradiště, NPÚ) a skupinový portrét obchodníka Antona von Marxe (dnes Galerie Belvedere, Wien). Pražské působení Barbary Krafftové je však neodmyslitelně spojeno také se zakázkami pro Karlo-Ferdinandovu univerzitu, k nimž patří podobizny Josefa II., Leopolda II. a Františka II. pro Velkou aulu Karolina a portréty tří profesorů lékařské fakulty (Josefa Mayera, Josefa Rottenbergera a Ignáce Matušky). Nově k těmto dílům v rámci závěrečného soupisu autorka řadí také nesignovanou

podobiznu Marie Terezie umístěnou původně také ve Velké aule Karolina (dnes spolu s portréty Josefa II. a Leopolda II. a zmíněných profesorů v tzv. Císařském sále Karolina). Z těchto děl jsou v katalogové části zastoupeny podobizny Leopolda II. a Josefa Mayera.

Celkově je tedy pražské působení Barbary Krafftové, jak v úvodní studii, tak díly zařazenými do katalogu, představeno reprezentativně v tom smyslu, že je podtržena umělecká mnohostrannost umělkyně (náboženská tematika, žánr, portrét, alegorie) a také společenská prestiž, které se jí v pražském prostředí dostalo. Přesto navzdory pečlivému zpracování životopisných událostí, vycházejícímu z nemnohých zpráv a kusých pramenů, i šťastnému výběru děl vyvstává řada otázek, které by si zasloužily hlubší analýzu a které čtenáře mimoděk napadají, jako např.: co bylo základem úspěchu Krafftové v pražském (a poté salcburském) prostředí? Naznačené sociální kontakty by možná takovou hlubší sondu zpracovat dovolily. Dále se také nabízí palčivá otázka po jejím statusu ženy, která možná již od závěru svého působení v Praze žila odděleně od manžela. Navíc sama vzdělávala syna v malířském umění. Změnil se po rozpadu manželství její sociální status jakožto umělkyně? Na jaké problémy a výzvy mohla narážet? Zde by se jistě dalo navázat na výzkumy příbuzných oborů (dějiny každodennosti, gender history 19. století) a na základě analogií vytvořit o něco plastičtější obrázek Barbary Krafftové jako „malířky a ženy své doby a jako mnohostranného fenoménu stojícího na prahu uměleckých epoch a společenských proměn“, jak je ambiciózně formulováno v předmluvě publikace. V tomto aspektu zůstává v knize více otázek nežli odpovědí, k jejichž zodpovězení by však bylo třeba provést rozsáhlejší mezioborový výzkum, nejlépe s mezinárodním přesahem.

Co ovšem českému čtenáři může pokazit velmi dobrý dojem z jinak zdařile připravené publikace, je nejednotné odkazování na české instituce v katalogové části a závěrečném soupisu (např. Karolinum/Carolinum, Národní památkový ústav je uveden anglicky jednou jako The National Heritage, podruhé jako The National Heritage Institute, zatímco Národní galerie se objevuje jen pod českým názvem a Univerzita Karlova pod názvem německým). Je také škoda, že v knize nebyla reflektována diplomová práce Petra

Šámala *Výtvarné umělkyně v 19. století v Čechách*,<sup>3</sup> v jejíž obrazové příloze je prezentována podobizna Jana Augusta Nepomuka Kraffta v dětském věku, kterou Barbara Th. Krafft nově řadí do soupisu děl Barbary Krafftové, roz. Steinerové (s. 201).

Kniha, kromě toho, že je vizuálně zdařilým počinem, který důstojně doprovázel dlouho připravovanou výstavu, naplňuje přinejmenším další z vytýčených cílů: solidně a přehledně shrnuje dosud známé (a některé nové) poznatky o díle a životě pozoruhodné malířské osobnosti přelomu 18. a 19. století a jistě se stane podkladem pro další uměleckohistorické a historické bádání. Zároveň by neměla uniknout pozornosti zájemců o kulturní dějiny Prahy 18. a 19. století.

*Lucie Rychnová*

**Miroslava Přikrylová, FOTOGRAFICKÝ ATELIÉR H. ECKERT V PRAZE. OBRAZOVÝ KATALOG FOTOGRAFIÍ ULOŽENÝCH V ARCHIVU HL. M. PRAHY. REKONSTRUKCE FOTOGRAFICKÉ PRODUKCE ATELIÉRU NA ZÁKLADĚ NOVĚ OBJEVENÝCH PRAMENŮ**, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium, Praha 2017 (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 32), 704 stran + 3 653 vyobrazení.

Vystudovaná historička a archivářka Archivu hlavního města Prahy Mgr. Miroslava Přikrylová je na svém působišti v Oddělení sbírek a depozit správkyní sbírky grafiky a fotografie. Rozsáhlé fondy, které v posledním desetiletí (stejně jako v některých jiných archívních, muzejních institucích) procházejí ještě hlubším odborným

---

3 PETR ŠÁMAL, *Výtvarné umělkyně v 19. století v Čechách*, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2006. Část diplomové práce byla publikována v podobě studie PETR ŠÁMAL, *Žena na cestě k umění: ženské výtvarné vzdělávání v 19. století v Čechách*, *Umění: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky* 55, 2007, s. 207–225, tuto studii autorka v poznámkovém aparátu sice zmiňuje, ale pouze v rámci výčtu příspěvků k osobě otce Barbary Krafft, k Janu Nepomuku Steinerovi.

zpracováním, vstoupily do digitální éry. Souzní to i s větším zájmem odborné, ale i laické veřejnosti.

Fotografickému odkazu Jindřicha (Heinricha) Eckerta (22. 4. 1833 Praha – 28. 2. 1905 tamtéž) byla již dříve věnována patřičná pozornost. Jeho fotografie Prahy zařadil do svého průkopnického díla *Stará Praha, Obraz města a jeho života v druhé polovici devatenáctého století* Zdeněk Wirth (J. Otto, Praha 1940), publikoval tam 133 Eckertových snímků. Později se jeho práci věnoval zejména historik Pavel Scheufler, v monografii *Jindřich Eckert* (v edici Umělecká fotografie nakladatelství Odeon, Praha 1985) a v následující publikaci *Stará Praha Jindřicha Eckerta* (FORMA, Praha 1996). Eckert nejen jako fotograf, ale též jako veřejný pracovník je Scheuflerovým dlouhodobým tématem, další informace jsou v řadě dalších publikací.

Monumentální publikace Miroslavy Příkrylové má velice vypracovanou vnitřní strukturu. V úvodu je čtenář zasvěceně informován o samotném zakladateli později proslulého ateliéru, o jeho osobním životě i rodinných souvislostech, včetně poměrů majetkových. Autorka plasticky líčí i tehdejší dobové poměry pražské společnosti, roli, kterou tehdy hrála a v budoucnu měla hrát fotografie, a to jak samotného Eckerta, tak jeho současníků a nástupců. Věnuje se jednotlivým působištím, kde fotograf pracoval, i jeho spolupráckům. Text doprovází výmluvná obrazová příloha, ilustrující na původních materiálech uvedené fakta. Důležité jsou technické informace o ateliérem používaných fotografických materiálech, o stavu a zachovatelnosti negativů i pozitivů, o způsobech jejich úprav a v neposlední řadě i o autorizaci technikou slepotisku. Další kapitola pojednává o tom, co a jak se z dlouholeté činnosti ateliéru (1863–1948) dostalo do fondů Archivu hlavního města Prahy. Autorka uvádí, že z celé doby existence ateliéru archiv převzal cca 3 300 negativů a cca 800 pozitivů. Připomíná činnost Komise pro soupis stavebních, uměleckých i historických památek královského hlavního města Prahy, která se od roku 1893, kdy byla založena, věnovala dokumentaci a evidenci pražských památek. V době stěhování z původního působiště archivu v Clam-Gallasově paláci v centru Prahy na Chodovec byly nalezeny písemné podklady, které výrazně usnadnily zpracování fondu Eckertova ateliéru. Jednalo se o rukopisný soupis negativů, pořízený obchodním vedoucím firmy Josefem Pfeifferem v devadesátých

letech 19. století (*Pražské pohledy – Prager Ansichten*). Později byl nalezen ještě jeden soupis pozdější, z roku 1913 (*Seznamy – Verzeichnisse*). Následovala několikaletá práce na kompletní rekonstrukci dochované produkce Eckertova ateliéru. Současně se realizovala rozsáhlá konzervátorská péče o archivní fond, jeho uložení do nekysečných obalů a definitivní umístění do nově postaveného a vybaveného archivu na Chodovci.

Do roku 1998 byla podstatná část pražských námětů archivně zpracována tradiční formou lístkových katalogů apod., pak se započala éra postupné digitalizace negativů. To umožnilo nesrovnatelně detailnější studium jednotlivých snímků Jindřicha Eckerta, který pracoval s velkoformátovými negativy. Výsledné brilantní snímky vykazují obrovské množství dosud nečitelných či přehlížených detailů. Sám Eckert je dnes považován za nejvýznamnější osobnost fotografie v českých zemích 19. století, nejen kvalitou, ale i šířkou svých námětů, od portrétu, krajiny, dokumentace měst, staveb, průmyslových podniků i jejich produktů přes výtvarně pojaté krajiny a aranžované snímky až po technické experimenty (skiagramy). Na straně XXXVIII autorka dokládá i propojenost s tehdejší výtvarnou tvorbou, konfrontuje obraz Jakuba Schikanedera *Vražda v domě* (1890) s pozdějším snímkem Eckertova následovníka Josefa Pfeiffera z roku 1906, zabírajícím stejný osudný dvorek. Připomenuta jsou i alba a knižní publikace, *Zámky, hrady a zříceniny české*, účast na rozsáhlém *Letem českým světem, Praha královská* a zejména *Pražské ghetto* z roku 1902.

Samotný Jindřich Eckert byl průkopníkem v tematicky komponovaných albech originálních fotografií, někdy čítajících i několik stovek záběrů. Někdy byla alba rovněž graficky upravována. Pavel Scheufler jich v monografii (1996) zaznamenává 36, od té doby byla identifikována ještě další. V žádném případě se tedy nejednalo o usedlého fotografa, jeho akčním rádiem byly všechny kraje Českého království, včetně tehdy těžko přístupných krkonošských vrcholů. Je nutno připomenout, že podstatnou část díla pořídil technikou tzv. mokrých negativů, které se musely zcitlivět a po exponování i vyvolat přímo na místě. Využíval velkoformátové negativy, z nichž později v ateliéru pořizoval kontaktní kopie. To je důvod, proč jeho snímky vykazují takové množství detailů, umožňujících v digitální podobě doslova „vstoupit do obrazu“.



V knize následuje rejstřík odkazující na jednotlivé stránky této publikace. Je rozdělen tematicky: Brány, divadla, domy (podle městských čtvrtí) atd., – až po náměty mimopražské. Seznam nedohledaných snímků (podle dochovaných soupisů) a rejstřík architektury uzavírají první část publikace, stránkovanou I až CXXXVI.

Podstatnou část knihy tvoří Hlavní katalog fotografií pražských a mimopražských (strana 1–326) a tři na něj navazující méně obsáhlé katalogy. V jednoduché, ale velice přehledné grafické úpravě jsou tam reprodukovány snímky doplněné detailním popisem (jméno budovy či místa, přesná lokace podle čísel popisných), datem vzniku a odkazem na číslo, pod kterým jsou v evidenci Archivu hlavního města Prahy registrované a dohledatelné. Měl-li archiv k dispozici více exemplářů snímku, rozhodovala zachovalost. Na každé straně je vždy šest reprodukcí, kvalitní tisk firmy PB tisk Příbram umožňuje i v této malé velikosti dobře fotografie číst, a to včetně detailů. Na tuto možnost upozorňuje autorka ve svém úvodu: „Z pozadí nám vystupují lidé zvěčnění objektivem fotografa na ulicích, při práci i odpočinku. Snímky ale ukrývají mnoho překvapivých informací i v detailech budov, ve výkladních skříních, ve výzdobě interiérů všeho druhu nebo v zařízení továren. [...] Nechť si laický čtenář odnese potěšení z krásných fotografií a podlehne nostalgii časů dávno minulých. Pro odborníky mnoha profesí budou jistě inspirací k využití pro studium, publikace a výstavy.“

Autorce této výjimečné publikace Miroslavě Příkrylové se podařilo realizovat monumentální dílo, které nemá v kontextu dějin fotografie 19. století v českých zemích obdoby.

*Jan Mlčoch*

**Thomas Olechowski, HANS KELSEN. BIOGRAPHIE EINES RECHTSWISSENSCHAFTLERS**, Mohr Siebeck, Tübingen 2020, 1 026 stran.

Recenzovaná publikace je rozsáhlou a podrobnou biografií Hanse Kelsena (1881–1973), jednoho z nejvýznamnějších představitelů právní vědy 20. století a bezesporu nejproslulejšího právního vědce

narozeného v Praze. Monografii napsal mimořádný profesor rakouských právních dějin na univerzitě ve Vídni Thomas Olechowski za autorské spolupráce svých fakultních kolegů Jürgena Busche, Tamary Ehs(ové), Miriam Gassner(ové) a Stefana Wedraca.

Monografie o Hansi Kelsenovi je výsledkem autorova mnohaletého badatelského úsilí. Kromě toho by její vznik nebyl možný bez dřívějšího bádání o Kelsenově životě a díle. Jako právní vědec a ústavní právník byl Kelsen objektem badatelského zájmu již za svého života. Důkladnější poznání jeho životních osudů, v nichž se nemálo odrážely dobové politické události a proměnlivé společenské okolnosti, je z větší části až výsledkem studia v posledních dvou desetiletích, na němž se ostatně nemálo podílel právě T. Olechowski.

Autor v úvodu zdůrazňuje, že hlavním objektem zájmu jeho práce jsou Kelsenovy životní osudy a akademické, resp. společenské prostředí, v němž se pohyboval, tedy nikoli rozbor jednotlivých Kelsenových vědeckých prací. Přesto však Olechowski věnuje všem významnějším Kelsenovým dílům – monografiím, učebnicím i souborům článků na určité téma – přinejmenším dostatečnou pozornost. Stejně tak se zabýval i některými nejvýznamnějšími Kelsenovými nepublikovanými expertizami a dobrozdánými z oblasti ústavního a mezinárodního práva.

Monografie sleduje víceméně chronologicky Kelsenův život, akademickou dráhu a vědecké bádání. Je rozdělena do čtyř velkých částí. První z nich popisuje Kelsenovy osudy do zániku podunajské monarchie (1881–1918). Druhá část je věnována vrcholné fázi Kelsenova života, létům 1919–1930. Tehdy Kelsen působil jako řádný profesor ústavního a správního práva na univerzitě ve Vídni a zároveň jako soudce rakouského státního, resp. (od roku 1920) ústavního soudu. Jako právní poradce kancléře Karla Rennera se zásadně podílel na vytvoření dosud platné rakouské ústavy z roku 1920. V průběhu dvacátých let se kruh Kelsenových žáků a spolupracovníků postupně přetvořil ve svěbytnou Vídeňskou právně-teoretickou školu. Třetí část monografie, nazvaná *Köln – Genf – Prag*, líčí Kelsenovy pohnuté osudy v letech 1930–1940. Ve čtvrté části Olechowski pojednává o Kelsenově působení ve Spojených státech od roku 1940. Zvláštní pozornost při tom věnuje podílu Hanse Kelsena jako mezinárodněprávního experta na založení Organizace

spojených národů a na přípravě norimberského procesu s nacistickými válečnými zločinci, jakož i jeho sedmiletému působení v pozici řádného profesora mezinárodního práva na Kalifornské univerzitě v Berkeley (1945–1952).

Pro českého historika či právního vědce jsou zajímavé především první tři části monografie, které zachycují období, kdy se Kelsenovy osudy pravidelně protínaly s českými zeměmi a Československem a – v neposlední řadě – také s Prahou. V úvodní kapitole první části autor zachycuje mimo jiné Kelsenovy rodinné kořeny v Haliči a v jižních Čechách, jeho rané dětství v Praze a školní léta ve Vídni. Důkladnou pozornost Olechowski věnuje Kelsenovu osudovému setkání a navázání celoživotního přátelství s českým právním vědcem a pozdějším spoluzakladatelem brněnské právnické fakulty prof. Františkem Weyrem (1879–1951), k němuž došlo někdy na sklonku prvního desetiletí 20. století. Olechowskému neunikla ani skutečnost, že prvním z mnoha desítek cizích jazyků, do nichž byly přeloženy Kelsenovy práce, byla právě čeština (s. 164). Jednalo se o stať Sociologická a právnická idea státní, která vyšla ve *Sborníku věd právních a státních* 14, 1913/14. Do češtiny přeložil tuto Kelsenovu stať tehdejší Weyrův kolega na brněnské české technice a pozdější československý ministr financí a rektor Masarykovy i Karlovy univerzity prof. Karel Engliš (1880–1961).

Ve čtvrté kapitole druhé části, přibližující Vídeňskou právně-teoretickou školu, věnuje autor náležitou pozornost její spolupráci s brněnskou školou normativní teorie práva, jejímž hlavním představitelem byl F. Weyr. Významným plodem této spolupráce bylo roku 1926 založení periodika *Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts / Revue internationale de la théorie du droit* (IZTHR). Vedle Weyra působil od roku 1928 jako spoluvydavatel tohoto časopisu brněnský profesor občanského práva Jaromír Sedláček (1885–1945). V souvislosti s Kelsenovým působením na univerzitě ve Vídni probírá autor také jeho dobrozdání k otázce vzniku československého státu a občanství, které Kelsen vypracoval na žádost československé vlády v roce 1927. Olechowski poukazuje na to, že Kelsen použil při obhajobě existence Československa velmi podobnou argumentaci jako v dobrozdání k mezinárodněprávnímu postavení německého Rakouska z roku 1918.

Velice detailně se Olechowski věnuje Kelsenovu pražskému univerzitnímu „hostování“ ve třicátých letech. Přestože Kelsen na Německé univerzitě v Praze činně působil vlastně pouze tři semestry, od podzimu 1936 do počátku roku 1938, zmíněná univerzita vstoupila do Kelsenova života na delší dobu. První jednání o Kelsenově možném nástupu na neobsazenou katedru mezinárodního práva na Německé univerzitě v Praze proběhla v dubnu 1933, tedy jen několik dní poté, kdy byl Kelsen po uchopení moci nacisty v Německu propuštěn z univerzity v Kolíně nad Rýnem. Přestože profesorský sbor Právnické fakulty Německé univerzity v Praze odsouhlasil v říjnu 1933 těsnou většinou hlasů 7 : 5 obsazení katedry mezinárodního práva Kelsenem a Kelsen povolání k obsazení katedry přijal, trvalo ještě déle než dva roky, než mohl své pražské akademické působení zahájit. Toto zdržení bylo způsobeno vlivem Kelsenových nepřátel v profesorském sboru německé právnické fakulty, v první řadě ústavního právníka Fritze Sandera a romanisty a pozdějšího rektora mnichovské univerzity Mariana San Nicolò.

Kelsen byl nakonec jmenován profesorem v srpnu 1935 po rozhodném zásahu tehdejšího československého ministra školství, profesora civilního práva na Právnické fakultě UK Jana Krčmáře. Olechowski podrobně a s dobrou znalostí dobových akademických a politických reálií popisuje bouřlivé dění spojené s Kelsenovým nástupem na německou právnickou fakultu na podzim 1936, zejména pak průběh jeho první přednášky 22. října. Zajímavým faktem, který dokresluje Kelsenovo krátké působení na Německé univerzitě, je údaj o jeho pražských kontaktech s Adou Lessingovou (1883–1953), vdovou po zavražděném německém exulantovi, filozofovi prof. Theodoru Lessingovi (1872–1933).

Poslední Kelsenova přednáška v Praze proběhla 11. února 1938. Poté si vzal na letní semestr 1938 vědeckou dovolenou, která mu byla na jeho žádost na podzim 1938 a opětovně v lednu 1939 prodloužena. Kelsen tak byl *de iure* profesorem Německé univerzity ještě v době nacistické okupace českých zemí. O uvolnění do penze oficiálně požádal 12. května 1939. Nicméně teprve 16. prosince 1939 bylo rozhodnuto o Kelsenově penzionování s platností od konce roku. Tím bylo Kelsenovo pražské „hostování“ definitivně uzavřeno.

Kelsen se do Prahy nikdy natrvalo nepřestěhoval: po vyhnání z Kolína nad Rýnem s rodinou přesídlil do Ženevy, odkud v roce 1940 uprchl do USA.

Významný epilog Kelsenova československého působení představuje jeho memorandum k vytvoření tzv. Protektorátu Čechy a Morava. Toto memorandum vypracoval Kelsen někdy v létě 1939 na žádost (tehdy již bývalého) československého vyslance u Společnosti národů Jaromíra Kopeckého. Kelsen v něm argumentoval, že berlínská dohoda z března 1939 byla vynucena vojenským nátlakem a prezident Emil Hácha jejím podpisem překročil své ústavní pravomoci. Kromě toho Kelsen v memorandu upozornil i na to, že dohoda o vytvoření tzv. protektorátu byla porušením mnichovské dohody ze září 1938.

Olechowského biografie svou kvalitou odpovídá formátu osobnosti, o jejímž životě pojednává: jde o velmi komplexní až vyčerpávající dílo, které zachycuje Kelsenovy životní osudy i jeho vědecké, akademické, společenské a politické působení, a to v nebyvalém rozsahu a úplnosti, jen s minimem potenciálních mezer. Vyznačuje se také téměř naprostou faktografickou spolehlivostí. Stejnou samozřejmostí je pro autora také svědomité a pečlivé zasazení výkladu o událostech a o Kelsenově působení do širšího (a v průběhu Kelsenova dlouhého života značně proměnlivého) dobového kontextu.

To, co bylo uvedeno o recenzované monografii obecně, platí také o pasážích, které se tak či onak týkají českých a československých dějin konce 19. a první poloviny 20. století. Olechowského komplexní výklad ponechává jen na nemnoha místech širší prostor budoucímu bádání k doplnění dalších poznatků o osobnosti Hanse Kelsena. Snad jediným tématem, o kterém byl Olechowski nucen při současném stavu bádání pojednat přespříliš kuse až macešsky (s. 562) a jež by si v budoucnu zasloužilo další výzkum a důkladnější zpracování, je zákonodárná iniciativa Františka Weyra, která směřovala k omezení autonomie vysokých škol v Československu a k jejich většímu podřízení státní kontrole. Tato iniciativa byla (jak ostatně napsal sám Weyr) reakcí na těsné hlasování profesorského sboru Právnické fakulty Německé univerzity o obsazení katedry mezinárodního práva Kelsenem v říjnu 1933. Je nicméně zřejmé,

že Weyrův návrh byl objektem intenzivní diskuse ještě koncem roku 1936.<sup>1</sup> Z toho důvodu by bylo do budoucna žádoucí sledovat osud Weyrovy iniciativy podrobněji. S ohledem na to, že Olechowski vychází při líčení demonstrací a kraválů nacionalisticky a antisemitsky orientovaných studentů proti Kelsenovi na podzim 1936 převážně jen ze zpráv pražských německých deníků (*Prager Tagblatt*, *Prager Abendzeitung*), případně z Kelsenovy autobiografie z roku 1947, by možná stálo za to tento pohled časem doplnit také o názory tehdejšího jazykově českého denního tisku.

Jedinou (relativně) závažnější Olechowského věcnou nepřesnost se mi podařilo zaznamenat v odstavci týkajícím se Ady Lessingové a jejího manžela (s. 616). Olechowski zde nekriticky a bez další verifikace převzal větu z Kelsenovy autobiografie (1947), že vrazi prof. Lessinga nebyli nikdy dopadeni. Nacističtí pachatelé Rudolf Max Eckert, Rudolf Zischka a Karl Hönl skutečně ihned po vražděném útoku uprchli do Německa. Eckert se nicméně v roce 1941 vrátil do Mariánských Lázní, kde byl roku 1945 zatčen a v roce 1946 odsouzen československým soudem na osmáct let. V roce 1959 byl propuštěn a vyhoštěn do Spolkové republiky Německo. Zischka nebyl nikdy postaven před soud a zemřel roku 1978 v bývalé NDR.<sup>2</sup> Olechowským uváděný údaj o 670 000 obyvatelích Prahy (s. 609) se vztahuje k okamžiku vzniku tzv. Velké Prahy na počátku dvacátých let;<sup>3</sup> v době Kelsenova příchodu do Prahy v polovině třicátých let čítala již populace československého hlavního města více než 850 000. Nesprávně uvedené jméno československého novináře a pozdějšího ministra Ripky (Jan namísto správného Hubert) převzal Olechowski ze statí Jana Kuklíka a Jana Němečka z roku 2016 (s. 634).

Při pohledu na vynikající a vskutku úctyhodnou životopisnou monografii Thomase Olechowského a jeho spolupracovníků mě

1 FRANTIŠEK WEYR, *Vysokoškolská autonomie a svoboda badání. Večer klubu Přítomnost dne 16. prosince 1936*, Praha 1937.

2 MARTIN RATH, *Theodor Lessing. Verfolgung und Ermordung eines deutschen Professors*, in: Legal Tribune Online, 26. 08. 2018 [online], [cit. 29. září 2020] <<https://www.lto.de/recht/feuilleton/f/rechtsgeschichte-theodor-lessing-philosoph-justizkritik-drittes-reich/>>.

3 VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK, *Praha*, Praha 2000, s. 570.

přepadá obava, že česká právní historiografie zřejmě podobně kvalitní, propracovanou a komplexní monografii založenou na dlouhodobém výzkumu takřka všech dostupných relevantních pramenů v dohledné době nedokáže vyprodukovat (jako toho ostatně ani v náznaku nebyla schopna v uplynulých více než třiceti letech). Je to dosti politováníhodné zvláště vzhledem k okolnosti, že česká právní věda patřila k těm nemnoha společenským vědám u nás, jejichž představitelé dosáhli koncem 19. a ve 20. století světového významu, či alespoň široké mezinárodní proslulosti. Bylo mezi nimi bezesporu několik osobností, které se svým významem, „váhovou kategorií“, přiblížili Kelsenovi. Vedle již zmíněného F. Weyra k nim náleží bezesporu přinejmenším Weyrův žák prof. Vladimír Kubeš a prof. Ota Weinberger a – podle mého názoru – též Antonín Randa a Leopold Pospíšil. Kromě Antonína Randy zasáhly do života všech dalších tak či onak oba totalitní režimy 20. století a dva z nich (Weinberger a Pospíšil) mají za sebou, podobně jako Kelsen, i zkušenost exilového vědce, jenž byl nucen (a dokázal) se v jisté fázi své kariéry adaptovat v cizím akademickém prostředí. Důkladnější prozkoumání jejich biografii by tak zajisté nepřímou napomohlo i k prohloubení znalostí o širších souvislostech života a působení Hanse Kelsena.

*Petr Kreuz*

**Jakub Šlouf – Daniela Němečková a kol., MIMOŘÁDNÝ LIDOVÝ SOUD V PRAZE (1945–1948). RETRIBUCE JAKO SLUŽEBNÍ ÚKOL NA HRANĚ MOŽNOSTÍ I PROFESNÍ CTI ZAMĚSTNANCŮ JUSTICE, Academia, Praha 2020, 535 stran.**

Od vydání průkopnické práce nezapomenutelného Mečislava Boráka<sup>1</sup> se retribuční soudnictví těší zasloužené pozornosti mnoha badatelů. Monografického zpracování se dočkala řada mimořádných

---

<sup>1</sup> MEČISLAV Borák, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Šenov u Opavy 1998.

lidových soudů,<sup>2</sup> a tak byla recenzovaná práce, vzhledem k ústřednímu významu MLS Praha, přijata s velkým očekáváním. Kniha se skládá z několika oddílů, které se dále dělí na kapitoly.

Právní historička Daniela Němečková je autorkou prvního oddílu s názvem *Právní rámec retribuce* (s. 17–30), sestávajícího ze dvou kapitol (*Retribuční legislativa a stanné právo* a *Mezinárodní dohody a praxe vydávání válečných zločinců*). První kapitola přináší fundovaný rozbor právních norem a jejich geneze a výborně analyzuje jejich dosud opomíjený aspekt – návaznost na starší právní normy v oblasti stanného práva. Na konci nechybí stručné srovnání se situací v dalších evropských zemích. Oproti první kapitole je kapitola druhá bohužel zklamáním, protože představuje v podstatě pouze dost podrobný popis vydání K. H. Franka a K. Dalugeho (v tomto případě je jediným pramenem dobový článek v *Mladé frontě*).

Autorem všech zbývajících textových částí je pak archivář Jakub Šlouf, který vedle toho, že se této problematice dlouhodobě věnuje, působil i jako správce fondu MLS Praha, takže mohl vycházet z hluboké znalosti zvláště jeho dochované prezidiální agendy. Detailní popis spisového systému soudu je jedním z největších kladů studie. V oddílu *Vývoj organizační struktury soudu* se autor věnuje jeho územnímu vymezení a funkci jednotlivých soudních oddělení i specifikům MLS Praha. Nejdůležitějším z nich bylo jeho silné postavení, které umožňovalo vytváření organizační struktury, jež byla v rozporu s legislativními normami. Nejvýznamnější odchylkou bylo od počátku vytvoření aparátu zvláštních oddělení vyšetřujících soudců.

V oddílu *Personální zajištění soudu* Šlouf popisuje, z jakých pozic justičního aparátu přišli soudci, žalobci i ostatní justiční personál. Dále objasňuje strukturu laických přísedících z hlediska profesního a popisuje způsob jejich výběru. Vzhledem k tomu, že se jednalo o funkci čestnou, pro mnohé z nich jmenování představovalo značnou

---

2 První prací na toto téma byla samozřejmě již studie Dušana Janáka o opavském MLS z roku 1994. DUŠAN JANÁK, *Činnost mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945–1948*, Časopis Slezského muzea. Série B. Vědy historické, 1994, č. 3, s. 245–283.



sociální zátěž. Postupem doby byly proto stále častější snahy vyhnout se plnění této povinnosti, což mělo za následek pokles podílu dělníků a vzrůst podílu úředníků a inteligence. Vedlejším důsledkem tohoto jevu pak bylo nutné opuštění politické parity v zastoupení nominantů všech čtyř politických stran. I když byla při výběru soudců z lidu dáвана přednost politickým vězňům, zpravidla hlasovali pro nižší výměr trestu, a to často i pod dolní pětiletou hranici, jak ji stanovoval dekret č. 16/45 Sb. V samostatné kapitole se pak autor věnuje popravčím, a to jak problematice osob katů, tak i způsobu a místům exekucí. Opravuje zde také některé dosud tradované omyly – např. o jediném pražském místě poprav.

Oddíl *Společenské a politické vlivy na soudní řízení* tvoří několik kapitol. V kapitole *Společenská poptávka po účasti na retribuci* je důkladně popsána problematika výjezdních zasedání soudu. Jejich organizování vycházelo ze snahy umožnit účast co největšímu počtu lidí v regionech, ale pro četné obtíže se výjezdní zasedání nakonec uskutečnila jen v Českém Brodě, Kladně a Příbrami. V kapitole *Reakce veřejnosti na popravu* je velice zajímavě popsán vývoj účasti lidu, od veřejné popravy Josefa Pfitznera přes omezenou účast na dvorech věznic prostřednictvím stále reglementovanější distribuce vstupenek až po účast na popravách jako exkluzivní privilegium pražských úředních elit. Vlivu tisku se věnuje kapitola *Mediální tlak na změnu pracovních postupů soudu*. Podle autora se ukázalo, že soudy jsou vůči tomuto tlaku velmi odolné, což bylo dáno jednak úspěšností profesionálních soudců ve vysvětlování kauz laickým přísedícím, jednak zrychleným jednáním, které mediální (i politický) nátlak znesnadňovalo. V závěrečné zprávě však prezidium MLS varovalo, že v budoucnu by podobné praktiky u řádných soudů pracujících bez časových limitů mohly vést k závažným škodám.

V oddílu *Pokusy komunistické strany o intervence* rozebírá autor často diskutovanou problematiku. KSC měla od počátku nedůvěru k justičnímu aparátu, což vyplývalo i z jejích slabých pozic zejména mezi jeho vyššími funkcionáři. Podle Šloufa nebyly její snahy pouze ofenzivní, jak zdůrazňuje soudobá historiografie, ale i defenzivní – snaha zabránit zneužívání svým oponentům. Autor zde však možná trochu opomíjí fakt, že i když praktiky obou stran byly v mnohém podobné, rozdíl byl principiální, a tím byla idea nezávislosti soudní

moci, která byla komunistům na rozdíl od jejich oponentů pochopitelně cizí. Výborná je kapitola *Institucionální konflikty mezi soudem a policejními úřady*. Podle autora spočívala podstata těchto kontroverzí primárně v samotném složení zaměstnanců, v jejich profesních návycích a ve standardech práce, zatímco konflikt politický byl sekundární. Osobnosti ministrů a jejich stranická orientace pak tyto přirozené třecí plochy přenášely do vrcholné politiky. Vyčerpávajícím způsobem se v knize pojednává o otázkách policejní vazby. První konflikt začal již v roce 1945, kdy si vedení MLS stěžovalo na neúnosné vazební podmínky – vždyť jen v pankrácké věznici zemřelo v tomto roce skoro tři sta lidí.<sup>3</sup> Dalším zdrojem konfliktů byla zpočátku neomezená doba policejní vazby, což odstranil až dekret č. 137/45 Sb., který tuto dobu omezil na osm dní. I tuto lhůtu však Bezpečnost často obcházel.

Obsáhlý oddíl *Snaha soudu stíhat praktiky vyšetřovatelů státní bezpečnosti* vychází ze Šloufovy starší studie a zevrubně rozebírá známou kauzu Zdeny Holubové a Anny Velíškové, která byla nejvýraznějším střetnutím MLS a StB, v němž první ze stran díky odhodlání soudce Karla Černíka alespoň dočasně zvítězila. V kapitole *Spory o interpretaci výpovědí nacistických prominentů* autor rozebírá složitou otázku kolaborace a rezistence a zvláště kauzu Vladimíra Krajiny, k jehož diskreditaci využili komunisté K. H. Franka. Při této kauze byly poprvé vyzkoušeny postupy, které byly využívány v obecnějším měřítku – ze strany komunistů shromažďování i cílené získávání výpovědí obviněných, ze strany národních socialistů aktivizace jejich prominentů a snaha o co nejrychlejší získávání obviněných do soudní vazby. Zásadním faktem problematizujícím jakékoliv závěry, na který Šlouf v této souvislosti upozorňuje, je skutečnost, že pramenem jsou hlavně pouónorové výpovědi pracovníků justice.

Autor řeší též podezření Státní bezpečnosti z toho, že soud ovlivňoval složení trestních senátů v důležitých kauzách, a dochází k závěru, že to nebylo objektivně možné vzhledem k velké fluktuaci

---

3 Autorovi se zde vloudila chyba – denní výše přidělů Němců nemohla být 8 000 kalorií (s. 106).

soudců, k tlaku na efektivitu práce i ke skutečnosti, že ani prezidium soudů neznalo politické sympatie přisedících. Pokud se nějaké politické zásahy do trestního řízení vyskytly, odehrávaly se pravděpodobně jen ve fázi přípravného vyšetřování. Šlouf nicméně konstatuje, že dobový způsob jmenování vrcholných funkcionářů (např. vedoucího úřadu Veřejného žalobce Jaroslava Drábka), který preferoval politicky angažované odbojáře, vytvářel střety zájmů, takže nestrannost soudů ohrožovaly nejen aktivity KSČ, ale i vedení ministerstva spravedlnosti. Je ovšem otázkou, zda tomu v dobové situaci mohlo být jinak.

V kapitole *Výsledky první fáze retribuce z pohledu statistik* autor uvádí, že celkem napadlo u úřadu Veřejného žalobce MLS Praha 11 630 kauz, z nichž bylo téměř 40 % vyřízeno žalobou. Vyšetřující soudci prováděli doplňování téměř u 90 % případů a byli to oni, kteří eliminovali nedostatečně zpracovaná trestní oznámení dodávaná policií. Hlavních přelíčení proběhlo celkem 4 040 se 4 449 obviněnými, z nichž byly asi tři čtvrtiny Čechů. Soud vynesl celkem 135 rozsudků smrti (130 vykonáno) a 136 trestů doživotí. Téměř 1 800 obviněných bylo osvobozeno nebo soud od potrestání upustil. V případě Němců obviněných jen z členství v nacistických organizacích bylo trestní stíhání často zastaveno, aby mohl být obviněný zařazen do odsunu. Zajímavé jsou i časové statistiky činnosti soudu, které ukazují pokles průměrné výše ukládaných trestů, jakož i horečnou aktivitu těsně před skončením jeho činnosti 4. května 1947.

V kapitole *Obnovená retribuce v roce 1948* autor popisuje genezi obnovy retribucí, personální obsazení soudu a způsob výběru případů pro revizi. Zajímavý je rozbor personálního složení justičních pracovníků, který dokládá naprostou personální kontinuitu soudců, kteří měli všichni zkušenosti z prvního období retribucí, a naprostou diskontinuitu žalobců, u nichž byla situace přesně opačná. Jak pro soudce, tak i pro žalobce se účast na druhém období retribucí často stala odrazovým můstkem k další kariéře, zvláště u Státního soudu (např. Josef Urválek). Zajímavou skutečností je také trend posilování vlivu ministerstva vnitra u soudů, když hodně jeho pracovníků působilo v roli přisedících. Veřejný žalobce posoudil celkem 2 695 případů a u 1 106 podal žalobní návrh. Většinou (762) se jednalo o dosud neskončené kauzy z první vlny retribucí, které

žalobce převzal od řádných soudů. Ve 151 případech se jednalo o nová trestní oznámení a v pouhých 193 případech šlo o revizi starších rozhodnutí. Z toho je patrné, že z pohledu MLS v Praze se spíše jednalo o dokončení předchozí fáze retribuice, protože k revizi došlo u necelých dvou procent případů. U naprosté většiny navrhoval žalobce na podnět akčních výborů zpřísnění trestu, ke kterému však soud přistoupil jen v necelé polovině případů.

Za známku jistého omezení nezávislosti soudů je nutno považovat fakt, že soud nikdy nevynesl zmírňující rozsudek, pokud žalobce navrhoval přísnější trest, a osvobozující rozsudek (jednalo se o 45 % případů) vynesl jen tehdy, pokud k němu MLS dospěl již v letech 1945–1947. Soud tedy podle Šloufa nevycházel vstříc žalobcům v otázce zpřísnění, ale zároveň neprovokoval tím, že by požadavky politické moci obracel v jejich opak snížením trestu. Autor konstatuje, že přes všechny dobové limity si soudy do značné míry, až na několik případů, uchovaly nezávislost a nesplnily očekávání komunistické moci. Jistým paradoxem pak je, že se svým fungováním přiblížily původní vizi dekretu č. 16/45 Sb., v níž se počítalo s činností MLS omezenou na hlavní líčení.

Řada příloh v publikaci zachycuje nejrůznější výkazy, seznamy soudců, žalobců, trestů smrti apod. Velice užitečnou badatelskou pomůckou je abecední seznam trestně stíhaných osob, který zaujímá asi polovinu rozsahu knihy; obsahuje základní personální údaje, spisovou značku MLS, paragraf dekretu, datum vynesení rozsudku a jeho výši. Autor tento seznam sestavil ve spolupráci s několika archiváři Státního oblastního archivu v Praze.

Recenzovaná publikace výborným způsobem splňuje zadání vyjádřené v podtextu. Celková obsahová analýza případů, resp. jejich typů zůstává nadále desideriem.

*Jan Ryba*



**OD VEDUTY K FOTOGRAFII. INSCENOVÁNÍ MĚSTA V JEHO HISTORII, (edd.) Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Martina Maříková – Jiří Pešek, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium, Praha 2017 (= Documenta Pragensia, sv. 36), 732 stran.**

Objemný třicátý šestý svazek sborníku *Documenta Pragensia* přináší celkem 35 víceméně chronologicky řazených příspěvků ze stejnojmenné konference, konané v říjnu roku 2015 v Clam-Gallasově paláci. Obecně vysoký standard tematických konferencí k městským dějinám, pořádaných každoročně Archivem hlavního města Prahy (dále AMP) ve spolupráci s dalšími institucemi, zde organizátoři naplnili měrou opravdu vrchovatou, a to se projevilo nejen v rozsahu, ale – co je důležitější – také na kvalitě výsledné knihy. Dobře zvolené téma a pečlivý výběr účastníků včetně osobností, které se městské ikonografii dlouhodobě věnují, daly vzniknout mimořádně soustředěnému výsledku, umocněnému kvalitními obrazovými přílohami. Podařilo se tak nikoliv představit náhodnou sbírku případových studií k ikonografii toho či onoho města nebo regionu, nýbrž syntetizující úvodní studie doplnit řadou pozoruhodných sond, maximálně variabilních z hlediska analyzovaného materiálu a metodického přístupu. K celkovému vyznění knihy blahodárně přispívá také hojná zahraniční účast, tradiční silná stránka konferencí AMP, umožňující cenné komparace napříč střední Evropou. Proto si troufám říci, že význam tohoto sborníku pro výzkum vedut a městské ikonografie je srovnatelný s přelomovou a dnes už legendární knihou *Das Bild der Stadt in der Neuzeit*.<sup>1</sup>

Ale přejděme od zasloužené chvály k obsahu, který je i při zmíněné minimální rozbíhavosti (vzhledem k hlavnímu tématu) velice rozmanitý.<sup>2</sup> Jiří Pešek v úvodní studii – stejnojmenné s názvem celé

1 *Das Bild der Stadt in der Neuzeit 1400–1800*, (Hrsg.) WOLFGANG BEHRINGER – BERND ROECK, München 1999.

2 S ohledem na rozsah recenze se zde nezabývám všemi otištěnými studiemi, jejichž přínosnost je i přes vysoko nasazenou laťku kvality poněkud kolísavá, jak to při tak vysokém počtu příspěvků jinak ani nemůže být.

knihy<sup>3</sup> – uchopil téma s nadhledem a vytyčil hranice hlavního proudu, v němž se bude pohybovat většina příspěvků. Tím je hledání dobových předpokladů, možností (také technických), a tím adekvátního „čtení“, interpretace vedut a příbuzných pramenů. Základním badatelským východiskem je tu poznatek vtělený již do podtitulu konference, že zobrazení města či městské krajiny (grafické, fotografické aj.) je primárně prostředkem (re)prezentace a inscenace příslušného místa, což přirozeně ovlivňuje jeho dokumentární hodnotu, spočívající například v topografické informaci. Výsledný „portrét“ města je tak konstruktem, výsledkem selekce motivů (třeba i bezděčné, nezamýšlené). „Přidanou hodnotou“ Peškova úvodu je pak zajímavé srovnání raně novověkých obrazů Prahy a Vídně, z něhož mu vychází jejich zásadní koncepční odlišnost, rozdíl mezi otevřenější městskou krajinou (Praha) a sevřenou pevností s hlavní dominantou svatoštěpánského kostela (Víděň).

Na Peškův příspěvek dobře navazuje rozsáhlá stať Ferdinanda Oppla, předního znalce vídeňských dějin. Také Opll přináší úvodem svého přehledu ikonografie Vídně od pozdního středověku až do poloviny 19. století<sup>4</sup> důležité metodické zamýšlení: veduty zkoumá skrze analýzu trojí role při jejich vzniku a recepci – role zadavatele, role zhotovitele a role publika. Jeho postřehy k okolnostem a důvodům vzniku „obrazů“ Vídně (překvapivě málo „veřejných zakázek“) a rovněž k jejich (nesnadno) zjiitelným nákladům a odbytu jsou průkopnické. Českého badatele jen zamrzí Opllův povzdech nad absencí studií o vybavení měšťanských domácností, které by mohly více napovědět o rozšíření vedut v tomto prostředí. Inu, *bohemia non leguntur*. Zajímavé může být také porovnání dynamiky vývoje zobrazování Prahy a Vídně. Navzdory společným vrcholům vedutové tvorby v obou městech (pražskému „Sadelerovi“ z roku 1606 odpovídá *Vogelschau* Vídně Jorise Hoefnagla z roku 1609, dále obě panoramata Folperta van Ouden-Allena a oba ortogonální plány Daniela Hubera) je dynamika vídeňské vedutistiky hodně odlišná.

3 JIŘÍ PEŠEK, *Od veduty k fotografii města: Inscenování města v jeho historii*, s. 9–22, anglicky s. 695–708, německy s. 709–724.

4 FERDINAND OPLL, *Die Wiener Stadtansicht vom späten Mittelalter bis zum Aufkommen der Fotografie*, s. 23–52.

V 16. a 17. století se obrazy Vídně soustřeďují kolem obou tureckých obležení města; v 18. a 19. století jsou oproti Praze produkovány na více komerční bázi, nepochybně v souvislosti s rychlým stavebním a populačním růstem Vídně.

Eva Chodějovská rozvíjí ve svém příspěvku, shrnujícím některé z tezí její nepublikované disertační práce,<sup>5</sup> dvě důležité myšlenky, které se objevily už v úvodních textech. Je to zaprvé důležitost spojitého čtení vedutových a kartografických zobrazení, tedy propojení dějin umění a dějin kartografie (narazil na to i F. Opll), zadruhé pak vytváření „ikonického obrazu“ určité lokality za pomoci obecně čitelné identifikační šifry či soustavy znaků. Vývoj onoho vžitého pohledu obsahujícího základní pražské komponenty, tedy řeku, most a Pražský hrad, sleduje objevně od jeho počátků v poslední čtvrtině 17. století a vyvrací tím názor Zdeňka Wirtha (*Praha v obraze pěti století*, 1. vydání 1932), který za nejstarší doklad tohoto panoramatu považoval až vedutu Jana Josefa Dietzlera (kolem roku 1730). V druhé části svého textu Chodějovská sleduje utváření výtvarné zkratky Prahy založené na vltavském meandru, a to v půdorysných plánech (přitom razí termín „půdorysná veduta“, neboť „plán“ v moderním slova smyslu jako abstrahovaný obraz reality se v případě Prahy objevuje až roku 1787) i v čistě kartografickém materiálu (zde je meandr vodítkem pro „správné“ čtení individualizovaného mapového znaku Prahy).

Některé z textů ve sborníku mají bilanční a bibliografický charakter. Viliam Čičaj<sup>6</sup> informuje o zahraničních badatelských a soupisových projektech k ikonografii měst. Michal Wanner<sup>7</sup> podává přehled domácích edic, atlasů a knihovnických soupisů, jež evidují nebo v reprodukcích zpřístupňují vedutový materiál. Zároveň shrnuje historii a současný stav projektu *Veduty v českých a slovenských archivech do roku 1850*, který od počátku koordinuje. Svazek zpřístupňující materiál z AMP zpracovala pro tento projekt Miroslava

5 EVA CHODĚJOVSKÁ, „Obraz“ Prahy mezi mapou, vedutou a plánem, s. 183–211.

6 VILIAM ČIČAJ, *Veduta v novovekom mediálnom priestore*, s. 73–84.

7 MICHAL WANNER, *Veduty v českých a slovenských archivech – geneze, limity a perspektivy projektu*, s. 321–340.

Příkrylová, která do zde recenzovaného sborníku přispěla důležitou statí o rozsáhlém programu fotografické (a dílem i kresebné a popisné) dokumentace, jež měla zachytit mizející podobu obcí, začleněných po vzniku republiky do Velké Prahy.<sup>8</sup> Vzhledem k velmi rychlé stavební i sociální proměně těchto lokalit šlo o závod s časem. Příkrylová se podrobně zabývá organizací této velkorysé a prozíravé akce zabezpečované Památkovým sborem hlavního města Prahy v čele s Rudolfem Hlubinkou. Příspěvek doprovázejí zajímavé obrazové ukázky z tohoto souboru. Fotografický materiál pořízený v letech 1921–1934 (celkem asi 20 000 snímků) je dnes uložen v AMP a postupně se zpracovává.

Podat přehledně vývoj ikonografie jedné části historické Prahy, a to navíc části tak specifické, jakou bylo Židovské Město, není rozhodně snadný úkol. Arno Pařík<sup>9</sup> se s ním ovšem na základě svých dlouholetých zkušeností s (nejen) výtvarnými prameny k dějinám pražských Židů vyrovnal bravurně. Došel k závěru, že raně novověké veduty k rekonstrukci obrazu Židovského Města téměř nelze využít. Je to dáno především stanovištěm většiny vedutistů – Praha bývala zobrazována nejčastěji od jihu (viz přehlednou mapku stanovišť autorů nejdůležitějších vedut u Chodějovské, s. 197), dost schematicky ale vychází židovská čtvrť i na nečetných pohledech z Letné – a také v důsledku nedostatku výškových dominant této části města. O to důležitější jsou raně novověké plány, mezi nimi zejména Klausův redukční plán z roku 1690 (vznikl za účelem neuskutečněné redukce židovské čtvrti po velkém požáru z roku 1689) a Huberův ortogonální plán, vyznačující dokonce hranice židovského okrsku žlutou linkou. Mnohem pestřejší obraz Židovského Města skýtají malířské a grafické veduty první poloviny 19. století, kdy zájem o tyto motivy prudce vzrostl. Zbývá dodat, že Paříkův článek patří k těm, které mají výborně sestavenou obrazovou přílohu.

K nejzajímavějším textům ve sborníku patří ty, jejichž autoři přistoupili k ikonografickému materiálu s méně obvyklými otázkami

---

8 MIROSLAVA PŘÍKRYLOVÁ, *Vznik „Velké Prahy“ a snahy o systematickou fotografickou dokumentaci města ve 20.–30. letech 20. století*, s. 569–597.

9 ARNO PAŘÍK, *Pražské ghetto v panoramatech, plánech a vedutách*, s. 225–250.



a přispívají tak k jeho nové a objevné interpretaci. Olga Fejtová<sup>10</sup> si například uvědomila, že velká část „klasických“ raně novověkých zobrazení Prahy je součástí většího celku, například alba, atlasu, kosmografie či série topografií, kde jsou doprovázena také texty. Ty ovšem nacházíme i na samotných vedutách. A právě na vzájemný vztah, v lepším případě dokonce provázanost mezi textem a obrazem zaměřila autorka svou pozornost. Ve zmíněných médiích se v důsledku nakladatelských strategií často sekundárně využívaly i starší veduty, a Fejtová tak přináší i cenné postřehy k vydavatelské „recyklaci“ některých ikonických pohledů na Prahu. Její příspěvek zároveň zajímavě koresponduje s obdobným problémem, kterému se věnuje Kalina Mróz Jablecka.<sup>11</sup> Ta se ovšem soustřeďuje na jediný text, pozoruhodnou apoteózu Vratislavi od Johanna Andream Mauersbergera z roku 1679. V ní se například líčí „líbezná“ okolí města, kam jeho obyvatelé chodí na vycházky. Spolu s ní byla otištěna veduta od Johanna Tscherninga, která je redukcí většího, o jedenáct let staršího panoramatu podle předlohy od u nás prakticky neznámého pražského malíře Daniela Dačického (Datschitzky<sup>12</sup>). Rytcem i vydavatelem jak panoramatu z roku 1668, tak i Mauersbergerovy „chvály“ Vratislavi byl David Tscherning, otec autora zjednodušené veduty. Autorka velmi precizně vypočítává společné akcenty v Mauersbergerově textu a na Tscherningově vedutě,

10 OLGA FEJTOVÁ, *Obraz měst pražských v raně novověkých tiscích – ilustrace či dekorace? Příklad geografické literatury 16. a 17. století*, s. 109–127.

11 KALINA MRÓZ JABLECKA, *Stadtlob und Vedute. Zur Ko-Existenz der dichterischen und künstlerischen Stadtinszenierung am Beispiel Breslaus im 17. Jahrhundert*, s. 341–351.

12 Doplňme si tedy zjištělé informace, které Mróz-Jablecka nesděluje. PROKOP TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců II*, Praha 1950, s. 750, uvádí pouze stručné heslo o jeho (snad) otci, malíři Janu Živnůstkovi Dačickém. Poměrně obsáhlé heslo o Danielu Dačickém nicméně najdeme v základní příručce *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler VIII*, (Hrsg.) ULRICH THIEME – FELIX BECKER, Leipzig 1912, s. 418. Dačický/Datschitzky se měl narodit v Praze asi roku 1610 a někdy na začátku čtyřicátých let zřejmě odešel do exilu, nejprve do Drážďan, protože ve Vratislavi je při přijetí do tamního malířského cechu v roce 1647 zapsán jako „Daniel Schiwnustka Daczicky von Praag ieczó Mahler zu Dresden“. Ve vratislavské Městské knihovně měl být uložen jeho skicář se 42 vedutami „v Merianově stylu“.

a podává tak důkaz o jejím „účelovém“ vzniku přímo na míru vydávaného tisku.

Ne právě běžný způsob čtení vedut prezentuje známý rakouský znalec a interpret především pozdně středověkých ikonografických pramenů Gerhard Jaritz.<sup>13</sup> Na obrazech měst „skrytých“ v pozadí maleb s primárně náboženskými motivy z 15. století se snaží ukázat, jaké atributy odlišovaly „pěkné“ město od „ošklivého“. Dochází přitom k celkem nezpochybnitelnému závěru, totiž že „krása“ nebyla vnímána jako estetická kategorie, ale projevovala se spíše výstavností a funkčností takového města (kamenné domy, pevná krytina, zasklená okna apod.). Na příkladu dřevořezů ze Schedelovy kroniky či obsahově příbuzného španělského tisku z roku 1548 (*Libro de grandezas y Cosas memorables de España* Pedra de Medina) přichází však s diskutabilnější tezí. Na základě opakovaného používání stejných dřevořezových „špalíček“ dovozuje Jaritz jakýsi „zvláštní typ urbanity“, který opakování stejných obrazů legitimizuje. Domnívám se však, že důvodem byla spíše prostá tiskařská „nouze“ a jistá nevyspělost v užívání ilustračního materiálu. Mimo autorovu pozornost samozřejmě nemohly zůstat ani slavné nástěnné malby Ambrogia Lorenzettiho z Palazzo pubblico v Sieně. Rozdíl mezi městy z *Alegorie dobré vlády* a *Alegorie špatné vlády* se projevuje nejen v pořádku a úpravnosti městského interiéru, absentující v zanedbaném městě se špatnou vládou, ale také v chování jejich obyvatel na ulicích (čilé provozování řemesel a obchodu či tanec dívek versus lenivá nečinnost, rvačky a vraždy).

Pozornost věnovaná dějovosti na vedutách Jaritzův text volně spojuje s příspěvkem Daniely Schulte.<sup>14</sup> Na základě obrazů hořícího města ve švýcarských městských obrazových kronikách z 15. a 16. století vyslovuje autorka důležitou tezi: „Obraz katastrofy se stává relevantní teprve skrze zachycené chování lidí a význam, který události přičítají.“ Samotný obraz požáru bývá totiž velmi schematický (třeba jen přidáné plamínky nad městskými střechami) a město zpravidla nebývá

13 GERHARD JARITZ, *Das Bild der schönen und der hässlichen Stadt*, s. 85–108.

14 DANIELA SCHULTE, *Die brennende Stadt. Darstellungen von Stadtbränden in Bilderchroniken des 15. und 16. Jahrhunderts*, s. 155–173.

zobrazeno jako viditelně „poškozené“. Působivost získávají tyto obrazy až se zachycením reakce jeho obyvatel – vidíme tu útek žen a dětí za hradby i s tím, co zachránily ze svého majetku, modlící se řeholníky, hašení. Teprve tímto způsobem vypovídají veduty o skutečném dopadu ohnivých katastrof.

Náladu podstatně radostnějších okamžiků, než byly požáry, totiž uherských korunovacích, výborně dokumentuje soubor korunovačních vedut Prešpurku (Bratislavy), prezentovaný Vladimírem Segešem.<sup>15</sup> Také zde je město pouze kulisou k hlavnímu ději, jehož aktéry jsou lidé zachycení na vedutách. Tím však veškerá podobnost s předchozím textem končí. Pokud mohu soudit, jde o výjimečný soubor, který je například ve srovnání s ikonografickým „pokrytím“ českých (pražských) korunovacích daleko kompletnější. Autor představuje vynikající pramen nejen k průběhu a symbolice uherského korunovačního ceremoniálu, ale i k topografii města, v němž se obřad odehrával, přičemž vývoj vedut od jednolistových tisků k sériím skýtá postupně stále pestřejší výpověď o životě Bratislavy 16.–19. století.

Jana Hubková<sup>16</sup> se soustředila na interpretaci vedut, které se vyskytují v přesně definované skupině pramenů, totiž v letákové publicistice 16. a 17. století. Její bohatství autorka zná jako nikdo jiný mezi současnými badateli. Její text není jen důležitým příspěvkem k exploataci „prototypových“ vedut v příležitostných tiscích, nýbrž i mistrnou interpretací symbolických významů vedutových motivů v letácích, hlavně těch z doby českého stavovského povstání.<sup>17</sup> Příkladem může být například využívání určitých míst nebo objektů (letohrádek Hvězda, kříž na Karlově mostě) v Praze jako symbolů porážky v protifalcké a katolické publicistice. Zatímco v letácích se setkáváme s poměrně primitivními dřevorezy, přímo jejich protipólem, co se týče technické rafinovanosti a přesnosti, jsou plány založené na

15 VLADIMÍR SEGEŠ, *Reflexia královských korunovacích na vedutách Bratislavy*, s. 389–422.

16 JANA HUBKOVÁ, *Reálné a ireálné podoby Prahy na stránkách domácích i zahraničních letáků 16. a 17. století*, s. 109–127.

17 Přitom vychází ze své knihy JANA HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Praha 2010.

ortogonální projekci. Jejich vývoj od konce 15. století – předchůdcem byl *Vogelschauplan*, zobrazení „z ptačí perspektivy“ – představuje v širokých evropských souvislostech Jan Mokre,<sup>18</sup> dlouholetý vedoucí mapové sbírky Rakouské národní knihovny. Za vrchol dokonalosti v tomto oboru označuje plány Prahy (1769, perokresba) a Vídně (1773, vydán i tiskem) Josefa Daniela Hubera, vojenského kartografa zaměstnaného v Čechách při prvním vojenském mapování. (Jak ale upozornil Arno Pařík, i Huber realitu mírně selektoval.) Velice příjemným bonusem jsou Huberovy plány Prahy (půdorysný a ortogonální) zařazené jako příloha sborníku.<sup>19</sup>

Co všechno může přinést mikroanalýza vedut pro rekonstrukci historického obrazu města, v tomto případě Mohuče (Mainz), dokazuje Ralph Melville,<sup>20</sup> vynikající znalec zejména porýnské části díla Václava Hollara. Hollar zanechal celkem čtrnáct leptů a kreseb zachycujících město na soutoku Mohanu a Rýna, Melville se zaměřuje na dvě z nich. První je kresba Martinsburgu (dnes uložená v univerzitní knihovně v Manchesteru), hradu mohučských arcibiskupů, kterou Hollar pořídil krátce po svém odchodu z Prahy v roce 1627. Protože bezprostředně nato prošel hrad zásadní přestavbou, má Hollarovo svědectví nenahraditelnou cenu. Druhou vedutou je panoramatický pohled na město po švédské okupaci roku 1632, mj. s přesným vykreslením švédské pevnosti Gustavsburg. Autor upřesňuje dataci obou kreseb s ohledem na historicko-topografické souvislosti. Za neobyčejně pozoruhodný považují příspěvek Barbory Balážové.<sup>21</sup> Také ona se věnuje zdánlivě „okrajové“ jednotlivě – prospektu Štiavnických baní od Johanna Antona Steinberga z roku 1745. Jde o výsek specifické, ale i velmi rozmanitě strukturované krajiny s Banskou Štiavnicí a důlními provozy v jejím okolí. Je to vlastně taková

18 JAN MOKRE, *Die perspektivische Ansicht der Prager Städte des österreichischen Militärkartographen Joseph Daniel von Huber (1769). Ein herausragendes Beispiel dieses speziellen Typs kartenverwandter Darstellungen*, s. 213–223.

19 Spojenou digitální verzi rukopisného ortogonálního plánu vytvořil Jiří Krejčí.

20 RALPH MELVILLE, *Der Vedutist als Zeitzeuge. Die kurfürstliche Residenzstadt Mainz in der Sicht Wenceslaus Hollars*, s. 175–181.

21 BARBORA BALÁŽOVÁ, *Mundus subterraneus. Prospekt štól vo Vindšachte a Siglisbergu 1745*, s. 369–388.

malá *Weltlandschaft* s prolínající se industriální, urbánní a sakrální složkou. Balážová díky chytré interpretaci a kontextualizaci dochází k závěru, že se v tomto obrazu dobře odráží, jak raně novověký (barokní?) člověk vnímal svůj životní prostor.

Někteří z autorů zdařile kombinují tradiční ikonografický přístup s geomatickými či kartometrickými metodami. To je případ litoměřicko-ústeckého příspěvku Viléma Záborského a Pavla Rašky.<sup>22</sup> Autoři srovnávají centrální města „starého“ a „nového“ kraje, přičemž jejich odlišná situace v okolním terénu je pro komparaci žádoucí, zatímco rozdílné časové rozložení pramenného materiálu (příznivější samozřejmě v případě Litoměřic) je spíše nežádoucí. Zaměřují se na „periferii obrazu“, tedy krajinu v okolí obou měst, s čímž souvisí snaha s co největší přesností zjistit, odkud byla ta která veduta „snímána“. Jejich závěry o tom, jak struktura krajiny v okolí měst přispívala k jejich identitě, nejsou však podle mého názoru dost přesvědčivé. Navíc postrádám rozsáhlejší obrazovou přílohu, která by teze autorů lépe ilustrovala. Na kartometrické metody vsadil ve své studii o vedutách obléhání Chebu v roce 1647 z Merianova *Theatrum Europaeum* také mezioborový tým pod vedením Václava Matouška,<sup>23</sup> který se pramenné výpovědi Merianových vedut již dlouho systematicky věnuje.<sup>24</sup> Obě „inženýrské“ rytiny byly podrobeny nemilosrdné analýze (mimo jiné s pomocí georeferencování a zjišťování prostorové deformace vynesáním izolinií) s cílem co nejpresněji rekonstruovat postup při jejich vzniku.

Poměrně velkou skupinu textů, chronologicky rámovaných „dlouhým“ 19. stoletím, spojuje téma modernizačních fenoménů v životě měst. K tomu samozřejmě patří i otázka, jak byly tyto fenomény

22 VILÉM ZÁBORSKÝ – PAVEL RAŠKA, *Periferie obrazu: idealizované a reálné zázemí města na vedutách*, s. 265–275.

23 JAN CHLÍBEC – TOMÁŠ JANATA – VÁCLAV MATOUŠEK – RŮŽENA ZIMOVÁ, *Plány obléhání Chebu v červnu a červenci 1647 v Theatru Europaeu. Příklad interdisciplinárního studia ikonografických pramenů*, s. 299–319.

24 Srovnej z poslední doby: *Válečné události 17.–19. století z interdisciplinární perspektivy*, (edd.) VÁCLAV MATOUŠEK – MILAN SÝKORA, Praha 2018; VÁCLAV MATOUŠEK – VÁCLAV JANATA – RŮŽENA ZIMOVÁ – JAN CHLÍBEC, *Krajina českých zemí v době třicetileté války v díle Matthäuse Meriana staršího*, Praha 2018.

„inscenovány“ v obrazových médiích. Mimořádně pozoruhodný příspěvek Michaela Lochera<sup>25</sup> připomíná dobový výraz *embellissement* (pojem se objevil ve Voltairově traktátu *Des Embellissement de Paris* z roku 1749), který můžeme trochu nepřesně přeložit jako „okrašlování“. Tento osvícenský koncept lze podle Lochera zkoumat ve dvou rovinách. První jsou proměny veřejného prostoru s důrazem na zdraví a hygienu – k tomu patří zvláště péče o veřejnou zeleň, zakládání alejí a dalších promenád. V druhé rovině se jedná o sociální a reprezentační aspekt veřejného prostoru, například budování nových divadelních budov. Tato péče o veřejný prostor se pak samozřejmě promítala do soudobé ikonografie města. Veduty či plány, které vedle celkového panoramatu nabízejí v pásu menších „okének“ navíc soubor pohledů na významné stavby a prostranství s důrazem na ty, jimiž se město reprezentuje jakožto moderní, jsou podle autora konstruovány „v duchu *embellissement*“. Je třeba říci, že Locher se dobře seznámil i s pražským materiálem a vedle příkladů z Paříže, Berlína a Bernu poukazuje na zajímavé – vůči evropským velkoměstům ovšem trochu opožděné – pražské příklady, které odpovídají jeho tezi. Za první pražský plán s „vysvětlujícími“ vedutami považuje *Okolí Prahy / Umgebung Prags* (František Šír podle Bedřicha Anděla), datované okolo roku 1830. V obrazové příloze pak otiskuje *Panorama von Prag vom Laurenziberg aus gesehen* (Gustav Taeubert podle Johanna Lotha) z roku 1838, které na horním a spodním okraji lemuje pás s celkem 18 drobnými vedutami. Pět z nich zachycuje i nové pražské stavby a pohledy (Stavovské divadlo, Řetězový most, Žofín, celnice naproti Prašné bráně, místodržitelství letohrádek ve Stromovce).<sup>26</sup>

Na jiný aspekt modernizace se ve svém příspěvku zaměřili Jörg Vögele a Luisa Rittershaus.<sup>27</sup> Sledují postupnou snahu vedení velkých

25 MICHAEL LOCHER, *Der Städtebau der Aufklärung in Mitteleuropa. Embellissement – die bildgebende städtebauliche Strategie im 18. Jahrhundert*, s. 423–443.

26 Tato veduta z Österreichische Nationalbibliothek, která je dostupná také na internetových stránkách Europeana Collections [online], <www.europeana.eu>, se nevyskytuje, pokud se mi podařilo zjistit, v žádném soupisu pražských vedut!

27 JÖRG VÖGELE – LUISA RITTERSHAUS, *Vom Seuchenherd zur Traumstadt. Zur (Selbst-) Inszenierung von Stadt und Gesundheit während der Industrialisierung in Wort und Bild*, s. 521–545.

evropských měst o nápravu do té doby katastrofální hygienické situace. Města se měla proměnit ze semenišť nákazy v moderní a zdravé metropole, k čemuž opět přispívala obrazová propagace (poprvé jsou tu zmíněny jakožto nové médium pohlednice) nové „zdravé“ infrastruktury, ať už šlo o nové městské parky, kliniky a nemocnice, nebo o moderní kanalizační systémy. Víme ostatně, že chloubou také pražského magistrátu byl soutok kanalizačních sběračů do páteřní stoky pod Staroměstskou radnicí, ke kterému vede takzvaný „cizinecký vstup“ pod orlojem. Dalším zajímavým fenoménem, ovšem též hojně obrazově medializovaným, byly velké zdravotnické výstavy v Německu (Drážďany 1911, Düsseldorf 1930/31), co do návštěvnosti nesmírně úspěšné.

Texty dvou autorů z krakovské Pedagogické univerzity, Konrada Meuse<sup>28</sup> a Łukasze Tomasze Sroky,<sup>29</sup> navzájem výborně korespondují. S využitím kartografických a fotografických pramenů mapují nástup moderního urbanismu v obou „konkurujících“ si metropolitních rakouské Haliče, v historickém Krakově a ve Lvově, hlavním městě „Království Haličského a Lodoměřského“. Přes odlišné výchozí poměry v těchto městech pak shledávají některé podobné strategie, například budování reprezentačních městských bulvárů na zasypaných korytech vodních toků nebo umístění nových divadelních budov na výrazné pohledové osy.

Přestože považují všechny příspěvky vztahující se k „dlouhému“ 19. století za věcně velmi přínosné, nemohu se zbavit určitých rozpaků, pokud jde o jejich metodický přístup k ikonografickému materiálu. Primární je u nich sledování vytyčeného problému, konkrétně různých aspektů modernizace měst, teprve následně je k těmto tezím dohledáván ilustrační materiál. Výrazné je to zejména u tří naposledy zmíněných textů, jakkoli nezpochybnuji, že se autorům podařilo vyhledat zajímavé příklady. Že to jde i jinak a při řešení zvoleného problému lze vycházet primárně z interpretace obrazových pramenů,

---

28 KONRAD MEUSE, *Urbanisation of 19th-century Krakow in light of preserved iconography and cartography*, s. 487–504.

29 ŁUKASZ TOMASZ SROKA, *Iconography as a research source on spatial and architectural changes in Lviv under Austrian rule*, s. 505–520.

pokusila se dokázat přední odbornice na pražskou ikonografii Kateřina Bečková.<sup>30</sup> Položila si ale nelehkou otázku: Jak se ve zobrazování Prahy odráželo postupující „památkové vědomí“? To je nesnadno uchopitelný fenomén. Bečková sleduje cestu od věcně dokumentárního zobrazování v 18. století přes postupující romantické okouzlení historickým městem až po vědomou snahu mizející historické prvky dokumentovat v jejich autenticitě. Jako příklad památkového vědomí uvádí pozdní kresby Vincence Morstadta nebo fotografie Františka Fridricha.

Závěr knihy patří příspěvkům založeným na fotografickém materiálu 20. století. Nejzajímavější jsou ty, které sledují politicky či kulturně podmíněné „manipulace“ fotografického obrazu města. Prvním z nich je text Mariany Kubištové<sup>31</sup> o cíleném budování obrazu Prahy jako moderní metropole nového státu. Analýzou fotografií uveřejňovaných v populárních periodikách (typicky třeba *Pestrý týden*) nebo šířených v podobě pohlednic (a v neposlední řadě vytvořených špičkovými fotografy, jako byli J. Sudek, J. Ehm, F. Illek nebo A. Paul) dochází k závěru, že Praha se dokázala úspěšně prezentovat stavbami vnímanými jako „nové ikony“ města. Podmínkou ovšem bylo, aby tyto stavby byly mimořádně kvalitními architekturami (Veletržní palác, Všeobecný penzijní ústav, kostel sv. Václava ve Vršovicích či Barrandovské terasy), jinak by z nich takové nové symboly ani sebelepší fotografická inscenace nevytvořila. Trochu obdobně vyznívá také příspěvek Alexandry Klei<sup>32</sup> o konstrukci ideálního fotografického obrazu Tel Avivu jako „bílého města“ v osmdesátých letech. Ovšemže mimořádně kvalitní zástavba v té části města, již ve třicátých a čtyřicátých letech vystavěli v tzv. mezinárodním stylu ovlivněném zejména Bauhausem židovští architekti z Německa, tvoří naprosto reálný základ těchto snah. Autorka však ukazuje, jak se pomocí fotografie, zbavující moderní architekturu

30 KATEŘINA BEČKOVÁ, *Odráží se v tematice vedut 19. století vznik a vývoj památkového vědomí společnosti?*, s. 545–553.

31 MARIANA KUBIŠTOVÁ, *Fotografické budování moderní Prahy 1920–1945*, s. 599–615.

32 ALEXANDRA KLEI, *Vom Bild zur Stadt. Die Konstruktion der „White City“ Tel Aviv durch Fotografie*, s. 653–665.



historického, urbanistického a sociálního kontextu, vytvářela za propagačním účelem „legenda o bílém městě“. Neobyčejně zajímavý je pak příspěvek Michala Kurze<sup>33</sup> o zobrazování Prahy v období stalinismu. Autorovi samozřejmě „nahrává“, že ideologicky podmíněné manipulativní techniky nacházely v této době široké využití a nabízejí se přímo prvoplánově. Dobře teoreticky vybavený autor ovšem nesklouzává k lacinému „odhalování“ těchto selektivních technik, nýbrž vnímá vytváření politicky instrumentalizovaného obrazu města z různých aspektů a na poměrně různorodém materiálu (časopis *Nová Praha*, turistické průvodce, fotografická alba).

Jak někteří autoři (Opll, Fejtová) správně připomněli, po „lingvistickém obratu“ se dnes v historiografii prosazuje také *iconic turn* či *pictorial turn*. Konference „Od veduty k fotografii“ se do tohoto trendu velmi dobře „trefila“ a publikované příspěvky z ní vzešlé prokázaly možnosti široké škály metodických přístupů k ikonografickým pramenům. Konferenční setkání Archivu hlavního města Prahy jsou dnes pro (nejen) středoevropská historická pracoviště „dobrou adresou“ a sborníky, jako je tento, k jejich zasloužené pověsti dále přispívají.

Zdeněk Hojda

### DĚJINY BRNA 6. PŘEDMĚSTSKÉ OBCE, (red.)

Lukáš Fasora – Václav Štěpánek, Statutární město  
Brno – Archiv města Brna, Brno 2017, 1246 stran.

Cíle šestého svazku *Dějiny Brna* jsou stanoveny velmi jasně – zpracování dějin obcí, které tvořily zemědělské zázemí moravské metropole a jeho součástí se vesměs staly v roce 1919 vznikem Velkého Brna. Monografie přitom má svou historickou i etnologickou rovinu: „... autorský kolektiv se snažil zachytit v předloženém svazku fenomén lidové kultury a fenomén historického sblížení obcí a sídel

---

33 MICHAL KURZ, „Za krásnou, šťastnou, socialistickou Prahu“. *Oficiální zobrazování české metropole v období stalinismu*, s. 617–636.

tvůřících v současnosti jeden správní celek“ (s. 11). Rozsáhlejší využití etnologických metod a zapojení odborníků z oblasti národopisu vyplývá nejen z dlouholetých zkušeností při výzkumu venkova, kde má národopis oproti kulturním a sociálním dějinám přece jen jistý náskok, ale také z možnosti využití postupů při výzkumu dělnické kultury – byť pro Brno nejsou k dispozici výstupy z projektu podobného rozsahu, jaký byl v letech 1972–1978 proveden pro pražské dělnické prostředí (s. 340).

Zemědělské okolí Brna se od 19. století stalo do velké míry zázemím pro jeho industriální rozvoj: sledování nejrůznějších aspektů vývoje tohoto fenoménu představuje jednu z nosných linek celé knihy. Nezanedbatelná část pracovních sil byla svým původem i trvalým pobytem spojena s venkovskými sídly ležícími v okolí Brna, resp. při vnitřním obvodu jeho nových hranic po roce 1919, kam se z práce pravidelně navracela. Rozvoj průmyslu tak postupně měnil také charakter dosavadních příměstských vsí, kde počet obyvatel vzrůstal právě prostřednictvím dělníků stěhujících se do venkovských obcí v blízkém okolí industriálních čtvrtí a úměrně tomu se proměňoval i jejich charakter. Kniha je proto logicky také dost výrazně provázána se čtvrtým a (dosud nevydaným) pátým svazkem *Dějin Brna*, které pojednávají o moderních dějinách a podrobně se zabývají problematikou brněnských předměstí.<sup>1</sup>

Na počátku svazku autoři čtenáře uvádějí do problematiky vylíčením územně správních poměrů. Jedním z důležitých momentů v dějinách Brna obecně byla administrativní reforma z roku 1850, která (po vzoru Vídně) více než zdesetinásobila jeho plochu a město rozdělila na čtyři samosprávné celky; o dva roky později následovalo zrušení dosud uzavřeného vojenského prostoru, jež městu umožnilo vystoupit z hradeb (s. 25–28). Druhou, snad ještě závažnější administrativní reformou bylo ustavení Velkého Brna zákonem č. 214/1919 Sb. z 16. dubna 1919, jímž bylo k městu připojeno 23 okolních obcí (téhož dne schválilo Národní shromáždění podobný zákon pro Olomouc). V pozadí intenzivních jednání, která

---

1 *Dějiny Brna 4. Modernizace města 1790–1918*, (red.) LUKÁŠ FASORA – Jiří MALÍŘ, Brno 2020.

tomuto kroku předcházela a jež jsou v monografii podrobně zpracována (s. 31–47), byly nacionální otázky. Připojením převážně českých obcí v okolí se tak změnilы národnostní poměry v neprospěch německého obyvatelstva a vedení města po volbách ještě téhož roku přešlo do českých rukou. Provázanost původního městského jádra, předměstí a nově připojených obcí se v následujících letech zvětšovala díky postupující zástavbě, dopravnímu propojení, přesouvání tovární výroby do oblastí vzdálenějších od centra, jež začalo již v druhé polovině 19. století, a dalším okolnostem. Počínaje připojením městečka Líšně v roce 1945 pak Brno až do roku 1980 ještě několikrát posunulo své hranice, nikdy už ale tak skokově.

Problematika proměn původně venkovského charakteru brněnského okolí je v různých obměnách všudypřítomná v celé knize. Je jedním z leitmotivů kapitoly o zemědělství, v níž obraz dnes již neexistující „pestré zemědělské krajiny“ (s. 78), představený podrobně zejména na základě císařských otisků stabilního katastru, kontrastuje s rychlostními komunikacemi, scelenými lány a sídlišti, nesoucími nezřídka jména původních polních tratí. Sledovaná oblast postupně přestávala plnit roli zemědělského zázemí Brna – jedním z viditelných symptomů tohoto trendu bylo i mizení typických prodejců a prodejkyň z brněnských trhů (zejména krojovaných líšeňských „putnařek“). Kapitola zahrnuje jak celkový pohled na hlavní vývojové trendy, směřující nemilosrdně k proměně venkovské krajiny v příměstskou a posléze městskou, tak také podrobný výklad o rostlinné a živočišné výrobě, řemeslech i příslušných aspektech obecní správy. Jako zajímavý srovnávací materiál pro Prahu se mi jeví výklad o „pěstování vína“ (přesněji řečeno révy vinné, s. 120–126), do něhož rovněž významně zasáhla třicetiletá válka. Právě v této podkapitole je větší pozornost věnována také období raného novověku, jinak je těžiště výkladu především v 19. a 20. století.

Specifika lidové kultury obcí v okolí Brna, resp. obcí Velkého Brna jsou rovněž předmětem samostatné kapitoly. V jejím textu a v obrazových přílohách s ním provázaných jsou nejvíce zřetelná místní folklorní specifika, ať již máme na mysli stravu, architekturu, veřejné i rodinné slavnosti, obyčejy nebo – a to zejména – tradiční oděv. I v těchto oblastech každodennosti hrál významnou roli rostoucí příměstský charakter obcí, projevující se navenek nejvíce ve výstavbě

typických dělnických domků na konci 19. a počátkem 20. století. „Tato dělnická výstavba byla masová, na rozdíl například od Prahy“ (s. 198) a v uvedené době měla za následek několikanásobný růst počtu domů v obcích brněnského okolí. To se ovšem nevyklučovalo s dozníváním bohatých místních folklorních tradic, jejichž relikty jsou dodnes udržovány v podobě (obnovených) lidových slavností, provozování starých řemesel nebo existenci souborů lidových tanců. Autorky nezapomínají ani na početné německé obyvatelstvo, ale odlišnosti v jeho životě a zvycích nebyly až do vzrůstu nacionalismu na přelomu 19. a 20. století zásadního rázu, o čemž svědčí takřka shodný kroj (s. 223–227), podoba přechodových rituálů (s. 262) a dalších zvyků (s. 349). V počátcích národopisného výzkumu, prováděného převážně vzdělanými laiky od přelomu 19. a 20. století, byla rozdílnost tradiční lidové kultury obou etnik z nacionálních důvodů spíše uměle nadhodnocována. Vedle hmotné kultury nepřichází zkrátka ani kultura písemná a ústní, včetně specifické poetiky periferie, ožívající se mimo jiné v díle Bohumila Hrabala (s. 297), jehož libeňské životní epizodě předcházely dětské zážitky ze Židenic.<sup>2</sup>

Po stručnější kapitole o životě dělníků a dělnické kultuře, o nichž v řadě pasáží pojednávají také předcházející oddíly knihy, je samostatná pozornost věnována právě etnickým menšinám. Jedním z určujících momentů v dějinách Brna a jeho okolí bylo samozřejmě česko-německé soužití, avšak ani po roce 1945 město nepřestalo představovat „multietnický a multikulturní prostor“ (s. 282). V nepoměrně menším povědomí jsou osudy romského obyvatelstva usídleného v Brně a jeho okolí. I v jeho případě představuje druhá světová válka zásadní cézuru – z původních více než tři set zdejších Romů,

---

2 Na tomto místě lze upozornit na Hrabalův teprve z pozůstalosti vydaný text, reflektující rané dětství u prarodičů v Židenicích, ale právě také bydlení v Libni. Jsem přesvědčen o tom, že v rámci jeho díla se jedná o jeden z nejautentičtějších, nejméně stylizovaných textů (psal jej ostatně v nemocnici na Karlově náměstí během rekonvalescence po operaci žlučníku v roce 1973). Text uzavírá příznačná věta: „Kruh mého bydlení a putování a hledání skončil tam, kde začal, to všechno ostatní byla léta učednická, universita, kdežto Židenice a Libeň, to byl můj pravý život.“ BOHUMIL HRABAL, *Já si vzpomínám jen a jen na slunečné dny*, Nymburk 1998, s. 88.

usazených převážně v osadě Kostivárna na katastrálním území Černovic, se konce války dočkala necelá pětina. Jedním z hlavních středisek romského etnika v českých zemích, kde lze nalézt jak vyloučené lokality, tak centrální instituce jeho kultury (Muzeum romské kultury), se ale Brno stalo až v druhé polovině 20. století v důsledku imigrace, zejména ze Slovenska.

Zatímco židovské etnikum v tomto svazku *Dějiny Brna* není předmětem samostatného pojednání (byť je jeho podíl na kulturní a ekonomické tvářnosti města opakovaně zmiňován), jsou připomenuta některá jiná etnika, jejichž přítomnost je specifikem právě bezprostředního brněnského okolí. Platí to v první řadě pro bulharské pěstitele zeleniny, kteří v meziválečném období v tomto regionu provozovali přes sto zemědělských podniků a zejména v období hospodářské krize výrazně ovlivnili stravovací návyky Brňanů. Tato ekonomická migrace byla do značné míry provázána s migrací intelektuální, s vysokoškolskými studenty studujícími na brněnských vysokých školách (podobně jako na pražských) v poměrně vysokých počtech po většinu první poloviny 20. století, včetně prvních let po druhé světové válce (s. 398–399). Mnohem více je Brno známo jako centrum řecké a makedonské emigrace vyvolané občanskou válkou v Řecku v letech 1946–1949 (s. 401), ta ale na rozdíl od bulharské komunity nebyla spojena se zemědělským zázemím moravské metropole.

Samostatně je vztah Brna a okolních obcí tematizován v kapitole z pera jednoho z editorů knihy, Lukáše Fasory, a to především v souvislosti s politickými stranami a rozsáhlou spolkovou činností v druhé polovině 19. a první polovině 20. století. Autor se v této kapitole dotýká i problematiky národnostní, sociální a náboženské, jež se do uvedených aktivit promítala (a to někdy i v případě organizací z povahy jejich funkce zcela neutrálních, jako byly hasičské spolky). V této oblasti vnitřní město velmi silně působilo na okolní obce („kolonizace předměstí prostřednictvím z Brna importované spolkové kultury“, s. 412). S nástupem masové kultury pak obce a krajina v okolí Brna sehrávaly čím dál tím větší roli ve volnočasových aktivitách obyvatel jako prostor pro sportování, výlety, tramping a nakonec i rekreační obytnou výstavbu. Paralelně s těmito jevy postupovalo rozšiřování dopravních sítí a infrastruktury.

Bezmála polovinu knihy (s. 441–1038) zaujímá oddíl *Dějiny obcí připojených k Brnu*, představující v samostatných, abecedně řazených podkapitolách dějiny 37, resp. 38 obcí. O Židenicích a s nimi po většinu své existence spojeném Juliánově je pojednáno společně, oproti tomu pouze o málo víc než dvacet let samostatně existující obec Kamenný Mlýn má svou samostatnou podkapitolu. To jsou sice výrazné, ale nikoli jediné příklady slučování a opětovného rozlučování obcí tvořících dnešní Brno. Výhodou pro čtenáře i celkově pro využití knihy je pečlivá redakční příprava textů, které mají de facto stejnou vnitřní strukturu a liší se spíše proporčně podle velikosti/významu lokality (na jedné straně např. Dvorská s méně než 250 obyvateli kolem roku 1900 a na druhé straně průmyslové Husovice s bezmála 10 000 obyvateli v téže době). V chronologickém přehledu dějin jednotlivých obcí tak neschází výklad o etymologii názvu, údaje o vrchnostech, demografická a další statistická data, informace o národnostním vývoji obyvatelstva i základní správně-historický rámec. Podobně je tomu u obrazových příloh: každou podkapitolu uvádí reprodukce detailu z císařského otisku stabilního katastru, poskytující dobrou představu o zástavbě obce i podobě jejího bezprostředního okolí na počátku 19. století, pravidlem je dále zařazení obrázku nejstarší pečeti (nejčastěji ze 16. a 17. století a s heraldickými motivy zohledňujícími místní vinařství, resp. zemědělskou výrobu obecně), fotografií nebo kreseb typických partií obce, případně snímků ilustrujících spolkový život. V textech se lze často setkat s podrobným a v detailech se lišícím popisem obecnějších fenoménů, jež byly v obecných konturách nastíněny v první polovině knihy (fatální zničení okolí Brna během obléhání Švédy v roce 1645, náboženské poměry, česko-německé vztahy, postupné stírání zemědělského charakteru příměstských obcí, podoba lokálních slavností a obyčejů, ale také např. vznik závodní dráhy – Masarykova okruhu). Z chronologického hlediska uzavírá většinu podkapitol připojení příslušné obce k (Velkému) Brnu. Celý oddíl pak doplňují podrobné přílohy informující přehledně o počtu obyvatel, jejich národnostním složení, průmyslových podnicích na přelomu 19. a 20. století, správně-historickém a církevně správním vývoji.

Závěrečná kapitola je věnována „umělecko-historickým areálům v připojených obcích“, konkrétně v těch větších a významnějších, jež

v době připojení k Brnu už většinou měly statut města. Největší pozornosti se dostává dvěma areálům: kartuziánského kláštera v Králově Poli (dnes slouží Vysokému učení technickému) a premonstrátského kláštera v Zábřovicích (dnešní Vojenské nemocnici). Vedle toho je představeno moderní urbanistické řešení obou lokalit a jejich významnější stavební památky; podobně také v případě Husovic a Líšně.

Jestliže jsem již výše vysoce hodnotil obrazové přílohy k dějinám jednotlivých obcí, stejně lze ocenit celou monografii, obsahující bezmála sedm set položek citlivě umístěných k příslušným místům v textu. Pasáže týkající se národopisu ilustrují především fotografie z bohatých dokumentačních sbírek z brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR, z Etnografického ústavu Moravského zemského muzea, ale také z Muzea německojazyčného ostrova u Brna, sídlícího do roku 2018 v bádensko-württemberském Erbachu (poté byly jeho sbírky převedeny do vlastnictví Sudetoněmeckého landsmanšaftu v Mnichově). Zvláště působivé jsou fotografie Jana Berana (1913–2003) a Karla Otto Hrubého (1916–1998), u nichž je věcná výpověď provázána s výpovědí uměleckou. Využití knihy usnadňují rejstříky (jmenný a místní) a několikastránková resumé v němčině a angličtině. Spolu se seznamem literatury a autorů přesahují sto stran.

Šestý svazek *Dějin Brna* představuje úspěšný krok směrem k dokončení celého ambiciózního, rozsáhlého počínu. Je to velký výkon nejen autorský, ale stejně tak redakční. Texty z pera pětadvaceti autorů a autorek působí jako koncizní celek, který čtenáři umožňuje plynulou četbu. Koncepce této knižní řady pak může dobře inspirovat další velké projekty mapující dějiny středoevropských metropolí – pakliže se někde v dohledné době k podobnému záměru odhodlají.

Marek Ďurčanský

**DIE KONSUMENTENSTADT – KONSUMENTEN  
IN DER STADT DES MITTELALTERS, (Hrsg.)  
Stephan Selzer, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2018  
(= Städteforschung. Reihe A: Darstellungen, Bd. 98),  
288 stran.**

V posledních desetiletích se německá medievistika zaměřovala z hlediska konzumu především na studium antiluxusních řádů vydávaných radami říšských měst. V mnoha městech bylo přitom vyhlásování antiluxusních nařízení spojeno s mravokárnými vystoupeními kazatelů, kteří kritizovali nepřiměřenost v oblékání, nadbytečnou zdobnost či nestrídmost v jídle, stejně jako pořádání přátelských slavností, jež ruinovaly rodinné rozpočty. Ve všech těchto ohledech se reprezentanti městské moci, světské i církevní, pokoušeli reglementovat podoby měšťanského (a někdy nejen měšťanského) konzumu, čímž, pokud by jejich apely našly odraz v každodenním životě, mohli do jisté míry ovlivňovat podobu městské ekonomiky.

Sborník *Die Konsumentenstadt – Konsumenten in der Stadt des Mittelalters*, jenž vychází ze stejnojmenné münsterské konference konané v březnu roku 2015, se pokouší badatelskou optiku otočit. V centru zájmu jednotlivých příspěvků nestojí luxus a města, jejichž hlavní příjem plynul z produkce exportního zboží či ze zahraničního obchodu. Zjednodušeně řečeno, mnohem větší důraz autoři jednotlivých příspěvků chtěli klást na města, která méně produkovala a více konzumovala. Klasickým příkladem by v tomto ohledu mohl být Řím 15. a 16. století, jehož aristokratické vrstvy žily převážně z příjmů, jež nepocházely z městské ekonomiky, tedy vrstvy, jež ve městě pouze konzumovaly. Takto zaměřená studie Arnolda Esche (*Das Rom der Frührenaissance als Konsumentenstadt*, s. 117–128) je ale ve sborníku výjimkou, protože jinak autoři věnují pozornost spíše středně velkým městům, jejichž ekonomika nebyla výhradně konzumní.

V teoretické rovině se autoři odvolávají na definici konzumního města, resp. konzumu ve městě, formulovanou Wernerem Sombartem, jež ve své podstatě odráží vliv vztahů mezi konzumenty a producenty na podobu městské ekonomiky. Jak známo, Sombart toto své pojetí vystavěl v opozici vůči chápání středověkého města Maxem



Weberem a zároveň se distancoval od striktně právněhistorického vymezení města, pro které městské hospodářství a ekonomika nepředstavují konstitutivní prvky pro vznik městské society. V tomto ohledu je velmi cenná studie Friedricha Lengera (*Der Begriff der Stadt und das Wesen der Städtebildung: Werner Sombart, Karl Bücher und Max Weber im Vergleich*, s. 25–38) zaměřená na genezi pojmů, která ukazuje, že sombartovské pojetí bylo v německém prostředí uplatňováno jen výjimečně (dnes zapomenutý, v Praze na německé právnické fakultě krátce působící Paul Sander, Horst Jecht či Hektor Ammann). Spíše historiograficky je rovněž laděná studie Volkera Grieba (*Paradigma und Paradoxien der „Konsumentenstadt“ in der althistorischen Forschung*, s. 39–56), v níž autor poukazuje na limity užití sombartovského konceptu konzumního města pro antické období.

Z metodologického hlediska si zaslouží pozornost periodizace německého bádání o dějinách středověkých měst, kterou v úvodní stati předložil Stephen Selzer (s. 11–24). Podle jeho tvrzení byla šedesátá a sedmdesátá léta 20. století charakterizována zesíleným zájmem o sociální dějiny, jenž byl v osmdesátých letech vystřídán zkoumáním aspektů dějin každodenního života a v devadesátých letech prohlouben stále častějšími výzkumy vycházejícími z konceptu kulturních dějin a rituálů, což ve svém důsledku vedlo k potlačení zájmu o otázky hospodářských dějin v německé medievistice. Autor má v tomto ohledu do jisté míry pravdu, i když to po mém soudu neplatí cele a především řada disertací vzniklých v posledním desetiletí svědčí o tom, že i přes kulturalistický obrat zájem o analyticky pojaté studie o sociálních a ekonomických dějinách nadále přetrvává (na rozdíl od medievistiky české). Teoreticky zaměřená je i studie Gudrun Gleba (*Rechnungsbücher des Mittelalters – Einnahmen, Ausgaben und mehr. Annäherung aus verschiedenen Disziplinen*, s. 263–280), která se zamýšlí nad možnostmi využití účetních pramenů městské provenience pro studium luxusu.

Analytické studie v tomto svazku postihují celé spektrum problémů obchodu, nabídky, poptávky či expanzivních možností městské ekonomiky. V této poslední souvislosti zkoumá Frank G. Hirschmann velké stavební investice v raně středověkých biskupských městech Verdunu a Lüttichu (*Konjunkturprogramme um die erste Jahrtausendwende: Die „Boomtowns“ Lüttich und Verdun*, s. 57–72). Obdobně

laděná je i studie Karstena Igela (*Die Kirche auf dem Markt. Geistliche Institutionen als Konsumenten in mittelalterlichen Städten*, s. 155–178), jenž na základě osnabrückých pramenů sleduje způsoby uplatňování malých církevních institucí na městském trhu. Vedle venkovských klášterů jako prodejců i kupujících ukazuje, jak na městském trhu fungovaly jako konzumenti potravin kapituly, městské kláštery, farní správci i obyčejný klerus.

Šlechtickému prostředí jako konzumentu městských produktů se věnuje Joachim Sneider (*Adlige Konsumenten in der Stadt: Randphänomen oder Massenerscheinung?*, s. 129–154), který příkladově zkoumá prameny odrážející uplatnění městské ekonomiky při turnajích, šlechtických cestách či ubytování urozených ve městě, stejně jako pravidelné nákupy šlechtických dvorů z blízkého okolí na městském trhu. Z hlediska konkurence mezi městem a venkovem studuje uplatnění hospodářských dvorů v držení šlechticů a šlechtičen ve městě na místním trhu, tedy nikoli jako konzumentů, ale jako nechtěných producentů.

Uwe Schirmer (*Nahrungsmittelversorgung eines Bergbaureviers. Das oberächsische Erzgebirge als „Konsumentenregion“ [1460–1547]*, s. 227–240) věnuje pozornost obstarávání potravin v saských horních městech 15. století. S objevením nových nalezišť a se vznikem nových hornických sídelních center vzrostla v regionu poptávka nejen po potravinách, ale i po základních předmětech řemeslné činnosti či vybavení domů. Schirmer se pokusil prokázat, že regionální trh a regionální doprava dokázaly bez problémů reagovat na zvýšenou poptávku a dostatečně ji uspokojit.

Konzumní možnosti a praktiky univerzitních studentů a mistrů analyzují Enno Bünz a Alexander Sembdner (*Studentischer Konsum in Universitätsstädten des späten Mittelalters: Das Beispiel Leipzig*, s. 179–226). Zaměřili se především na finanční náročnost studijních a životních potřeb a na finanční okolnosti ubytování v soukromí či ve studentských burzách. V souvislosti s těmito otázkami poukazují na nedostatečnou výpovědní schopnost pramenů univerzitní proveniencie. Jedinou výjimku v tomto ohledu představuje trh s rukopisnými knihami a od konce 15. století i s tisky. Od druhé poloviny 15. století se podle autorů mění stávající situace, kolejní i fakultní

knihovny nakupují stále větší množství knih a kniha, lacinější než dříve, se stává obvyklým vlastnictvím nejen mistrů, ale i studentů.

Některé příspěvky se snaží využívat teoretické podněty chápání města Wernerem Sombartem spíše okrajově; příkladnou aplikací tohoto konceptu je studie Svena Rabelera (*Konsumenten, Märkte, Städte. Konsumbeziehungen als Faktor der Urbanisierung im norddeutschen Raum während des 12. und 13. Jahrhunderts*, s. 87–116). Rabeler na příkladech ze severoněmeckého prostředí (Lübeck, Frankfurt nad Odrou, Höxter, Gandersheim, Oldenstadt) ukazuje, jaký vliv měl na vznik funkčního města trh zaměřený na nejbližší okolí, jak byla daná situace v některých rodících se městech dynamizována dálkovým obchodem (především v Lübecku a Frankfurtu nad Odrou) a jak významnou integrační roli hrály v procesu budování městské society krčmy, přitahující venkovské konzumenty z bezprostředního i vzdálenějšího okolí, kteří zde jedli, pili, utráceli peníze za hazardní hry a zároveň zde i navazovali známosti a uzavírali obchodní kontrakty.

Největší přínos sborníku jako celku spatřuji v programatickém odklonu od právního vymezení města k městu jako hospodářskému organismu, jenž je nejen producentem, ale zároveň i konzumentem. Důraz je přitom kladen na předměty denní spotřeby, na potraviny a řemeslnické produkty, jež na rozdíl od luxusních předmětů, vyhrazených elitám, zabezpečovaly každodenní potřeby měšťanů, církevních institucí, ale zároveň i ve městě či v jeho okolí žijící šlechty.

*Martin Nodl*

**VIOLENCE AND JUSTICE IN BOLOGNA, 1250–1700**, (ed.) Sarah Rubin Blanshei, Lexington Books, Lanham et al. 2018, 263 stran.

Recenzovaná publikace je sborníkem statí amerických, kanadských, britských, italských a francouzských historiků a historiček věnovaným trestnímu soudnictví a násilné kriminalitě v italské Boloni ve středověku a v raném novověku. Editorka sborníku, americká

historička Sarah Rubin Blanshei je mj. autorkou monografie o soudnictví v pozdně středověké Boloni<sup>1</sup> a řady dalších studií věnovaných dějinám Boloni a Perugie ve středověku.

V rozsáhlé úvodní stati (*Introduction*, s. ix–xxxii) editorka připomíná, že Boloňa patřila v druhé polovině 13. a v první polovině 14. století k nejlidnatějším evropským městům. S počtem obyvatel kolem 50 000 se mohla rovnat například Paříži, Benátkám, Milánu či Janovu. Navíc byla sídlem nejstarší evropské univerzity, založené již koncem 11. nebo nejpozději na počátku 12. století. Morová epidemie roku 1348 srazila boloňskou populaci asi na 23 000. Politická, správní a sociální struktura Boloni, jak se vyvinula v průběhu 13. století, byla podle editorky zcela výjimečná a jedinečná, zejména z hlediska míry participace obyvatel na veřejném životě města, včetně přijímání politických rozhodnutí. Na počátku 16. století, za pontifikátu Julia II., se Boloňa nicméně dostala pod přímou kontrolu římských papežů, kteří ve městě jmenovali svého legáta či správce.

Boloňský městský archiv vyniká zcela jedinečným rozsahem a spektrem dochovaných písemností vzešlých z činnosti tamějších justičních institucí, a to přibližně od poloviny 13. století, tedy již od vrcholného středověku. V souvislosti s tématem editorka upozorňuje na skutečnost, že v Boloni působil v letech 1289–1294 jako soudce významný italský právník Albertus Gandinus (1240/50–1310), jenž ve svém spisu *Tractatus de maleficiis*, významné trestněprávní procesní příručce, vycházel mimo jiné i z boloňské praxe. Jedním z cílů publikace bylo ukázat, jakými proměnami prošlo boloňské trestní soudnictví ve vymezeném, dosti dlouhém období let 1250–1700. Sborník by měl podle Blanshei také poskytnout odpověď na otázku, zda boloňská justice vykazovala některé dlouhodobě kontinuální rysy, např. při postihu nejzávažnějších kriminálních deliktů (travičství, znásilnění, bohorouhačství apod.). Jedním z dosud sporných aspektů, jimž se sborník věnuje, je otázka úlohy trestní justice při formování raně novověkého státu, a to především v souvislosti s postupným přechodem od akuzačního (soukromožalobního) řízení k inkvizičnímu.

---

1 SARAH RUBIN BLANSHEI, *Politics and Justice in Late Medieval Bologna*, Leiden 2010.

Sborník, obsahující celkem deset studií (označených jako kapitoly), je rozdělen do dvou částí: *Criminal Justice: Procedures and Practices* (s. 1–122) a *Typologies of Violence* (s. 123–229). První část je tedy věnována především soudnímu řízení a justiční praxi v Boloni ve středověku a na prahu novověku, druhá pak jednotlivým typům násilných kriminálních deliktů. Publikaci uzavírá rozsáhlá bibliografie (s. 227–250), rozdělená na tištěné prameny a edice pramenů (*Primary Sources*) a na literaturu (*Secondary Sources*), souhrnný jmenný a věcný rejstřík (s. 251–260) a přehled příspěvů (s. 261–262).

V úvodní stati nazvané *Vendetta, Violence and Police Power in Thirteenth-Century Bologna* (s. 3–25) americký historik Gregory G. Roberts přibližuje infrajustiční postupy, zejména krevní mstu (vendetu) a různé formy urovnávání sporů v Boloni v druhé a třetí třetině 13. století. Ukazuje, že významným podnětem k postupnému omezování krevní msty a soukromého řešení sporů na území dnešní Itálie byly tzv. Konstituce z Melfi, které vydal císař Friedrich II. v roce 1231. Potlačování vendety se stalo jedním z významných cílů boloňské měšťanské elity na počátku devadesátých let 13. století, třebaže pokusy o omezení násilí ve městě lze zaznamenat již v předcházejících desetiletích.

Za velmi podnětnou a přínosnou považuji stať *Criminal Court Procedure in Late Medieval Bologna* s podtitulem *Cultural and Social Contexts* (s. 27–53), kterou napsal Massimo Vallerani. Tento italský historik publikoval relativně nedávno zásadní monografii o středověké justici, v níž vycházel také z pramenů boloňské provenience.<sup>2</sup> Úvodní údaj, podle něhož boloňské soudy v letech 1250–1320 projednávaly v akuzačním a inkvizičním řízení 1 600–2 000 případů ročně, působí impozantně a nesnese vůbec srovnání se středoevropskými poměry ve vrcholném a pozdním středověku a na počátku novověku. Vallerani poukazuje na to, že v Boloni se již během 12. století dotvořila specifická akuzační soudní procedura. V průběhu 13. století se k ní připojil římsko-kanonický (inkviziční) proces, užívaný zpočátku jen církevními soudy. Autor dále podrobně

---

2 MASSIMO VALLERANI, *Medieval Public Justice*, Washington D. C. 2012.

analyzuje boloňskou soudní agendu osmdesátých a devadesátých let 13. století a poukazuje na kontrast mezi vysokým počtem podaných žalob na jedné straně a nízkým počtem vynesených soudních verdiktů a ještě nižším počtem odsuzujících rozsudků na straně druhé. Autor ve zkoumaném období registruje postupný vzestup počtu inkvizičních procesů zahajovaných *ex officio*. Zároveň ukazuje, že se tehdy ještě inkviziční proces v Boloni zcela neprosadil, a to ani při souzení závažných zločinů, a akuzační forma řízení si nadále uchovávala značný význam. Bylo tomu tak přesto, že už Gandinus si byl jist tím, že jedině inkviziční řízení dovoluje vyšetřovat a trestat zločiny. Obecně byl inkviziční proces v Boloni na přelomu 13. a 14. století užíván především proti osobám se špatnou pověstí (*mala fama*) a proti pachatelům, u nichž byl k dispozici dostatek (nepřímých) důkazů, aby je bylo možné podrobit tortuře. Poměrně záhy, během poslední čtvrtiny 13. století, se inkviziční řízení stalo pro vládnoucí městskou elitu také nástrojem k vedení politických procesů.

Sarah Rubin Blanshei ve studii *Bolognese Criminal Justice* s podtitulem *From Medieval Commune to Renaissance Signoria* (s. 55–81) načrtává v delším časovém záběru, od konce 13. do první poloviny 15. století, vývoj boloňského trestního soudnictví. V návaznosti na předchozí stať poukazuje na to, že akuzační řízení si v Boloni udrželo svůj význam při postihu závažných kriminálních zločinů ještě po celé 14. a zřejmě i po větší část 15. století, a že se zde tedy inkviziční zásada *ne crimina remaneant impunita* prosazovala jen pozvolna. Podle autorčina velmi podrobného průzkumu převážily inkviziční procesy nad akuzačními u kriminálních deliktů kolem poloviny 14. století. Blanshei dává tuto změnu v boloňském případě do souvislosti s morovou epidemií roku 1348 a se změnami formy vlády ve městě během první poloviny 14. století. Celkově dospívá ke konstatování, že dominance inkvizičního řízení po polovině 14. století se opírala též o posílení vlivu státní, resp. veřejné moci v trestním soudnictví. Na druhé straně Blanshei částečně zpochybňuje tradiční historiografickou asociaci akuzační formy řízení se slabou vládou. Uzavírá nicméně konstatováním, že posun od akuzačního řízení k inkvizičnímu výrazně rozšířil možnosti iniciativy státní moci ve sféře (trestního) práva a při udržování veřejného pořádku.

Renomovaný anglický historik Trevor Dean, mj. autor monografie o kriminalitě ve středověké Evropě<sup>3</sup> a o kriminalitě a trestním soudnictví ve středověké Itálii,<sup>4</sup> obohatil sborník příspěvkem *Investigating Homicide* s podtitulem *Bologna in the 1450s* (s. 83–100). Zachytil v něm obvyklý postup vyšetřování případů vraždy v Boloni či okolí v padesátých letech 15. století. Součástí vyšetřování bylo již v té době nejen určení totožnosti mrtvého, nýbrž i ohledání jeho těla za účelem zjištění, zda se nestal obětí násilného zločinu. Pátrání po pachateli se zaměřovalo především na podezřelé osoby se špatnou pověstí, a to podle obvyklé inkviziční zásady, kterou zformuloval např. boloňský právník Lodovico Bolognini slovy: „... mala fama alicuius de praeterito facit praesumi de praesenti“ (s. 98). Podle Deanova výzkumu boloňských soudních knih z let 1450–1453 a 1455–1458 bylo v uvedených letech v Boloni vyšetřováno 136 případů vraždy, tedy v průměru přibližně 20 ročně. Druhá část Deanovy studie přináší portréty celkem pěti konkrétních pachatelů obviněných z vraždy, přibližuje jejich vyšetřování, průběh soudního řízení s nimi a vynesené rozsudky.

Kanadský historik Colin R. Rouse ve stati *Violence and Centralization of Criminal Justice in Early Modern Bologna* (s. 101–122) přibližuje činnost soudu zvaného *Torrone*. Uvedený soud, který byl v pramenech poprvé zmíněn roku 1525, záhy nabyl postavení ústředního boloňského trestního (kriminálního) soudu a své postavení si udržel přibližně do šedesátých let 17. století. Postavení *Torrone* bylo právně zakotveno poprvé v boloňských statutech z roku 1556. Zmíněný soud uplatňoval výhradně a značně efektivně inkviziční formu řízení. Podle Rouseova názoru tak bylo možné na konci 16. století dosáhnout relativního úspěchu v potírání lupičských band, které operovaly v okolí města.

Francouzská historička Sara Cucini v rozpravě *Contra Ribaldos Proditores* s podtitulem *From Factional Conflict to Political Crime in Renaissance Bologna* (s. 125–143) popsala poměrně rychlý průběh

3 TREVOR DEAN, *Crime in Medieval Europe 1200–1550*, London 2001.

4 TÝŽ, *Crime and Justice in Late Medieval Italy*, Cambridge 2007.

politické a právní reinterpretace pokusů jednotlivých frakcí boloňského patriciátu o získání nadvlády nad městem v období od čtyřicátých let 15. do počátku 16. století. Zároveň se pokusila postihnout podstatu této reinterpretace. Zatímco ještě ve čtyřicátých letech 15. století byly násilné pokusy o ovládnutí Boloni většinou interpretovány politicky jako spiknutí a právně většinou jako nájemné vraždy, v následujících desetiletích byly ve vzrůstající míře označovány jako vzpoury. Tento vývoj byl podle autorky v Boloni završen v devadesátých letech 15. století.

Velmi zajímavým a poučným příspěvkem *The “Enormous and Horrendous” Crime of Poisoning. Bologna, ca. 1300–1700* (s. 145–165), věnovaným různým aspektům deliktu travičství v Boloni v širokém časovém záběru čtyř staletí, obohatila sborník další francouzská historička Margaux Buyck. Právní pojetí travičství ve středověké Boloni zřejmě zpočátku zásadně ovlivnilo římské právo, které zprostředkovala především tamější právnická fakulta. V daném případě šlo zejména o *Lex Cornelia de sicariis et veneficiis* (82 př. n. l.) a o jednu z konstitucí císaře Antonia Pia (138–161 n. l.). Prvním normativním výrazem zmíněné recepce bylo příslušné ustanovení boloňských statut z roku 1288. Zásadní vliv *Lex Cornelia* autorka registruje také ve všech boloňských statutech ze 14. století, přičemž upozorňuje na přesnější definici úlohy lékařů v případech travičství ve statutech z roku 1335. Od poloviny 15. století zaznamenává Buyck na jedné straně vývoj směřující k ještě tvrdší trestní represi travičství, na druhé straně však také větší pozornost ke skutkové podstatě tohoto deliktu; odlišně tak bylo travičství vykládáno v souvislosti s nájemnou vraždou a například s vyvoláním potratu. Zároveň však právníci 16. a 17. století (mj. přední představitel humanistické jurisprudence Tiberius Decianus) zdůrazňovali existenci úmyslu jakožto nezbytné součásti deliktu travičství. Příslušným rozбором autorka překvapivě zjistila, že jen asi čtvrtina případů travičství v Boloni ve 14. století skončila vynesením trestu smrti. Tento trest byl u odsouzených travičů vykonáván ve 14. a 15. století zpravidla stětím, později oběšením. Závěrem Margaux Buyck upozorňuje na to, že po celé zkoumané období zůstával nedořešeným problémem postih neúspěšných pokusů o usmrcení jedem. Přestože vlivní italská právníci 14. století Bartolus de Saxoferrato a Baldus de Ubaldis



připouštěli v případě existence přitěžujících okolností trest smrti i za travičství ve stadiu pokusu, v boloňské soudní praxi lze zaznamenat ve středověku spíše zmrzačující tresty, v raném novověku pak nejčastěji vypovězení z města, ale i mírnější tresty (peněžité pokuty).

Z analýzy šedesáti žalob pro znásilnění z let 1286, 1287 a 1289 vychází americká historička Carol Lansing ve stati *Accusations of Rape in Thirteenth-Century Bologna* (s. 167–185). Autorka se úvodem pokouší detailně postihnout pojetí znásilnění v dobovém, již silně romanizovaném trestním právu. V této souvislosti upozorňuje, že pojmem *stuprum* mohlo být označováno i sexuální zneužití bez pohlavního styku, zatímco pojem *raptus* mohl znamenat (v duchu pozdního římského práva) nejen znásilnění, ale i únos. Boloňská statuta z roku 1288 užívala pro znásilnění (vdovy či panny) pojem *stuprum*. Zmíněná statuta stanovovala za tento delikt peněžitou pokutu nebo tělesný trest. Jen v jednom případě byl ve zkoumaných třech letech vynesen tvrdší trest – uprchlý pachatel měl být v případě dopadení potrestán stětím. Zvláštní pozornost věnuje Carol Lansing obětem znásilnění. Mimo jiné ukazuje, že žaloby pro znásilnění podávaly zejména bohatší neprovdané ženy, zatímco ty chudší používaly žalobu pro znásilnění nezřídka jako nátlakový prostředek k vynucení sňatku, nebo alespoň k pozdějšímu mimosoudnímu vyrovnání s pachatelem. Relativně nízké zjištěné zastoupení chudých žen mezi žalujícími oběťmi znásilnění bylo nepochybně ovlivněno i všeobecným přesvědčením středověkých právníků, že oběť znásilnění může být jen počestná (*honest*) žena.

Případům bohorouhačství (blasfemie) ve středověké Boloni se věnuje americká historička Melissa Vise v poměrně stručné, nicméně na rozsáhlém pramenném výzkumu založené studii *To the Podestà or the Inquisitor? s podtitulem Adjudicating Violence against God in Bologna, 1250–1450* (s. 187–201). Bohorouhačství bylo ve zkoumané době hrdelním deliktem, podle autorky mimo jiné také z toho důvodu, že bylo považováno za projev násilí proti Bohu. Autorka vymezuje a charakterizuje rozdíl mezi projednáváním a postihem uvedeného deliktu u boloňských světských soudů na jedné straně a u církevních soudů, jmenovitě před soudem místního inkvizitora, na straně druhé. Co se týče církevních soudů, Melissa

Vise vychází převážně z rozboru dochovaného registru Johanna de San Domenico, dominikána, jenž působil jako inkvizitor v Boloni v letech 1392–1395. Zajímavé je autorčino zjištění, že zmíněný inkvizitor velmi často vykládal rouhavé výroky pronesené v afektu, typicky při provozování (hazardních) her, nikoli jako blasfemii, nýbrž spíše jako *verba heretica*, a tedy kacířství.

Americký historik Christopher Carlsmith se v zajímavé přehledové, ale nevyhnutelně poněkud povrchní stati *Student Violence in Late Medieval and Early Modern Bologna* (s. 207–229) pokusil v delším časovém záběru o postižení násilné kriminality posluchačů boloňské univerzity a o její zasazení do srovnávacího evropského kontextu (Oxford, Paříž). Autor dokládá, že jednou z hlavních příčin studentského násilí v Boloni byly konflikty s ostatními obyvateli města. Uvnitř studentské komunity představovala jeden z hlavních katalyzátorů násilí až hluboko do raného novověku rivalita mezi jednotlivými univerzitními „národy“. V každém případě již od 13. století figurovali v Boloni studenti mnohem častěji mezi pachateli násilných kriminálních deliktů než mezi oběťmi, na čemž se nic nezměnilo přinejmenším do konce 17. století.

Sborník přináší řadu podnětných příspěvků, z nichž některé ukazují i nové směry a tendence bádání o dějinách trestního soudnictví a kriminality ve středověku a v raném novověku. Mnohé další příspěvky umožňují nepřímo nahlédnout do pramenů uložených v boloňském městském archivu, jehož rozsah je pro středoevropského historika trestní justice a kriminality naprosto fascinující. Za velmi cenné a obecně přínosné pokládám zejména stati věnované vývoji a proměnám soudního řízení v kriminálních případech ve 13.–15. století (Vallerani, Blanshei, Dean) a centralizaci trestního soudnictví během 16. století (Rouse). Zvláštní pozornost si zde zaslouží v první řadě (rozsáhlým pramenným výzkumem podložené) zjištění o brzkém uplatňování a poměrně rychlém prosazení inkviziční formy řízení v praxi boloňské trestní justice. V případě násilné kriminality páchané univerzitními studenty se (zvláště v době od poloviny 17. století) snad nabízí možnost budoucího srovnání boloňských poměrů s poměry pražskými. Jako celek představuje recenzovaná publikace významné obohacení bádání o dějinách

kriminality ve středověku a v raném novověku nejen v Itálii, nýbrž nepřímou také v dalších oblastech jižní, západní a střední Evropy.

*Petr Kreuz*

**Thomas Ertl, WIEN 1448. STEUERWESEN UND WOHNVERHÄLTNISSE IN EINER SPÄTMITTELALTERLICHEN STADT**, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2020, 266 stran.

Výchozím pramenem, jenž stojí za vznikem knihy původně vídeňského, dnes berlínského profesora středověkých dějin Thomase Ertla, je soupis obyvatel vídeňské widmerské čtvrti, resp. její větší části, z roku 1448. Tento soupis je sice znám již z konce 19. století, avšak dosavadní bádání ho téměř nevyužilo. Ertl tento pramen interpretuje jako evidenční pomůcku, která vznikla v souvislosti s vybíráním berní, resp. s berní správou ve městě. Z tohoto důvodu svoji práci, jejíž součástí je edice onoho soupisu (s. 183–213), koncipoval jako sociálně historickou analýzu vídeňského obyvatelstva v polovině 15. století.

Ertlem editovaný pramen je do jisté míry výjimečný. Soupis jmen je veden, jak je pro pozdně středověká města nejčastější, topograficky. Tato městská čtvrť zasahovala jak do vnitřního města, tak na předměstí. V tomto ohledu je vídeňská správa unikátní, neboť nepojímá předměstí jako samostatnou sídelní jednotku, ale naopak přilehlá část předměstí je ze správního hlediska přiřčena k části vnitřního města. V samotném prameni je widmerská čtvrť členěna podle ulic, náměstí a význačných budov. Z hlediska sociální stratifikace jsou – pro pozdně středověká města v tomto případě tradičně – nejdříve zapsáni majitelé domů a poté pod nimi nájemci. Ani v jediném případě však není u majitelů domů, stejně jako u nájemců, uveden zdaňovaný majetek či výše odvedeného berního poplatku. To je velmi neobvyklé. Tato skutečnost po mém soudu poněkud zpochybňuje autorovu interpretaci, že soupis vznikl v souvislosti s berní evidencí. Spíše se zdá, že městská rada chtěla nechat vytvořit

soupis domů, resp. hlav domácností obývajících jednotlivé domy. Účelů vzniku tohoto soupisu mohlo být hned několik. Soupis, z něhož dnes bohužel známe jen zlomek, mohl vzniknout za účelem evidence osob, které měly vojenské povinnosti v rámci městské hotovosti, tedy obrany města, jež se podle Ertla i v pohusitské době nacházelo v ohrožení. Stejně tak ale mohl být tento soupis podkladem pro evidenci populace v době nebezpečí, jak to ze stejné doby známe z několika říšských měst (Norimberk, Luzern, Štrasburk), i když v těchto „populačních“ soupisech jsou evidovány nejen hlavy domácností, ale i další osoby.

Jako nepřilíš produktivní se mi jeví autorův pokus vyvozovat z topograficky vedeného soupisu majitelů domů a nájemců závěry pro celkový demografický vývoj Vídně. Autor totiž čistě mechanicky srovnává údaje z roku 1448 s údaji berního soupisu z roku 1526 a konstatuje, že došlo asi k osmnáctiprocentnímu poklesu vídeňské populace, způsobenému hospodářskou krizí této části Evropy v 15. století. Pomiňme skutečnost, že Ertl nemá k dispozici žádné relevantní údaje o hospodářské či sociální krizi postihující samotnou Vídeň a že jeho interpretace vychází z čistě makroekonomického pohledu. Hlavní problém spočívá v tom, že autor srovnává údaje ze dvou zcela odlišných typů pramenů, jež mohou zachycovat jinou realitu a jiný typ městské populace. A stejně tak je třeba dodat, že autor na základě existujících vídeňských pramenů nemůže doložit, jaká situace panovala před rokem 1448, resp. 1526, a po něm, a tudíž zda v daném pětiletí či desetiletí není situace známá v roce 1448, resp. 1526, výjimečná. Dnes totiž již velmi dobře víme, že ve středověkých městech docházelo k populačním změnám z roku na rok. Vycházet tedy při interpretaci populačního vývoje pouze ze dvou izolovaných údajů prostě není možné.

Diskutabilní jsou i autorovy úvahy o proměnách počtu nájemců v dané čtvrti, resp. v celé Vídni. Ertl sice pod vlivem údajů soupisu z roku 1448 správně zpochybnil dosavadní výklady o mohutném rozvoji nájemního bydlení ve Vídni až v 16. století, avšak v obecné interpretaci nechal zřetel na obecně známou skutečnosti, že právě v případě nájemců se situace ve městě rok od roku zásadně měnila. Z českého a moravského prostředí to detailně známe v 15. století pro Brno, České Budějovice či Jihlavu. Údaj pro jediný rok, v daném

případě pro rok 1448, je tudíž nedostatečný pro jakékoli výklady přesahující pouhý popis daného dějinného okamžiku.

Na druhé straně je ale třeba říci, že z hlediska vztahu vnitřního města a předměstí jsou Ertlem vysledované údaje pro rok 1448 pozoruhodné. Předně se mu podařilo ukázat, že předměstí widmerské čtvrti rozhodně nebylo pouhým chudinským přívažkem k vnitřnímu městu. V obou částech se totiž nacházely domy, v nichž byly pronajímány místnosti. Nájemci přitom nebyli pouze chudí řemeslníci, ale domy v exkluzivních částech si často pronajímali příslušníci bohatých vídeňských elit, snad z důvodu omezeného počtu luxusnějších domů, jejichž trh nebyl tak dynamický jako u domů prostších. Z hlediska obsazování míst v městské radě se radní v nezanebatelné míře rekrutovali i z obyvatel předměstské části widmerské čtvrti. Prosopografickým srovnáváním osob z analyzovaného soupisu a z jiných pramenů Ertl trefně ukázal, že předměstské elity se podílely i na městské úvěrové politice. Mnohé osoby žijící na předměstí neprovozovaly řemeslnické povolání a žily buď z rentovního podnikání, nebo z obchodu či produkce vína. Obě části widmerské čtvrti, na předměstí i ve vnitřním městě, byly ze sociálního hlediska heterogenní. V tomto ohledu bylo vídeňské předměstí widmerské čtvrti rovněž výjimečné, jak ukazují dosavadní výzkumy věnované pozdně středověkým předměstím. Z tohoto důvodu můžeme jen litovat, že nám vídeňské prameny nedovolují postihnout situaci i v dalších třech čtvrtích a v jejich předměstských částech.

Z hlediska způsobu bydlení ve widmerské čtvrti jsou vedle údajů vycházejících z archeologických výzkumů a rozborů testamentů i inventářů vídeňských měšťanů nejzajímavější autorova zjištění ohledně prodeje částí domů (polovin, třetin až osmin) v letech 1438–1448 členům rodiny či provozovatelům stejného řemesla, což ve svém důsledku vedlo k ještě větší heterogenitě vlastnické struktury. Starší názory, že widmerská čtvrť sloužila jako bydlení pro habsburský dvorský personál, rozbor soupisu z roku 1448 a jiných pramenů nepotvrdil, resp. ho vyvrátil.

Ačkoli soupis majitelů domů a nájemců z roku 1448 působí z hlediska vypovídacích schopností lakonicky, přesto se Thomasi Ertlovi podařilo srovnáním této z berních, spíše však z jiných účelů vzniklé evidence s jinými vídeňskými prameny z doby kolem poloviny

15. století obohatit dosavadní poznání sociotopografie a nájemního bydlení ve středověké Vídni.

*Martin Nodl*

**Daniela Kah, DIE WAHRHAFT KÖNIGLICHE STADT. DAS REICH IN DEN REICHSSTÄDTEN AUGSBURG, NÜRNBERG UND LÜBECK IM SPÄTEN MITTELALTER**, Brill, Leiden – Boston 2018 (= Studies in Medieval and Reformation Traditions, vol. 211), 456 stran.

Studie Daniely Kah vychází z autorčiny disertace, obhájené v roce 2015 na univerzitě v Augsburgu. Ve své snad až příliš ambiciózní knize autorka hledá odpověď na otázku, jaký byl vztah říšských měst k říško-německým králům, resp. k římskoněmecké říši jako instituci. Jako příkladová, politicky vlivná a přitom velmi rozdílná města si zvolila Augsburg, Norimberk a Lübeck, tedy města, jež se v říšském prostředí počtem obyvatel do 25 000 řadila k velkoměstům. Ve svých úvahách se pohybuje od 13. století do konce vlády Fridricha III.

Kah vychází z typologie Petra Morawa, podle níž považuje Norimberk za „königsnah“, Augsburg za „königsoffen“ a Lübeck za „königsfern“, čímž předem definuje jedinečnost zvolených příkladů. Na těchto třech typologicky tak odlišných případech ohledává hospodářský a politický vliv měst a jejich proměnlivou „přítomnost“ v říšském prostředí. Onu přítomnost nahlíží ve třech kapitolách, užívajíc přitom pojmů „Shaping“, „Corporate Branding“ a „Physical Presence“. Z jakého důvodu pro ně nevolí německé ekvivalenty, mi není jasné. „Shaping“ chápe jako fyziognomii říšské bezprostřední přináležitosti, resp. jejích změn, vyjádřenou prostřednictvím stavební činnosti a prostorového rozvoje města. Za pojmem „Corporate Branding“ se skrývá způsob prezentace města, resp. předmětů, jež dle autorčina soudu utvářely městskou identitu. Důraz přitom klade především na mince ražené městem, na městské značky a pečeti, na jejichž vyobrazeních bylo užito říšských symbolů. Především v této kapitole ukazuje, jak byla městská identita závislá

na panovnických privilegiích a jak tato privilegia sloužila k formování pocitu městských jistot či jako prostředek sebeobrany v nebezpečí. Prostřednictvím „Physical Presence“ autorka analyzuje události, v nichž byli král nebo říše „viditelní“ ve městě: architektonicky (radnice, kašny, brány, cechovní domy, sakrální stavby), politicky (městský hrad, královští úředníci), hospodářsky, fyzicky (panovnické vjezdy a dlouhodobé pobyty ve městě, říšské sněmy) i symbolicky (například formou pohřbu v nepřítomnosti panovníkova těla).

Za těmito rádobý moderními pojmy se ve skutečnosti skrývá analýza městských privilegií a spolu s nimi především hmotných předmětů, včetně městské architektury, jejichž výpovědní hodnota z hlediska vztahu k utváření říšské identity je zkoumána prostřednictvím ikonografické interpretace. Na konkrétních příkladech, z nichž největší část pochází z Augsburgu a nejmenší z Lübecku, se autorka pokouší postihnout rozdíly symbolické komunikace ve veřejném a soukromém (či polosoukromém, jaký představovaly cechovní domy, cechovní sály či soukromé kaple) prostoru. Spolu s tím klade důraz na rozdíly utváření identity města jako korporace a říšské identity v hlavách jednotlivých měšťanů či měšťanských rodů, jež se s identitou korporativní někdy dostávaly do konfliktu. Naopak na tenkou půdu se dostává ve chvíli, kdy se snaží rozlišovat, co je v danou chvíli typicky městské a co typicky říšské. Legendy o založení města, o *translatio* z antických prapočátků do středověké přítomnosti totiž v sobě obsahují jak ideu říšskou, tak ideu na říši nezávislou, neboť o skutečném říšském povědomí v daných městech (a nejen v nich) můžeme mluvit až od 13. století. Jednotlivá města se v tomto ohledu samozřejmě lišila, což autorka velmi dobře ukazuje. Na rozvoj Augsburgu měl výrazný vliv místní biskup, jehož zájmy si konkurovaly se zájmy poněkud abstraktně přítomné říše; v Lübecku, především v jeho rané fázi, říšské myšlenky odporoval dánský král, jehož místo posléze nahradila hanza, jejíž říšská identita byla sporná, neboť svou povahou hranice římskoněmecké říše přesahovala. Situace Norimberku pak byla zcela výjimečná v tom, že v době Karla IV. se město stalo téměř sídelním městem, jehož jedinečnost byla podtržena Zlatou bulou.

Autorka v konečném soudu dospívá k předpokladatelnému závěru: říšská idea a říšská identita byly ve všech třech městech – byť

s různou identitou – přítomny dlouhodobě. Jaká jiná identita se však mohla v Norimberku či Augsburgu zrodit, když obě města byla nezpochybnitelnou a nezpochybňovanou součástí římskoněmecké říše? Obtížnější je naopak odpovědět na otázku, kterou autorka po mém soudu nechává až příliš stranou: hrála v myslích měšťanů větší roli říšská identita, či naopak identita lokální? A pokud převažovala jedna nad druhou, byly vskutku ve vzájemném v rozporu? Kronikářství, jež bylo v 15. století velmi rozvinuté ve všech třech městech, vykazuje obě tendence, přičemž je samozřejmě důležité, zda kroniky vznikaly pod gescí městské rady, či naopak v soukromém (či polosoukromém) prostředí. Stranou pak téměř úplně zůstává problematika hanzovní identity, resp. jejího vztahu k říšské či městské identitě, pokud můžeme tyto dvě kategorie v Lübecku vůbec rozlišovat.

*Martin Nodl*

**DIE MATERIELLE KULTUR DER STADT IN SPÄTMITTELALTER UND FRÜHER NEUZEIT, (Hrsg.) Sabine von Heusinger – Susanne Wittekind, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2019 (= Städteforschung. Reihe A: Darstellungen, Bd. 100), 256 stran.**

Autoři sborníku, vycházejícího z konference pořádané v roce 2017 na univerzitě v Münsteru, se programaticky hlásí k „materiálnímu obratu“, jehož podstatou je zkoumání nejrůznějších předmětů v jejich historicko-kulturním kontextu. Nejde tedy o předměty jako takové, nýbrž o jejich užití v sociálních a kulturních situacích, jež konkrétním artefaktům dodávají pro středověkou a raně novověkou společnost obecně srozumitelnou podobu. V nazírání na funkce konkrétních předmětů přitom hraje stejně velkou roli jak jejich materialita, tak lidé, kteří s těmito předměty nakládají. Obé je tedy komplementárně propojeno. Jak ale ukazuje většina příspěvků ve sborníku, propojit tyto teoretické premisy s interpretací konkrétních předmětů je mnohdy nemožné. I přes teoretické vymezení totiž některé ze studií ulpívají na deskriptivním popisu, zahaleném do učeneckého slovníku.



Pozornost si jistě zaslouží premisa editorek sborníku. Podle ní byla středověká společnost společností nouze a nedostatku. V této společnosti neexistovaly nepotřebné předměty, pokud nebyly dlouhodobým užíváním zničeny. Z tohoto důvodu se nám tedy celá řada předmětů nedochovala (řadu z nich známe pouze z ikonografických pramenů a z textových zmínek), protože nebyly vyhazovány, byly užívány několika generacemi po sobě a někdy v průběhu času i nabývaly nové funkce. Těmto otázkám, tedy nedochování předmětů a jejich funkční změně, není v příkladových studiích bohužel téměř vůbec věnována pozornost, což je jistě škoda, neboť právě v této rovině by „materiální obrat“ získal vskutku novou dimenzi.

Jednotlivé studie se člení do dvou rovin. V první dominuje ikonografická interpretace obrazových pramenů, druhá se věnuje předmětům a jejich užití v rámci reprezentace a ritualizovaného jednání. Do první roviny patří především studie Anny Pawlik (*Der ritterliche Spitzenahn – Die Genealogie des Nürnberger Patriziats als bildliche Fiktion*, s. 185–204), která se zaměřuje na určení role nejrůznějších objektů přítomných v historizujících konstrukcích o starobylosti původu, jež norimberské patricijské rodiny dávaly ztvárňovat na genealogických tabulích, náhrobcích, epitafech či v rodinných a rodových kronikách a památnících. Znaky a erby jako identifikačními předměty v nejrůznějších sociálních prostředích středověkého města se zaobírá Susanne Wittenkind (*Wappen in der Stadt – als Medien der Kommunikation von Adeligen, Patriziern und Gilden*, s. 51–68), přičemž svoji *case study* věnuje znakům gildovního sálu v anglickém Coventry. Kirsten Lee Bierbaum (*Goslarer Ratsherren zwischen Kaisern und Sibyllen. Chronikalische Geschichte und Heilserwartung um 1500*, s. 69–94) interpretuje ikonografický program radničního sálu v Goslaru s tématy Kristova narození a sibylských císařských proctví. Přisuzuje jim symbolický význam, jehož prostřednictvím se městská rada odvolávala nejen k císařům, kteří městu udělili privilegia, ale též k samotnému Bohu jako původci městské moci. Elisabeth Gruber (*Umb ain polsterziechen in das rathaus darauf der burgermeister sitzet. Dinge und Objekte in der städtischen Rechnungsüberlieferung*, s. 39–50) se pak v teoretické rovině zamýšlí nad možnostmi městských účtů zachytit reprezentaci města v podobě výdajů na výzdobu městské kaple, radničního sálu či místností jednotlivých městských

úradů, resp. výdajů spojených s polepšením a s následnou vizualizací ve veřejném prostoru městského znaku Vídně v roce 1461.

Julia Bruch (*aber es haben vil leytt drin glesen, das es sich schier will anfahen zerreyssen, dan es ist nitt einbunden gwesen. Zur Materialität städtischer Chroniken des 16. Jahrhunderts*, s. 137–160) se zaměřuje na městské kroniky 16. století, jejichž autory byli řemeslníci: švec Sebastian Fischer z Ulmu, jehož kronika je kombinací světové kroniky s kronikou města; essenský řemeslník Dionysius Dreytwein, jenž naopak ve své kronice komentuje soudobé události. Autorka však nezkoumá obsah kronik, nýbrž jejich rukopisy jako materiální předměty z hlediska užitého papíru, písma, inkoustu a knižních vazeb. Předmětem zájmu Birgitte Borkopp-Restle (*Schätze auf Erden, das Jenseits im Blick – Städtische Gruppen und textile Repräsentation im Kirchenraum am Beispiel der Marienkirche zu Danzig*, s. 161–184) jsou textilie z pokladu gdaňského kostela Panny Marie, které autorka interpretuje jako způsob reprezentace bohatství místních, v dálkovém obchodu podnikajících kupců a jako doklad jejich rozvinutých vazeb (paramenta byla ušita z drahých, hedvábných a zlacených látek původem ze Střední Asie či z italských manufaktur). K textilním materiálům má blízko i studie Julie A. Schmidt-Funke (*Die Stadt von den Dingen her denken. Zur Materialität des Urbanen*, s. 19–38), která studuje sociální funkci oblečení jako výrazu společenské prestiže či jako obecně srozumitelného distinktivního znaku. Svoji studii založila, jak je v daném případě pro situaci v německých městech obvyklé, na výpovědní hodnotě luxusních řádů, jež jí umožňují sledovat, při jakých příležitostech a na jaká místa byly distinktivní šaty nošeny. Mimo to upozorňuje na napodobování šlechtických oděvů měšťany v podobě barev, luxusního původu látek a jiných užitých materiálů. V souladu se starším bádáním zkoumá rovněž sociální funkce zbraní jako výrazu raně novověké kultury a četné tendence měšťanů zabezpečovat svůj majetek proti krádežím (zámky, truhly, skříně, závory apod.), i když je otázkou, zda to můžeme považovat za specificky městský způsob chování. Sociálním funkcím zbraní je rovněž věnována studie Reguly Schmidt (*Der Harnisch im Haushalt – Waffen als Indikatoren und als Triebkräfte sozialen Wandels in der mittelalterlichen Stadt*, s. 205–224), jež se pokusila doložit, že držení zbraní v domě, resp. v rodině, vymezovalo právní, sociální a politickou

strukturu města. V chudých rodinách byly podle ní zbraně přechovávány ve špatném stavu, někdy i nepoužitelné, naopak v bohatých rodinách byly zbraně v dobrém stavu a snadno použitelné v boji. Tyto individuálně vlastněné zbraně byly ovšem samozřejmě pouhým doplňkem k městskému arzenálu obhospodařovanému městskou radou.

Nejpropracovanější koncept ritualizované funkce předmětů ve sborníku předložil Olivier Richard (*Objekte bei städtischen Eidesleistungen im Spätmittelalter*, s. 95–120), který se zaměřil na artefakty užívané při skládání přísah v městském prostředí. Slova přísahy, spojená s evokací Boha jako garanta dodržení přísahy, v níž lidská duše figurovala jako zástava, byla v autorem analyzovaném prostředí horního Porýní mezi Štrasburkem a Bodamským jezerem ve 14. století doplňována nejrůznějšími předměty (*res sacrae*), jež měly posilovat platnost přísah. Těmito v pramenech doloženými předměty byly relikvie, relikviáře a liturgické knihy, především evangeliáře. V této souvislosti se Richard trefně zamýšlí i nad tím, proč při některých přísahách, tedy při jejich popisech či vizualizacích, absentují jakékoli předměty. Tyto zprávy se sice týkají především kolektivních přísah, kdy přísahající zdvíhali ruku či dva nebo tři prsty, ale máme je doložené i u přísah individuálních. U kolektivních přísah bylo samozřejmě z praktického hlediska nemožné, aby všichni účastníci přísahali na nějaký předmět. Absenci sakrálních předmětů při přísahách však autor odmítá interpretovat jako výraz sekularizace přísahy a spíše se kloní k názoru, že náboženské předměty užívané při přísahách měly v první řadě posilovat religiózní dimenzi přísahy. Vedle materiálních předmětů věnuje Richard pozornost rovněž knihám městské proveniencí užívaným při přísahách. Přísahy na městská statuta, známé z italského prostředí, nejsou sice v jím studované oblasti doloženy. Místo nich ale máme v Porýní dochovány knihy přísah, z nichž bylo předčítáno při ustanovování městských úředníků a služebníků. A stejně tak jsou v Porýní doloženy kolektivní přísahy na městská privilegia v podobě listin, resp. předčítání těchto privilegií při obnovování městských rad a při jiných slavnostních příležitostech, v nichž byl přísahou demonstrován kolektivní charakter městské obce. Za důkaz dlouhodobého užívání knih městských statut a listinných privilegií autor považuje míru jejich opotřebení.

V této studii se nejvíc podařilo demonstrovat premisu celého sborníku, tedy propojení předmětů s aktéry ritualizovaného jednání, jež z předmětů činí garanta kolektivní závaznosti směrem do budoucnosti.

*Martin Nodl*

**Piotr Łozowski, KREDYT I DOM. RYNKI OBROTU PIENIĘŻNEGO I NIERUCHOMOŚCIAMI W WARSZAWIE OKRESU XV I POCZĄTKÓW XVI WIEKU**, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, Białystok 2020, 452 stran.

Ekonomické a hospodářské aspekty života pozdně středověkých měst patří v české historiografii k tématům léta zanedbávaným. V polském dějepisectví je naopak situace odlišná. Před sedmi lety publikoval Cezary Kardasz<sup>1</sup> rozsáhlou práci věnovanou úvěrovému podnikání v podobě rent váznoucích na nemovitostech v Greifswaldu, Gdaňsku, Elblągu a Revalu (Tallinu) v pozdním středověku. Svoji disertaci, obhájenou na univerzitě v Toruni, založil na ohromném množství pramenů, především městských knih, jež mu umožnily zkonstruovat kvantitativní pohled na podobu úvěrové politiky městských kupeckých elit a městských korporací, především městských rad a v menší míře i církevních institucí. Ve svém výzkumu i ve svých interpretacích přitom vycházel z příkladné znalosti německého bádání, jež se problematice úvěrů, zástav a půjček věnuje již od konce 19. století. Z obecného hlediska se autorovi podařilo vysledovat úzkou závislost rentovního podnikání na hospodářské konjunktuře, resp. na hospodářském úpadku. Ze srovnání jednotlivých měst na baltském pobřeží vyplývá, že hospodářské poměry zde měly ve 14. a především v 15. století vlastní dynamiku, a že tedy není možné uvažovat o nějakém obecně platném modelu hospodářského

---

1 CEZARY KARDASZ, *Rynek kredytu pieniężnego w miastach południowego pobraża Bałtyku w późnym średniowieczu (Greifswald, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Rewel)*, Toruń 2013.

vývoje v této oblasti. Na rozdíl od velkých hanzovních obchodních center v západní Evropě se ale na rentovním podnikání ve městech východního baltského pobřeží podíleli především bohatí kupci, přičemž společenské uplatnění měšťanů na trhu s rentami bylo v této oblasti mnohem užší než na Západě, což ve svém důsledku svědčí o nižší potřebě hotových peněz v této oblasti.

Na Kardaszovu práci zaměřenou makroekonomicky navázal na univerzitě v Białystoku působící Piotr Łozowski. Jeho disertační práce vychází z pramenů dochovaných pro obě varšavská města z období 15. a počátku 16. století. Na rozdíl od Kardasze, jenž mohl pro některá města baltského pobřeží využít prameny evidující speciálně renty, vycházel Łozowski výhradně ze soudních a radních knih, dochovaných v obou městech v téměř souvislých řadách: Staré Město Varšava, soudní knihy z let 1427–1535 (nedochována je pouze pro léta 1473–1496) a kniha městské rady z let 1447–1527; Nové Město Varšava, soudní knihy z let 1416–1565 a kniha městské rady z let 1477–1545. Z kvantitativního hlediska svůj rozbor založil na 1 458 dlužních smlouvách ze Staré Varšavy a na 615 smlouvách z Nové Varšavy. Svoji analýzu však neomezil pouze na dluhy a úvěry, ale vedle těchto aspektů samostatně studoval i trh s nemovitostmi v obou městech (1 508 trhů ve Staré Varšavě a 928 v Nové Varšavě).

Ve svých postupech se Łozowski nechal inspirovat především moderní anglickou literaturou věnovanou úvěrovému podnikání a půjčkám ve vztahu k měšťanským obchodním aktivitám. Naopak německé bádání nechal zcela stranou, popřípadě s ním pracuje jen zprostředkovaně. To má nepochybně vliv na jeho pokusy o komparaci, jež vyznívají poněkud rozpačitě, neboť srovnává ekonomicky nepřilíš významnou Varšavu – byť v době jejího dynamického rozvoje – s takovými hospodářskými centry, jakými byly Montpellier či Pistoia, a nikoli s německými městy, typologicky i strukturálně mazovské knížecí rezidenci mnohem bližšími. Jistým deficitem je rovněž skutečnost, že autor nezná české bádání posledních let věnované rentám a dluhům, tedy práce Bedřicha Mendla, Jaroslava Mezníka, Zdeňka Šimečky či naposledy Martina Musílka.

Zcela pominout můžeme skutečnost, že Łozowski užívá pro vládnoucí vrstvy označení patriciát. Sám si je vědom problematickosti

tohoto pojmu, avšak i přes jisté limity ho užívá (ve srovnání s říšskými stejně jako s českými městy) nepatřičně. Mnohem důležitější jsou zjištění, k nimž autor dospěl. Půjčky, jež jsou zachyceny jak ve Staré, tak v Nové Varšavě, představují v drtivé většině krátkodobé úvěry v hodnotě několika kop grošů. Absolutní většina půjček byla splatná během jednoho či dvou let, a to v jedné, dvou či třech splátkách. Dlouhodobé úvěry se naopak v pramenech, jež autor zkoumal, téměř vůbec nevyskytují. V tomto ohledu se varšavská situace zásadně liší od hanzovních měst, studovaných Kardaszem, kde naopak jednoznačně převládaly úvěry dlouhodobé ve formě peněžní renty váznoucí na nemovitostech (podobná situace byla i v Praze, Brně či Českých Budějovicích). Ještě pozoruhodnější je však skutečnost, že v obou varšavských městech vystupuje přibližně 80 % osob při poskytování či naopak při braní si půjček jen jednou, přičemž obě entity, poskytovatelé a příjemci, se téměř neprotínají. Osob, pro něž by poskytování půjček bylo způsobem podnikání, je jen velmi málo a rekrutují se především z kupeckého prostředí (mnohem více to platí pro Starou než pro Novou Varšavu). Na druhé straně byla však roční frekvence braní si půjček ve vztahu k předpokládanému počtu obyvatel natolik vysoká, že jednou za život si půjčoval téměř každý hospodář. Protože se však výše půjček pohybovala nejčastěji na úrovni jen několika málo kop grošů, zdá se, že tyto půjčky nebyly určeny k podnikání. Mnohdy se prostřednictvím půjček sanovaly náklady na koupi domů. Protože však byly v obou městech spláceny velmi rychle, během jednoho či dvou let, šlo převážně o jakési krátkodobé, spotřební úvěry. Ze všech těchto aspektů Łozowski vyvozuje, že tento systém odráží nepříliš rozvinuté hospodářské vztahy v obou varšavských městech.

Pro vztah města a jeho zázemí je ve Varšavě pozoruhodné, že v 10 % vystupují v úloze věřitele představitelé mazovské šlechty, pro kterou bylo půjčování peněz jistou formou podnikání. Mnohem více se však šlechta jako věřitel uplatňovala na trhu s půjčkami mimo městské prostředí, jak to zachycují zemské desky. Co se týče nemovitostí ve městě, kupují je ve Staré i Nové Varšavě mazovští šlechtici jen výjimečně.

Tím se dostáváme k druhé části knihy, věnované trhům s nemovitostmi. Při absenci sociotopografických výzkumů v obou varšavských

městech (knihu Krzysztofa Mrozowského nemohl mít autor ještě k dispozici)<sup>2</sup> zůstává Łozowského rozbor omezen na kvantitativní aspekty. V tomto ohledu je patrný vzestup počtu transakcí od čtyřicátých a poté od devadesátých let 15. století. Pro studium délky držby jednotlivých domů ve městě je škoda, že autor nerozdělil svůj rozbor nakládání s nemovitostmi na domy určené k bydlení a na zahrady, sladovny, špejchary či parcely.

Varšavské prameny autorovi umožňují sledovat, jak dlouhá byla realizace prodeje nemovitostí. Vše záviselo na reálném zaplacení. Podle Łozowského výzkumu bylo 74 % nemovitostí zaplaceno po uplynutí 24 měsíců. Autor přitom obecně tvrdí, že čím byla nemovitost dražší, tím déle se splácela. Z hlediska sociálního zabezpečení ve stáří či zaopatření samostatně žijících žen, především vdov, je pozoruhodné, že řada nemovitostí byla prodávána s tím, že v nich byl i po prodeji vyhrazen pokoj na dožití pro původního majitele/ /majitelku, nebo bylo dokonce písemně fixováno zaopatření na určitý počet let, resp. do konce života. Prameny však bohužel neumožňují odpovědět na otázku, kdo platil při dlouhém prodeji městské berně a jaká byla právní situace novoměšťanů. Łozowski totiž vysledoval, že většina novoměšťanů při přijetí městského práva žádnou nemovitost nevlastnila a ani se k ní během příštích let nedopracovala (k obdobným závěrům dospěl i Mrozowski). S rostoucím hospodářským a politickým významem města, jež populačně rostlo, hrálo stále větší roli nájemní bydlení, jež je ale ve varšavských pramenech 15. a počátku 16. století téměř nezachytitelné.

Podobně jako v případě rentovního podnikání a braní si půjček vykazují varšavské prameny neinvestiční obchodování s nemovitostmi. Drtivá většina měšťanů je jako prodejci či kupující uvedena jednou, maximálně dvakrát. Kumulování nemovitostí, stejně jako spekulace s cenami domů, zahrad apod., bylo v obou varšavských městech stejně výjimečné jako půjčování peněz coby hlavní způsob obživy. V případě půjček je ale samozřejmě možné, že reálný stav mohl být poněkud jiný: půjčky mohli poskytovat jednotliví kupci, kteří je

---

2 KRZYSZTOF MROZOWSKI, *Przestrzeń i obywatele Starej Warszawy od schyłku XV wieku do 1569 roku*, Warszawa 2020.

evidovali ve vlastních kupeckých knihách, nebo varšavští Židé, kteří se sice v soudních knihách v několik málo případech objevují jako věřitelé, avšak většina jejich úvěrových transakcí mohla probíhat mimo dohled městské správy.

Podrobná analýza trhů s nemovitostmi i poskytování půjček ve Staré i Nové Varšavě pozdního středověku, podpořená desítkami tabulek a grafů, odráží specifické ekonomické chování měšťanů hospodářsky nepřiliš významného, avšak dynamicky se rozvíjejícího města. Autorovi se podařilo vysledovat některé pozoruhodné jedinečnosti, především ve srovnání s hanzovními městy baltského prostředí. Největší přínos vidím v postihu významu krátkodobých úvěrů, splatných během jednoho či dvou let. Otázkou však zůstává, do jaké míry varšavské prameny zachycují jen jistou část finančních potřeb a aktivit místních měšťanů. Pokud tomu tak je, jsou výsledky tohoto podrobného a poctivého výzkumu vsutku výjimečné.

*Martin Nodl*

**Krzysztof Mrozowski, PRZESTRZEŃ I OBYWATELE STAREJ WARSZAWY OD SCHYŁKU XV WIEKU DO 1569 ROKU**, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, 370 stran.

Disertační práce Krzysztofa Mrozowského, obhájená na varšavské univerzitě, si klade za cíl prozkoumat přistěhovalectví a sociální topografii Staré Varšavy od konce 15. století do roku 1569. Autor ve své analýze vychází z jasně vymezeného souboru pramenů: kniha novoměšťanů, vedená ve Staré Varšavě od roku 1506; soudní knihy dochované kontinuálně od roku 1497 (s výjimkou let 1555–1562).

Autorova rekonstrukce sociální topografie dynamicky se rozvíjejícího města s rozsáhlým předměstím je do značné míry limitována tím, že berní prameny máme pro Starou Varšavu dochované až z let 1564 a 1579. Mrozowski se svoji práci pokusil pojmout prosopograficky, bohužel však bez znalosti teoretických aspektů prosopografického bádání i konkrétních badatelských projektů věnovaných městskému prostředí. Ostatně neznalost německého bádání



posledních desetiletí představuje výrazný limit jeho práce. A přitom právě německá mediévistika při zkoumání městského přistěhovalectví a integrace přistěhovalců do městské society povětšinou vychází ze stejného typu pramene, tedy z knih přijímání za měšťany, jež představují ve středoevropském prostoru specifický způsob evidence osob, které přijaly měšťanské právo.<sup>1</sup> Mrozowski bohužel nezná žádnou z nejnovějších prací věnovaných Zürichu, Bernu, Freiburgu či Augsburgu.<sup>2</sup> A totéž bohužel platí i pro české výzkumy věnované Stříbru přelomu 14. a 15. století<sup>3</sup> či Starému Městu pražskému ve 14. věku.<sup>4</sup> Pokud autor některé výzkumy cituje, činí tak buď přes polskou, nebo přes anglickou literaturu, což je pro pochopení přístupů konkrétních autorů nedostatečné.

Kvůli neznalosti moderního středoevropského bádání má Mrozowského práce dosti tradicionalistický charakter. Navazuje na starší výzkumy polské mediévistiky, jež zkoumala především kvantitativní aspekty přistěhovalectví, a její interpretační horizont téměř v ničem nepřekračuje. Nespornou autorovou výhodou byla skutečnost, že měl k dispozici kritickou edici varšavské knihy novoměšťanů, kterou v roce 2000 vydala Agnieszka Bartoszewicz.<sup>5</sup> Zápisy této evidenční

- 
- 1 REINER CH. SCHWINGES, *Neubürger und Bürgerbücher im Reich des späten Mittelalters: Eine Einführung über die Quellen*, in: *Neubürger im späten Mittelalter. Migration und Austausch in der Städtelandschaft des alten Reiches (1250–1550)*, (Hrsg.) TÝŽ, Berlin 2002, s. 12–50.
  - 2 URS PORTMANN, *Bürgerschaft im mittelalterlichen Freiburg, Sozialtopographische Auswertungen zum ersten Bürgerbuch 1341–1416*, Freiburg 1986; ROLAND GERBER, *Gott ist Burger zu Bern. Eine spätmittelalterliche Stadtgesellschaft zwischen Herrschaftsbildung und sozialem Ausgleich*, Weimar 2001; CLAUDIA KALESSE, *Bürger in Augsburg. Studien über Bürgerrecht, Neubürger und Bürgen anhand des Augsburger Bürgerbuchs I (1288–1497)*, Augsburg 2001; BRUNO KOCH, *Neubürger in Zürich. Migration und Integration im Spätmittelalter*, Weimar 2002.
  - 3 MARTIN NODL, *Sociální koncept pozdně středověkého městského přistěhovalectví*, in: *Sociální svět středověkého města*, (ed.) TÝŽ, Praha 2006 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia*, sv. 5), s. 3–97.
  - 4 MARTIN MUSÍLEK, *Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha 2015.
  - 5 *Album civium Civitatis Antiquae Varsoviae 1505–1586. Księga przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy 1506–1586*, (ed.) AGNIESZKA BARTOSZEWICZ, Warszawa 2000.

knihy se autor následně pokusil propojit s dalšími městskými prameny, což je samozřejmě z hlediska prosopografie správný krok. Závěry, k nimž dospěl, je však bohužel možné považovat za přínosné pouze z hlediska vlastnictví nemovitostí, resp. bydlení novoměšťanů.

Z kvantitativního hlediska se autor pokusil zachytit migrační reakce městské společnosti na požáry a epidemie. V tomto ohledu se mu daří vysledovat pokles počtu přijímaných měšťanů po požárech v letech 1515 a 1544, resp. během epidemií v letech 1522 a 1559. V případě epidemií byl ale pokles způsoben především tím, že radní opustili město, čímž de facto přestala na čas fungovat městská kancelář. V následujících letech pak logicky došlo ke vzestupu počtu novoměšťanů. Jistý problém Mrozowského kvantitativní analýzy tkví v tom, že zcela rezignoval na rozbor právního systému Staré Varšavy, tedy právních aspektů přijímání měšťanství. A protože nemáme doloženy žádné zásahy rady do způsobu přijímání měšťanů (snížení poplatku za přijetí, odpuštění povinnosti držet v době přijetí nemovitost apod.), stěží můžeme mluvit o nějaké městské politice ve vztahu k přistěhovalectví, resp. k populačnímu vzestupu města. Nedomyšlená se mi zdá autorova interpretace, že z hlediska rozložení do jednotlivých měsíců v roce hrály při přijímání novoměšťanů významnou roli jarmarky, neboť novoměšťané nepřicházeli do města kvůli dočasným obchodním aktivitám a měšťanské právo přijímali za zcela jiným účelem.

Ve srovnání s jinými městy 15. a 16. století je varšavská evidence novoměšťanů výjimečná v tom, že u 90 % osob bylo udáno místo původu. Z těchto 1 256 novoměšťanů s udaným místem původu autor identifikoval 1 088 osob, jejichž dřívější bydliště je možné určit přesně. I přes toto vysoké procento uvedených míst původu je ale prostorový rozptyl původu novoměšťanů srovnatelný s jinými městy: polovina z nich pocházela z okruhu míst vzdálených do 34 km od Varšavy, tedy z městského zázemí, samozřejmě s převahou vesnic jako míst původu (celkově se z vesnických lokalit rekrutovalo 60 % novoměšťanů, což opět není nic neobvyklého).

Největší pozornost si v práci zaslouží propojení novoměšťanů s držiteli nemovitostí ve městě. Překvapivá je v tomto ohledu skutečnost, že většina novoměšťanů získávala nemovitosti ve městě až po několika letech po přijetí měšťanského práva. Problém může

samozřejmě tkvět ve ztotožnění osob v různých pramenech. Jako majitele nemovitostí autor odhalil pouze třetinu novoměšťanů. Z této identifikované skupiny pronikali novoměšťané do všech částí města, i do těch nejexkluzivnějších. Stejně často se však usazovali i na předměstích. Mimo to Mrozowski zkoumá i vliv vykonávané profese na bydlení novoměšťanů. V tomto ohledu se ale může pohybovat v pasti pramenů, neboť „řemeslo“ uvedené u jména novoměšťana nemusí znamenat skutečně vykonávané povolání. Autorovy závěry, že povolání mělo vliv na bydlení novoměšťana, jsou sice lákavé, avšak pokud novoměšťané získávali nemovitosti až několik let po přijetí měšťanského práva, museli dříve bydlet někde jinde než na místě, kde poté koupili svoji nemovitost. Stejně tak nevíme, v jaké korelaci byl počet novoměšťanů, kteří měli uvedené povolání, s těmi, u nichž povolání uvedeno nebylo, přesto však vykonávali stejnou profesi. U této problematiky, řešené Mrozowským jednoznačně, zkrátka zůstává řada otázek.

Obdobné limity má v tomto ohledu i první část knihy, věnovaná prostoru Staré Varšavy. Mrozowski nejdříve podrobně zkoumá názvy ulic, náměstí a jiných částí města a předměstí Staré Varšavy v 15. a 16. století. Na základě trhů s nemovitostmi a jejich cen se následně pokouší stanovit hierarchii jednotlivých částí města. I v tomto ohledu je jeho výzkum tradiční a ve srovnání s jinými městy nepřináší nic podstatně nového. Pozoruhodná jsou pouze zjištění o růstu cen nemovitostí v centrální části města od čtyřicátých let 16. století, ovlivněném hospodářskou konjunkturou. K valorizaci bydlení však docházelo nejen ve vnitřním městě, ale i na předměstí. To mělo ovšem ve Varšavě dosti specifickou podobu, neboť v něm působila samostatná městská správa, a tudíž ho ovládaly místní elity, do jisté míry svébytné ve vztahu k elitám ve vnitřním městě.

Mrozowského práce vychází z dlouhodobého zájmu polského bádání o problematiku sociální topografie pozdně středověkých měst a městského přistěhovalectví. Prameny, které měl autor k dispozici, mu ale téměř neumožnily překročit horizont dosavadních interpretací. Výsledkem snahy propojit evidenci novoměšťanů se soudními knihami, zachycujícími především trhy s nemovitostí, z hlediska sociální integrace přistěhovalců je pouze nové osvětlení otázky potenciálního bydlení novoměšťanů. Protože však většina novoměšťanů

získávala své nemovitosti až několik let po přijetí měšťanského práva (a pravděpodobně tedy mnoho let po svém faktickém přistěhování), je vypovídací hodnota propojení dvou typů pramenů omezená, nemluvě o skutečnosti, že u dvou třetin jmen se autorovi nepodařilo ztotožnit novoměšťany s žádnými držiteli nemovitosti. Jistý limit práce představuje i zacílení pouze na Starou Varšavu bez vztahu k Varšavě Nové.

*Martin Nodl*

**DIE FRÜHNEUZEITLICHE STADT ALS KNOTENPUNKT DER KOMMUNIKATION, (Hrsg.)  
Martin Holý – Michaela Hrubá – Tomáš Sterneck,  
LIT Verlag, Berlin – Münster 2019 (= Geschichte, Forschung und Wissenschaft, Bd. 57), 287 stran.**

Období 16. až 18. století je charakterizováno nebyvalým rozvojem vzájemných kontaktů mezi jednotlivými městy, která se tak stávají důležitými komunikačními centry a jako taková přitahují v posledních letech stále více pozornost badatelů. Tématu komunikace v raném novověku začala být zvláště po roce 2000 věnována intenzivnější pozornost, jež se odrazila především v zahraniční odborné produkci. Pokud jde o badatelské aktivity na domácím poli, zdá se, že i zde se blýská na lepší časy.

Hlavním cílem autorů referované knihy (příspěvky zde publikované zazněly na stejnojmenné mezinárodní konferenci konané v Praze na jaře 2016) bylo představit města jako centra komunikace, jako prostor, uvnitř něhož či v propojení s ním proudily informace v různých formách, na rozličných sociálních úrovních. Osmnáct příspěvků z „pera“ dvaceti autorek a autorů představuje na základě případových studií týkajících se Vídně, Brna a několika dalších měst Českého království, ale i měst západoevropských a rovněž polského Krakova a Poznaně jejich fungování jako středisek komunikace. Vedle toho se pozornost autorů zaměřuje na zhodnocení potenciálu těchto měst z hlediska prostoru skýtaného pro komunikaci. Samostatná pozornost je věnována formám informačních toků a v neposlední řadě komunikačním strategiím.

V souladu se sledováním uvedených okruhů jsou strukturovány i jednotlivé příspěvky v knize. První část, jejímž leitmotivem jsou otázky týkající se již zmíněné role prostoru, otevírá studie autora z nejpovolanějších, Ferdinanda Oppla. Vídeň zde představuje příklad velkého městského organismu, na němž jako na modelovém příkladu autor dokumentuje, jak významnou roli hrálo situování jednotlivých komunikačních bodů (náměstí, brány, opevnění atd.) na počátku rozvoje měst, stejně jako rozmístění církevních objektů (farních kostelů) i veřejných budov (zejm. radnice). Zdůrazňuje, že neméně významnou roli zaujímal i další aspekty – pohnutky stojící v pozadí komunikace i způsob, jakým byla vedena. Od nich se pak odvíjela celá řada vnějších faktorů, jako například volba místa objektu. Nikterak zanedbatelná role náleží pro konkrétní dobu i charakteristickým ceremoniálům, symbolice.

Zatímco F. Opll formuloval na vídeňském příkladu obecnější teze, následující příspěvky jsou již orientovány na konkrétní místa a jejich funkce ve veřejném prostoru, ať již se jednalo především o náměstí/tržiště, brány, ale i cesty, mosty a další. Stať z dílny osvědčené autorské dvojice (Hana Jordánková a Ludmila Sulitková) tak na příkladu Brna dokumentuje širokou škálu funkcí a jejich proměnu, již plnila v různém rozsahu a intenzitě tamní tři hlavní náměstí ve veřejném prostoru v období od středověku do konce 18. století. Zajímavý pohled na vratislavský rynek jako dějiště/centrum dobových událostí přináší studie Mlady Holé. Na rozdíl od stávající polské a německé literatury, nahlížející na předmětnou problematiku jednak prizmatem písemností úřední povahy městské provenience, jednak na základě archeologických výzkumů, vychází M. Holá z pečlivé analýzy pramenů narativních 16. a počátku 17. století (kronik, analů i děl zaměřených na městskou topografii). Do třetice se pak tématu náměstí věnuje stať Bartosze Dziewanowského-Stefańczyka, zavádějící čtenáře do období jdoucího již nad rámec raného novověku, do let 1780–1830. Na příkladu multietnické polské Poznaň této doby hledá autor odpověď na otázky týkající se komunikantů, informačních kanálů, aktuálních problémů a reakcí měšťanů.

Jedním z nejvýznamnějších komunikačních uzlů v rámci fungování městského organismu, neprávem upozadovaným fenoménem městských bran, se zabývá příspěvek Gerta Ressela. Svou analýzu

mnohovrstevné funkce bran, již zaujímaly v každodenním životě obyvatel města, i jejich významu jako symbolu odvíjí od úvodem připomínaného traktátu jezuity a současně teoretika architektury Marca-Antoina Laugierho. (Ten již v polovině 18. století upozornil na roli architektury, ulic a městských bran, již zaujímaly v rámci identifikace jednotlivých měst.)

Cesty a mosty jako meziměstské komunikační spojnice jsou v centru pozornosti následujících dvou příspěvků. Krakov jako jednu z největších křižovatek, z níž se rozbíhala hustá síť cest směřujících do míst západní i východní Evropy, představuje Urszula Sowina. S ohledem na jejich funkci jako obchodních spojnic se v dané souvislosti zaměřuje na nezbytné splnění hlavních předpokladů pro fungování obchodu ve sledované době – jejich kvalitu a tím i dostupnost vzdálenějších oblastí. Pozornost věnuje i nedaleké Kaziměři jako tranzitnímu centru. Specifickou oblastí severních Čech (pokud jde o budování dopravních spojnic ve zdejším rozmanitém terénu) se zabývá příspěvek Viléma Zábranského a Pavla Rašky, vycházející z dostupných kartografických pramenů (od Klaudyánovy mapy z roku 1518 až po mapy 1. vojenského mapování z druhé poloviny 18. století).

V druhé části knihy, nazvané *Komunikační média*, jsou pojednány hlavní formy předávání informací v městském prostředí. Na roli knihtiskařů a knihtisku, způsob praktického fungování hlavních aktérů obchodu s knihami a jejich význam pro výměnu a šíření informací upozorňují příspěvky Martiny Hacke a Mechthildy Fischer. Zatímco první z nich se zaměřuje na Basilej a Paříž, města, jež byla od sedmdesátých let 15. století významnými centry knihtisku, autorka druhé stati na příkladu města Mannheimu pojednává o roli obchodníků s knihami a knihtiskařů při zprostředkovávání informací a kulturní výměny mezi Francií a Německem 18. století.

Noviny jako informační a komunikační médium se staly hlavním zdrojem pro Kateřinu Pražákovou, která představuje postavení Antverp jako jednoho z nejvýznamnějších zpravodajských center v 16. století, zejména během nizozemské revoluce. Autorka při svém studiu vycházela z obsáhlé rožmberské novinové sbírky uchovávané ve Státním oblastním archivu v Třeboni. Informace, přicházející na rožmberský dvůr a do hlavního města království v průběhu šedesátých

až osmdesátých let, podrobila analýze z hlediska kvantitativního i kvalitativního, kdy se zásadní změna váže k roku 1584 a zpravodajským tématem číslo jedna se stává obsazení Antverp vojsky Filipa II.

Specifickým informačním médiem byly adresáře, dochované v Evropě od konce 17. století. Cristina Sasse ilustruje na příkladu adresářů anglických z 18. a 19. století jejich široké obsahové spektrum a zejména účel a praktické využití, jež nepostrádalo (i přes určité rozdíly) analogie s adresáři raně novověkými. Posledním zařazeným příspěvkem v rámci oddílu zaměřeného na otázky komunikačního prostoru je text Marie Tošnerové, v němž autorka, specializující se dlouhodobě na výpověď narativních pramenů k dějinám raně novověkých českých měst, přibližuje obraz dobového zpravodajství, jak se zrcadlí v předbělohorských kronikách.

Ve třetí, co do počtu příspěvků nejvíce zastoupené části referované kolektivní monografie jsou pojednány komunikační strategie, směřující daleko nejen za horizont českých zemí, ale i střední Evropy. Multikonfesionální prostředí českých a moravských vrchnostenských měst (do 2 000 obyvatel), na jejichž území probíhala čilá a rozmanitá komunikace, prezentuje na příkladu obsazování far Josef Hrdlička. Ze zcela odlišného úhlu pohledu přistupuje k otázce komunikačních strategií Michaela Hrubá, která se dlouhodobě zabývá nejen problematikou měst, ale i genderovými aspekty. Předmětem její studie je tak právě pohled na specifické rozdíly v komunikaci žen a mužů nejen v každodenním kontaktu, ale i v konfliktních situacích. Českého prostředí se do třetice týká i příspěvek Martina Holého, který se koncentruje na verbální, vizuální a symbolickou formu komunikace. Poukazuje na význam víry, jež hrála zásadní roli při motivaci mecenášů v jejich aktivitách týkajících se především podpory v oblasti vzdělávání v nejrůznějších formách.

O tom, že lobbisté, jejich informační zdroje, komunikační sítě a prosazování konkrétních zájmů ve spleti komplikovaných vztahů nejsou nikterak záležitostí moderní doby, vypovídá stať Istvána Németha. Autor v ní na příkladu uherských měst přibližuje jejich komunikační strategie v 16. a 17. století. Závěrem připomíná zásadní proměnu metod, jež byly užívány v politické komunikaci, v souvislosti se změnami přicházejícími od konce 17. století v politice i ve státní administrativě.

Z Uher do dnešního Tallinnu se čtenář přenese prostřednictvím studie Dmitriye Webera, vycházející z popisu událostí zaznamenaných v kronice livonské provincie od Balthasara Russowa z roku 1578. V souvislosti s volbou nového velmistra Řádu německých rytířů, resp. jeho livonské větve, Herrmanna Hasenkampa von Brüggeneye sleduje město – jednotlivá místa a objekty (radniční náměstí, zámek, radnice) – nejen jako přímého aktéra politických, sociálních, kulturních i náboženských procesů, ale současně jako dějiště těchto procesů. Zvláštní pozornost věnuje rovněž symbolické rovině komunikace.

Knihu uzavírá příspěvek Tomáše Sternecka, představující (na základě zejména misivů a reflexe událostí v dobových kronikách a análech) různé formy komunikace královského města Českých Budějovic s vedením stavovské armády v době jeho neúspěšného obléhání. T. Sterneck je současně autorem úvodního i závěrečného slova k celému redakčně velmi kvalitně zpracovanému svazku. Kniha nepostrádá ani výběrový soupis tiskem vydaných pramenů a literatury, ani osobní rejstřík. Jednotlivé příspěvky nejen nemohly, ale ani si nekladly za cíl obsáhnout problematiku měst jako center komunikace v raném novověku v plném rozsahu. Představují však hlavní fenomény komunikace, ať již se jednalo o rovinu psanou, či symbolickou, a naznačují perspektivní směry dalšího bádání.

*Ivana Ebelová*

**Ferdinand Opll – Heike Krause – Christoph Sonnlechner, WIEN ALS FESTUNGSSTADT IM 16. JAHRHUNDERT. ZUM KARTOGRAFISCHEN WERK DER MAILÄNDER FAMILIE ANGIELINI**, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2017, 578 stran.

Vídeň 16. století žila do velké míry „ve stínu“ tureckého obléhání v září a říjnu roku 1529. Gigantická armáda sultána Sulejmana II. o údajně 150 000 mužích tehdy oblehla na podobný zážitek nepříteliš připravenou Vídeň, za jejímiž středověkými hradbami čelilo Turkům jen



17 000 bojovníků.<sup>1</sup> Po opakovaných pokusech o podkopání hradeb v okolí Korutanské brány a jejich vyhození do vzduchu, resp. po třech nezdařených útocích na tuto slabou jižní stranu městského opevnění turecká armáda, stíhaná špatným počasím a zásobovacími problémy obléhání vzdala. Městu a českému králi a rakouskému arciknížeti Ferdinandu I. pak připadl nejen úkol znovuoživit zničené vídeňské zázemí, ale především nutnost zabezpečit pro Habsburky z celé řady důvodů klíčové město na Dunaji před pravděpodobným dalším útokem.

Ferdinand I. vyvodil z obléhací zkušenosti dvě zásady. Především konstatoval nutnost zrušit předměstí těsně přiléhající k městským hradbám a vytvořit základ pozdější „glacis“, resp. eliminovat předsunutá opevnění, která takto silnému nepříteli nemohla vzdorovat a po dobytí sloužila pak spíše jeho plánům. Zadruhé pak rozhodl přetvořit město v pevnost s nejmodernějším – bastionovým – opevněním. Výstavba deseti předsunutých bastionů probíhala pak ve třech fázích po dobu celého dalšího Ferdinandova života, tedy v letech 1531–1563.<sup>2</sup> Toto opevnění, v 17. století dále modernizované, se do dnešní doby zachovalo jen v nevelkých fragmentech. Bylo sneseno po roce 1857 a na jeho místě vznikla prestižní Ringstraße.

Systematický stavební a umělecko-historický výzkum Dvorního hradu (Hofburg), archeologické vykopávky posledního desetiletí a s nimi spojený neobyčejně důkladný archivní, resp. na dochovaný plánový materiál zaměřený archivní a knihovní výzkum však k této problematice přinesl bohaté plody. Recenzovaná publikace zpřístupňuje jejich podstatnou část. Autorsky se k tomuto knižnímu projektu spojila archeoložka Heike Krause s archivářem, odborníkem na plány Christophem Sonnlechnerem a s nestorem badatelů o dějinách města Vídně Ferdinandem Opllem. Jejich kapitoly mají

- 
- 1 K této pamětihodné události srov. z novější literatury zejména katalog výstavy v Historisches Museum der Stadt Wien: *Wien 1529. Die erste Türkenbelagerung*, (Hrsg.) GÜNTER DÜRIGL, Wien – Köln – Graz 1979.
  - 2 Stručné shrnutí problematiky podává jeden z autorů recenzované knihy, CHRISTOPH SONNLECHNER, *Der Wiener Festungsbau im 16. Jahrhundert. Akteure, Ressourcen, Topographie*, in: *Město a jeho hradby*, (edd.) OLGA FEJTOVÁ – MARTINA MAŘÍKOVÁ – JIŘÍ PEŠEK, Praha 2019 (= Documenta Pragensia, sv. 38), s. 473–493.

namnoze charakter samostatných studií, v Sonnlechnerově případě dokonce opatřených dílčím resumé.

Témata knihy jsou v podstatě dvě: Tím prvním je proměna Vídně v raně novověké pevnostní město, druhým pak kartografické dílo milánských pevnostních architektů a teoretiků bastionové výstavby Nataleho, Nicola a Paola Angieliniů. Ti totiž v letech 1564/65 až 1572 vypracovali trigonometrické plány, resp. celé konvoluty (lehce idealizující) detailní plánové dokumentace nejen vídeňské pevnosti, ale pevnostní výstavby v celém „frontovém“ pásmu habsburských držav, kde probíhala vojenská konfrontace s Turky.<sup>3</sup> Plánový materiál z rukou Angieliniů je dnes uložen především ve vídeňské Národní knihovně (dva „atlasy“), dále v Generálním zemském archivu v Karlsruhe a (opět dva „atlasy“) v Saském státním archivu v Drážďanech. Jeden ze tří originálů (dva jsou opisy) byl určen císaři Maxmiliánovi II., druhý prezidentu dvorské válečné rady, třetí Maxmiliánovu příteli a sběrateli, kurfiřtovi Augustu Saskému.

Knihu otevírá stručný úvod, načrtávající obě hlavní témata, obírající se též terminologií a onomastikou v rámci dané problematiky. Následuje Oppllova kapitola o rodině Angieliniů a jejím kartografickém díle, a to včetně zhodnocení výše uvedených konvolutů („atlasy“). Ferdinand Oppl je autorem též druhé kapitoly o prostoru podchyceném v mapách Angieliniů, resp. třetí kapitoly, která kontextualizuje uherskou oblast a město Vídeň v raných kartografických svědectvích. Mimořádně cenná je pak čtvrtá Oppllova kapitola, věnovaná teorii i praxi raně novověké pevnostní výstavby.

Poté přichází ke slovu archeoložka Krause, která v rozsáhlé a bohatě strukturované páté kapitole (s. 147–220) nejprve vysvětluje fortifikační důsledky zkušeností s prvním tureckým obléháním Vídně roku 1529 a naznačuje stav opevnění v oné době. Poté sleduje výstavbu jednotlivých bastionů a kurtin v chronologickém pořádku a s respektem ke třem stavebním fázím budování opevnění za Ferdinandova

---

3 K tomu srov. drobnou, ale zásadní monografii, o kterou se opírá i aktuálně recenzované dílo: GÉZA PÁLLFY, *Die Anfänge der Militärkartographie in der Habsburgermonarchie. Die regelmäßige kartographische Tätigkeit der Burgbaumeisterfamilie Angielini an den kroatisch-slawonischen und den ungarischen Grenzen in den Jahren 1560–1570*, Budapest 2011.

života (třicátá léta, roky 1544–1552/55 a konečně závěrečná léta 1557–1563). Jedna podkapitola je věnována problematice výstavby pevnosti s ohledem na životní prostředí. Zde vystupuje do popředí zejména téma dřeva: šlo samozřejmě zejména o stavební dřevo, dovážené (ostatně podobně jako stavební kámen) po vodě ze stále se rozšiřující oblasti. Nemenší význam mělo však dřevo palivové. V nemalé míře se totiž hradby stavěly z cihel, jež byly páleny v pecích zřízených přímo v příkopech opevnění. Zde bylo konzumováno dřevo zejména z blízkých dunajských ostrovů a luhů, tedy z pozemků, jejichž cena tak rychle stoupala. Spolu s jejím růstem se vyostřovaly i konflikty s majiteli (zejména kláštery a špitály), přičemž velké povodně zásadním způsobem a opakovaně měnily rozsah, členění i tvar zaplavovaných lokalit. Autorka připomíná, že zkoumané období patří do „malé doby ledové“, která podstatně limitovala mj. i tempo výstavby.

V bohatě ilustrované šesté kapitole se Christoph Sonnlechner zaměřuje na „autopsii a kontextualizaci angieliniovských plánů Vídně“. Podává zde podrobný rozbor obsahových detailů zachycených na plánech, které nahlížejí město z ptačí perspektivy. Nejprve se věnuje širšímu i bezprostřednímu okolí města, vodotečím, předměstím a problémům s jejich obranou. Potíže se objevovaly vzhledem ke specifickému profesnímu charakteru předměstí, vázanému na dostatek vody, případně vodní síly, ale i s ohledem na problematičnost snah o jejich likvidaci. Také plány na přesun předměstského obyvatelstva i výroby na dunajské ostrovy, resp. idea výstavby opevněné čtvrti – mnohem pozdějšího Leopoldstadtu – na dunajském ostrově proti severní (říční) hradbě města zatím trpěla iluzorností. Potřebná „těžká“ výstavba na podmáčeném a zaplavovaném terénu představovala prostě v 16. století ještě bezmála neřešitelný problém.

Následně autor prochází (tentokrát výslovně na bázi situací zachycených plány) jednotlivé bastiony, problémy jejich výstavby i nezanedbatelnou náročnost budování návazných příkopů a spojovacích prvků. Vzhledem k tomu, že angieliniovské plány věnovaly pozornost též významným budovám uvnitř města (jako solitérní objekty jsou kresleny do plochy plánů s jinak jen naznačenou uliční sítí), jsou tyto objekty poměrně stručně tematizovány v závěru kapitoly.

Analytická část knihy končí německým a anglickým shrnutím (s. 305–312), po němž následuje dvanáct obrazových „tabulí“ s plány,

mapami i vedutami Vídně sledované doby. Po nich přichází devět Ferdinandem Oppllem zpracovaných rozsáhlých a obsahově velmi cenných soupisových, resp. katalogových příloh, vztahujících se ke kartografickému a plánovému materiálu zkoumané doby zmiňovanému v textové části (s. 325–493). Knize nechybí krátký, ale velmi užitečný glosář, soupisy měr, vah a měn, resp. zkratk. Následuje soupis pramenů a literatury, vyobrazení a ovšem místní a osobní rejstřík.

Již výše jsem poukázal na skutečnost, že kniha má dvě v podstatě na sebe navazující témata. Dějiny přebudování středověké Vídně v raně novověkou pevnost a kartografické zafixování výsledku „ferdinandovské fáze“ této proměny v „atlasech“ z rukou Angieliniů. Atraktivnost druhého tématu poněkud odsunula do stínu první, pro dějiny města podstatnější problematiku. Přiznávám, že jsem např. marně hledal názor autorů na otázku, kdo vlastně od počátku třicátých let zkoncipoval projekt přestavby Vídně v moderní pevnost? Jako čtenář knihy docházím k názoru, že vůdčí osobností byl nejspíše sám Ferdinand I. Město Vídeň, již počátkem dvacátých let Ferdinandem brutálně zbavené politické subjektivity, nemělo do těchto záležitostí možnost mluvit – ač se stavební úpravy do velké míry odehrávaly na pozemcích městského burgfrýdu a město muselo podstatnou část prací financovat. Něco z nákladů platily zemské stavy a mnohé práce – zejména v druhé a třetí fázi výstavby opevnění – se opíraly o výkon zemských robot. Rešeršně objevná kniha přitom k tématu přináší ohromné bohatství dílčích informací, postřehů i parciálních líčení, která inspirují k dalším výzkumům.

Zaměříme se zde příkladmo alespoň na jedinou „biografickou drobnost“, na stavitele a architekta Bonifáce Wolmueta či Wolmutha (Wohlmutha), mimořádně významného kamenického mistra (odborně vyzrál při práci ve svatoštěpánské huti a při přestavbě Hofburgu), významnou osobnost opevňovacího projektu, později, od poloviny padesátých let, pak královského architekta na Pražském hradě. Tento kameník, narozený někdy po roce 1500 v Überlingen na Bodamském jezeře a od roku 1522 činný ve Vídni, od roku 1543 měšťan a od roku 1547 cechmistr vídeňských kameníků, byl spolu s kameníkem Benediktem Kölblem podle Heike Krause (s. 160) členem tříčlenného týmu, snad vedeného norimberským geometrem a kartografem Augustinem Hirschvogelem, který měl v roce 1547

naplánovat další fázi výstavby opevnění. V tomto rámci Hirschvogel zpracoval měřičský plán Vídně, který v roce 1548 vyšel tiskem. Wolmuth nezávisle na něm nakreslil vlastní, laicky nahlíženo snad dokonce dokonalejší či informačně bohatší plán města a opevnění, dochovaný ve sbírkách Wien Museum a již v polovině 19. století editovaný tiskem (katalogový popis plánu podává Opll na s. 484n.).<sup>4</sup>

Před počátkem třetí fáze výstavby vídeňských opevnění byl však Wolmuth Ferdinandem I. povolán z Vídně do Prahy, kde se ujal do- stavby letohrádku královny Anny, hudební kruchty ve Sv. Vítu, Sta- ré sněmovny, Hvězdy i řady dalších významných objektů.<sup>5</sup> Je zřejmé, že intenzivně spolupracoval s pražským místodržitelem, princem Ferdinandem Tyrolským. Souběžně ovšem realizoval i zakázky pro českou šlechtu (zámek Nelahozeves). Aktivní službu zřejmě ukončil po roce 1570 a žil v Praze v domě, který si vybudoval na Pohořelci, resp. posléze se snad přesunul na Nové Město.<sup>6</sup> Ještě roku 1577 však figuroval v soupisu císařských architektů ve městech celé monarchie jako jeden ze tří odborníků tohoto rangu působících v Praze (srov. F. Opll, s. 37). Bonifác Wolmuth zemřel v Praze, nebo ve Vídni ro- ku 1579. Je zarážející, že osobnosti tak významné počtem, tematic- kou strukturou, rozsahem i kvalitou realizovaných prací, propojující životem i dílem dvě klíčové habsburské rezidence, dosud nebyla věnována ani monografická studie.<sup>7</sup>

4 K plánu v měřítku 1 : 792 o rozměrech 192 × 233 cm srov. *Historischer Atlas der Stadt Wien. 13. Lieferung*, Wien 2010, kde je tato památka dostupná v di- gitalizované podobě.

5 K němu srov. heslo *Wolmuet Bonifaz*, in: FELIX CZEIKE, *Historisches Lexikon Wien V*, Wien 1997, s. 676n.

6 Edice knih novoměstských novoměšťanů ho však nezachycuje: Srovnej *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1518–1581*, (ed.) JAROSLAVA MENDELOVÁ, Praha – Ústí nad Labem 2011 (= Libri Civitatis, sv. 5).

7 Je samozřejmě, že jméno Bonifáce Wolmutha se mimořádně často objevuje zejména v pracích Jarmily Krčálové nebo Ivana P. Muchky o renesanční archi- tektuře. Jako speciální příspěvek lze připomenout IVO KOŘÁN, *Knihovna architekta Bonifáce Wolmutha*, Umění 8, 1960, s. 523–527. Je nicméně smutné, že v češtině nadále zůstávají oporou Wolmuthovy biografie jen slovníková hesla. Srovnej: JAN HERAIN, *Wohlmuth*, in: *Ottův slovník naučný XXVII*, Praha 1908, s. 276–278, a PAVEL VLČEK, *Wolmut*, in: *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, (ed.) TÝŽ A KOL., Praha 2004, s. 719–720.

Knihy o Vídni jako pevnostním městě a o kartografických pracích rodiny Angieliniů je nevěšedně zajímavou a na celé řadě různých oborových rovin inspirující publikací. Její impulzy by se měly stát podnětem i pro pražské nebo širě české výzkumy.

*Jiří Pešek*

**Ulinka Rublack, DER ASTRONOM UND DIE HEXE. JOHANNES KEPLER UND SEINE ZEIT, Klett-Cotta, Stuttgart 2018, 409 stran.**

Recenzovaná publikace je německým překladem knihy, která vyšla – s výstižnějším podtitulem – anglicky v roce 2015.<sup>1</sup> Její autorkou je německá historička Ulinka Rublack(ová) (nar. 1967), která od roku 1996 přednáší evropské dějiny raného novověku na univerzitě v Cambridge. Tematickým těžištěm práce je čarodějnický proces s Kateřinou Keplerovou (1546–1622), matkou Jana Keplera (1571–1630), a s ním spojené několikaleté úsilí proslulého astronoma o záchranu matčina života. Proces s vdovou Kateřinou Keplerovou proběhl v letech 1615 až 1621 ve městě Leonbergu ve württemberském vévodství a skončil osvobozujícím rozsudkem. Sama Keplerová se posledních 14 měsíců před vynesením rozsudku (říjen 1621) nacházela ve vězení a zemřela jen půl roku po svém osvobození, 13. dubna 1622, ve věku 75 let. Proces proběhl v době, kdy Jan Kepler působil po odchodu z Prahy (1612) v hornorakouském Linci. Hlavním iniciátorem procesu byl leonberský rychtář (fojt) Lutherus Einhorn, který během svého funkčního období, v letech 1613–1623, vedl půldruhé desítky čarodějnických procesů, z nichž osm skončilo vykonáním rozsudku smrti.

V úvodní části Ulinka Rublack zasazuje proces s Kateřinou Keplerovou do obecného kontextu evropských raně novověkých čarodějnických procesů, jejichž vrcholnou fází vymezuje lety 1580–1650. Plně akceptuje Behringerovo paradigma, podle něhož byly hlavní

---

1 ULINKA RUBBLACK, *The Astronomer and the Witch. Johannes Kepler's Fight for his Mother*, Oxford 2015.

příčinou kulminace honů na čarodějnice v tomto období klimatické změny, zejména extrémně studené a dlouhé zimy a relativně chladná a deštivá léta. Důsledkem této změny klimatu byly časté neúrody a z nich plynoucí další hospodářské a sociální krizové jevy (zejména drahota, hladomor, mor a další smrtící epidemie).

Autorka připomíná, že kauza Kateřiny Keplerové patří k nejlépe dokumentovaným čarodějnickým procesům v Německu. Rozsáhlý soubor protokolů z tohoto procesu byl objeven roku 1820 v tehdejším státním archivu ve Stuttgartu. Tento pramen umožňuje – podobně jako mnohé jiné rozsáhlejší raně novověké písemnosti vzešlé z výkonu kriminálního soudnictví – poměrně detailní poznání každodennosti i myšlenkových a životních horizontů vyšetřovaných osob, v případě Keplerové tedy každodennosti a myšlení průměrně majetkově situované vdovy a matky již dospělých dětí v nevelkém městě na jihozápadě dnešního Německa v období krátce před propuknutím třicetileté války. Autorka vyslovuje názor, že roli Keplerové v procesu nelze jednoznačně charakterizovat (jak to dosud činila většina moderní literatury) ani jako hrdinskou, ani jako padoušskou.

Kateřina Keplerová se narodila ve vesnici Eltingen západně od Stuttgartu v luteránské rodině tamějšího purkmistra Melchiora Guldenmanna. Koncem šedesátých let 16. století se provdala za příslušníka nobilitované měšťanské rodiny Heinricha Keplera, syna kupce a radního z blízkého říšského města Weil der Stadt. V tomto městě se jim roku 1571 narodil prvorozený syn Jan. Poté, kdy Heinrich Kepler opustil rodinu a odebral se jako voják do války v Nizozemí, se ho Kateřina vydala hledat a přiměla jej k návratu. V roce 1575 koupil Heinrich dům na náměstí v nedalekém městě Leonbergu a rodina se tam přestěhovala. Heinrich se však v Leonbergu jako kupec neprosadil a nikdy nepronikl do tamější městské rady. Koncem sedmdesátých let byl nucen dům v Leonbergu prodat a zakoupit vesnický hostinec. Ani v tomto podnikání nebyl úspěšný a záhy se vrátil zpět do Leonbergu. Po konfliktu s Kateřinou Heinrich opět opustil rodinu, odešel k vojsku a roku 1590 zemřel ve věku asi dvaatřiceti let. Kateřina tak zůstala vdovou se dvěma malými dětmi.

Tyto rodinné peripetie však Jan Kepler přímo neprožíval, neboť jako nadaný student odešel již roku 1582 z rodného Leonbergu na

studia. V roce 1589 se mohl díky stipendiu württemberského vévody zapsat ke studiu na univerzitě v Tübingen, kterou absolvoval složením magisterské zkoušky roku 1591. V roce 1594 přišel do Štýrského Hradce, kde se roku 1597 poprvé oženil. Poté již následovala Praha, kam Kepler přišel na podzim 1600 a po smrti Tychona Braha jej Rudolf II. roku 1601 jmenoval císařským matematikem. Po Rudolfově smrti roku 1612 si Kepler zvolil za své další působiště hornorakouský Linec. V té době žil v Praze jako voják a příslušník císařské gardy Keplerův mladší bratr Heinrich, jenž se roku 1614 vrátil s rodinou do Württemberska a o rok později zemřel. Kateřina Keplerová navštívila Prahu v roce 1602, nedlouho po jmenování nejstaršího syna císařským matematikem.

Životní zastávky Jana Keplera a jeho matky se pro autorku staly příležitostí k obsáhlému vylíčení života na luteránském vévodském dvoře ve Stuttgartu na přelomu 16. a 17. století. Rublack mj. připomíná, že vévoda Friedrich I. Württemberský († 1608) patřil ve své době po Rudolfovi II. k největším mecenášům věd a umění, včetně astronomie a, přirozeně, také alchymie. Nemenší pozornost autorka věnuje Keplerovu působení a jeho literární činnosti v rudolfínské Praze.

Kořeny leonberských čarodějnických procesů, včetně procesu s Kateřinou Keplerovou, spatřuje autorka ve dvou velkých neúrodách v letech 1608 a 1615, které vedly k dramatickému růstu cen, zejména potravin. Ulinka Rublack připomíná, že ve Württembersku se v raném novověku (na rozdíl od řady jiných teritorií římskoněmecké říše) neodehrály masové čarodějnické procesy. Dále autorka podrobně popisuje mechanismus rozpoutání čarodějnického procesu s Kateřinou Keplerovou. Ukazuje při tom, že se Keplerová kolujícím obviněním z čarodějnictví bránila již delší dobu před zahájením procesu, a to podáváním žalob pro urážku na cti (pomluvu) u leonberského městského soudu. Na podzim 1615 se její dcera Margarete obrátila se žádostí o pomoc na Jana. Ten své bezmála sedmdesátileté matce navrhl, aby opustila Württembersko a přestěhovala se za ním do Lince. Kateřina Keplerová se však nakonec uchýlila ke svému nejmladšímu synovi Christophovi (1587–1633), který provozoval v Leonbergu císařské řemeslo, v necelých čtyřiceti letech dosáhl solidního majetku a těšil se dobré pověsti.



Ulinka Rublack detailně probírá Keplerovu strategii, kterou použil na obranu a obhajobu své matky v čarodějnickém procesu. Zmíněná strategie spočívala především v získání podpory vlivných osobností a právníků a ve vyvracení argumentace žalující strany, jakož i dalších protivníků a nepřátel jeho matky. Podnětné je autorčino srovnání Keplerovy vědecké argumentace s argumenty, které vznášel na matčinu obranu. V úsilí o záchranu své matky se Kepler postupně písemně obrátil na několik vlivných osobností. Jedním z prvních, koho proslulý astronom oslovil, byl jeho známý, právník a württemberský vicekancléř Sebastian Faber. V roce 1617 se Kepler obrátil listem přímo na württemberského vévodu Jana Friedricha. V tomto listu argumentoval, že jeho matka byla obviněna z čarodějnictví především proto, že je vdova a že je stará, prakticky nejstarší ve městě. Poukazoval také na její nepříznivé společenské postavení ve městě, na nepřátelství rychtáře Einhorna a na možné motivy pomsty ze strany některých leonberských měšťanů. Na základě Keplerova listu si vévoda vyžádal dobrozdání od tübingenské a stuttgartské právnické fakulty. Z právních expertů sehrál nakonec v procesu s Kateřinou Keplerovou klíčovou roli profesor právnické fakulty v Tübingen a Keplerův přítel ze studií Christoph Besold (1577–1638). Sám Kepler se koncem roku 1617 do rodného Württemberska osobně vypravil.

Vlastní trestní proces s Kateřinou Keplerovou, který byl oficiálně zahájen v listopadu 1619, líčí Rublack s řadou asociativních odboček. Využívá mj. toho, že proces započal na podzim 1619, v době, kdy kulminovalo české stavovské povstání. Keplerová byla nakonec obviněna z vyvolání nemoci u většího počtu lidí prostřednictvím kouzelných nápojů, z pokusu podplatit leonberského rychtáře a z používání lebky svého otce jako nádoby na pití. Počátkem roku 1620 napsal Kepler spis na obranu své matky. Autorka nicméně ukazuje, že ke Kateřinině záchraně přispělo nejen astronomovo sebevědomí, opakovaně vyjádřené v obranném spisu, ale i jeho tübingenští přátelé, zejména právník Besold.

V závěru autorka pojednává v dosti širokých prostorových i časových souvislostech o Keplerově životní cestě od Kateřininy smrti do jeho skonu v Řezně v listopadu 1630. Krátce si všímá také pozdějších osudů dalších aktérů procesu s Kateřinou, zejména rychtáře Einhorna a jeho rodiny.

Knihy U. Rublack představuje nepochybně pozoruhodný, podnětný a čtivý pokus zachytit jak proces s Kateřinou Keplerovou, tak i vztahy Jana Keplera s ní a zároveň tyto fenomény zasadit do různých souvislostí, od intimního rodinného prostředí přes městskou komunitu až po proměnlivé dobové politické, sociální a ekonomické okolnosti. Zřejmě především v důsledku popsané snahy o zasažení tématu do co možná nejširšího a nejvšestrannějšího kontextu však výklad působí na některých místech poněkud nesoustavně. Hlavní tematickou linii výkladu není vždy jednoduché sledovat. Je to zapříčiněno mnoha odbočkami, které se čtenáři, jenž není zasvěcen do reálií sledované doby tak podrobně jako autorka, někdy nutně jeví jako přesprávně asociativní. Občas to dokonce vyvolává dojem, jako by se autorka snažila do svého výkladu vtělit všechno, co o příslušné události či fenoménu ví. Velmi asociativní je zejména autorčino líčení průběhu procesu s Keplerovou, kde poukazuje i na fenomény, jejichž souvislost s pojednávaným tématem lze pochopit jen s nemalými obtížemi. Za problematické pokládám též solitérní zachycení několika leonberských soudních sporů z druhého decenia 17. století (s. 240), v němž se autorka nepokusila o jejich širší komparaci či kontextualizaci.

Knihy je faktograficky bohatá a spolehlivá. Přesto lze sporadicky zaznamenat některé drobné omyly a nepřesnosti týkající se českých a pražských reálií. Tak na mapě na s. 22–23 jsou České Budějovice (Budweis) situovány přibližně v místě Nové Bystrice. Stejně tak neodpovídá úplně skutečnosti konstatování, že po smrti Rudolfa II. a nástupu Matyáše II. „... wurde es für Kepler unmöglich als Protestant in Prag zu leben“ (s. 32). Jako celek recenzované dílo nicméně představuje nepominutelný příspěvek k poznání rodiny, života a díla Jana Keplera, osobnosti spjaté po značnou část svého života s Prahou, a kromě toho také pozoruhodné a v řadě ohledů podnětné obohacení historiografie evropských raně novověkých čarodějnických a kouzelnických procesů.

*Petr Kreuz*

**Markéta Tymonová, OBCHOD MORAVY, SLEZSKA  
A UHER NA KRAKOVSKÉM TRHU V ROCE 1618,**  
Slezská univerzita v Opavě, Opava 2018, 222 stran.

Monografie Markéty Tymonové je upravenou verzí diplomové práce, která byla obhájena na filozofické fakultě brněnské univerzity v roce 1984. Již z přehledu literatury je patrné, že autorka při aktualizaci textu, starého více než třetinu století, zohlednila novější výzkumy obírající se problematikou evropských obchodních styků. Úkolem recenzované knihy nicméně zůstává to, co si kladla za cíl někdejší kvalifikační práce – tedy zhodnotit zbožní výměnu v prostoru Moravy, části Slezska (v podstatě jde o území pozdějšího Českého Slezska) a Uher během jednoho roku – 1618 – tak, jak se v tomto krátkém časovém úseku promítla do krakovských celních rejstříků.

Archivní materiál, o který autorka opřela svůj výzkum, by si nesporně zasloužil, aby byl v práci odpovídajícím způsobem představen. V kapitole nazvané *Krakovská celní registra* sice Markéta Tymonová stručně uvádí, pro jaké období se celní rejstříky dochovaly, co do nich bylo zanášeno a jaké perspektivy nabízí jejich studium (s. 15–16), nicméně nedozvídáme se nic o jejich formální stránce ani o metodice jejich vyhodnocování. Většina kapitoly je totiž věnována výčtu prací, které z příslušných pramenů čerpaly, respektive dalších publikací pojednávajících nejenom o krakovském, ale (výběrově) i o raně novověkém obchodu vázaném na jiná prostředí. O něco konkrétnější údaje týkající se struktury zápisů a problémů spjatých s jejich badatelským vytěžováním přináší teprve konec následující kapitoly (s. 71–72), odkazující na starší literaturu příslušného zaměření, a závěrečné shrnutí knihy (zejména s. 144).

Krakovský celní rejstřík z roku 1618 – podobně jako další, kompletní archivní zdroje – kupodivu není v knize průběžně citován a neuvádí jej ani seznam použitých pramenů. Odkaz na rukopis č. 2140 z relevantního krakovského archivního fondu nalezneme pouze na s. 16 v poznámce č. 17, kde se následně dočteme: „Podklady laskavě poskytl prof. PhDr. František Hejl, CSc., jemuž děkuji za pomoc se zpracováním pramenů.“ Z této formulace ovšem není zřejmé, do jaké míry autorka se samotným celním rejstříkem pracovala – tedy zda příslušnou archiválii vůbec viděla, nebo zda snad

měla k dispozici její (Hejlem pořízený) přepis, eventuálně pouze výpisky z ní či nějakou jinou (jakou?) formu zpracování jejích dat. Tato zcela zásadní otázka rozhodně měla být v monografii patřičně vysvětlena, už jen proto, že v případě občas zohledňovaných srovnávacích údajů krakovských celních rejstříků z jiných let se autorka opírá o studie dalších badatelů.

Po úvodních kapitolách, za jejichž hlavní přínos lze považovat zhodnocení historiografie se vztahem ke sledovanému tématu, předkládá Markéta Tymonová stručné shrnutí dějin Krakova od středověku do 17. století s akcentováním hospodářského a sociálního vývoje malopolské metropole a její role v evropském obchodu. Následující kapitola *Organizace obchodu* pak sumarizuje dosavadní poznatky o institucionálních, ale též materiálních předpokladech uskutečňování zboží výměny na krakovské půdě. Autorka popřává pozornost právní regulaci tamního obchodu, totiž zejména klíčovým privilegiím upevňujícím postavení města v mezinárodním ekonomickém styku a nezastupitelnému vlivu lokální (samo)správy na usměrňování řemeslných a obchodních aktivit. Vedle systému týdenních a výročních trhů přichází ke slovu problematika obchodních tras procházejících Krakovem a teritoriálního dosahu obchodních styků jeho obyvatel. Pokud jde o vlastní přepravu zboží po suchozemských či vodních cestách, kromě příslušných geografických konstelací se Markéta Tymonová zamýšlí také nad jejími dalšími determinantami. K těm patřily především technický stav a bezpečnost komunikací, ale také mobilita a kapacita dobových dopravních prostředků. V neposlední řadě pak do obchodování jako neopominutelný ekonomický činitel vstupovaly celní a mýtní poplatky, o jejichž struktuře a evidenci je pojednáno na konci kapitoly.

Jádrem knihy je dvojice kapitol nazvaných *Dovoz zboží do Krakova* a *Vývoz zboží z Krakova*, které autorka rozčlenila do oddílů věnovaných jednotlivým druhům zboží (namnoze opatřených tabulárními přehledy, jež vesměs zachycují pohyb sledovaného artiklu po měsících s následným uvedením sumární hodnoty za celý rok 1618). Při porovnávání struktury a obsahu obou kapitol se pozorný čtenář nutně zamýšlí nad tím, do jaké míry lze předložená data o přesunu zboží považovat za reprezentativní údaje, na jejichž základě si můžeme učinit alespoň rámcovou představu o obchodní výměně

mezi městským centrem Malopolska a sledovanými partnerskými oblastmi střední, respektive středovýchodní Evropy. Heuristické a interpretační limity práce s daty samotných krakovských celních záznamů totiž nedovolují, aby byl v monografii zmapován pohyb příslušných komodit celistvě: část zboží dováženého do Krakova ve městě bezpochyby nezůstávala, ale byla odtud distribuována dále, zatímco naopak u některých vyvážených položek (jako například u koření) je zcela evidentní jejich mimokrakovský původ. Ke komplexnějšímu podchycení zbožních toků, jež se podílely na obchodní komunikaci Krakova s Moravou, Slezskem a Uhrami, by mohlo napomoci studium komplementárních pramenů, zvláště pak hospodářsko-správních písemností z jiných evropských obchodních středisek. Takový výzkum by ovšem kladl podstatně vyšší nároky na heuristiku a dalece by přesáhl stávající záběr práce.

Autorka si je dobře vědoma skutečnosti, že předložená práce ani ve vztahu ke sledovaným segmentům krakovského dovozu a vývozu nedokumentuje veškerý relevantní tržní obrat, protože tamní celní rejstříky nezachycovaly zboží transportované po vodě, ale ani sůl, hovězí dobytek a ty suroviny či produkty, které byly osvobozeny od celních poplatků (především šlo o zboží vyňaté z proclení na základě výsad, jichž užívali krakovští měšťané a židovští obchodníci). Další překážkou jednoznačné kvantifikace je velmi časté neuvádění provenience převáženého tovaru v registrech, což nutně vede ke zkreslení celkového obrazu obchodních styků malopolské metropole.

Navzdory těmto interpretačním limitům se Markéta Tymonová pokusila o souhrnnou bilanci importu a exportu mezi Krakovem na jedné straně a Moravou, částí Slezska a Uhrami na straně druhé v roce 1618. Autorčina zjištění, vycházející primárně z porovnání frekvence pohybu zboží na sledovaných osách, naznačují převahu dovozu do Krakova nad vývozem odtud. Obchodníci z Moravy a (Českého) Slezska přiváželi hlavně sukno a víno, v menší míře též železářské výrobky. Opačným směrem proudily po obchodních cestách převážně kůže a kožešiny, vlna, jakož i kovy, sůl a koření. Uherští a sedmihradští obchodníci, jejichž zájem o krakovský trh byl podstatně vyšší než zájem jejich moravských a slezských kolegů, importovali do Krakova kromě vína především železo, měď (získávanou z hornouherských dolů), vosk, med, ořechy a švestky. Naopak odváželi

odtud zvláště textilie (sukno, plátno, bavlnu i hedvábí a výrobky z nich), vlnu, kůži a kožešiny, olovo, cukr, koření a jižní ovoce, ale také solené ryby.

Autorka si příležitostně sice všímá také poznatků, které na základě krakovských celních rejstříků z jiných let získali další badatelé, nicméně předmětem jejího zájmu zůstávají primárně data z roku 1618. Se zřetelem k takovému časovému ukotvení výzkumu se nutně nabízí otázka, zda a případně jak se do sledovaných obchodních vztahů promítlo vypuknutí české stavovské revolty. Žádné prokazatelné dopady na sledovaný pohyb zboží autorka v souvislosti s děním v Čechách v průběhu roku 1618 nezaznamenala a přiklání se k názoru jiných badatelů, že v tomto směru sehrála (negativní) roli teprve pozdější fáze třicetileté války od sklonku dvacátých let 17. věku. Bylo by ovšem více než žádoucí pokusit se v delším časovém horizontu zachytit a vyhodnotit tendence obchodní výměny u jednotlivých komodit. Kýžnému dalšímu analytickému studiu krakovských celních rejstříků by ostatně mohla napomoci sumarizace zjištění ze všech podstatných kvalifikačních prací, které kdysi vznikly v semináři Františka Hejla.

Monografie Markéty Tymonové si v kontextu výzkumů, které navazují na starší domácí tradice hospodářských a sociálních dějin, určitě zasluhuje pozornost. Nepřináší sice celistvé zhodnocení obchodních styků Moravy, části Slezska a Uher s Krakovem v době propukající třicetileté války, nicméně i tak nabízí řadu podnětů pro další analytické studium raně novověké mezinárodní zboží výměny. Tento fenomén má zcela zásadní význam z hlediska fungování dobové ekonomiky, ale zároveň představuje neodmyslitelnou součást širě pojímaného velkého historiografického tématu, jakým jsou dějiny komunikace. Vedle resumé v angličtině, spojeného rejstříku osob a geografických pojmů a dalších standardních náležitostí odborné publikace je kniha vybavena rovněž přehledem historických měrných jednotek, průběžně zmiňovaných v textu, s jejich převody na metrický systém.

*Tomáš Sterneček*

**Josef Bongartz, GERICHT UND VERFAHREN IN DER STADT UND IM HOCHSTIFT WÜRZBURG. DIE FÜRSTLICHE KANZLEI ALS ZENTRUM DER (APPELLATIONS-)GERICHTSBARKEIT BIS 1618**, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2020 (= Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, Bd. 74), 452 stran.

Recenzovaná publikace je obsáhlou monografií o soudnictví ve würzburském říšském duchovním knížectví (*Hochstift*) na sklonku středověku a v raném novověku do počátku 17. století. Její autor Josef Bongartz ji obhájil jako disertační práci na právnické fakultě Julius-Maximiliánovy univerzity ve Würzburgu. Hlavním objektem autorova badatelského zájmu se stala činnost würzburské knížecí (biskupské, dvorské) kanceláře ve sféře soudnictví. Kancelář se v poslední třetině 15. a v průběhu 16. století postupně zformovala ve svébytný kancelářský soud složený z dvorských radů, který se stal nejvýše instančně postaveným soudem a zároveň i apelačním soudem v rámci knížectví.

Časově Bongartz svůj výzkum vymezil na počátku rokem 1474, kdy se objevují první zmínky o činnosti würzburské kanceláře jakožto soudu, a na konci rokem 1618, tj. počátkem třicetileté války. V tomto roce byl totiž shodou okolností vydán také Zemský soudní řád (*Landgerichtsordnung*), který do značné míry završil vývoj raně novověkého würzburského soudnictví.

Soudní řád z roku 1618 vyšel rok po smrti biskupa Julia Echtera a byl do značné míry výsledkem jeho reformní činnosti ve sféře správy a soudnictví. Julius Echter z Mespelbrunnu (1545–1617) byl zvolen würzburským biskupem a říšským knížetem v roce 1573. V raně novověkých dějinách své diecéze byl bezesporu velmi významnou, byť částečně rozporuplnou osobností. Velkorysá byla i jeho zakladatelská a stavební činnost: Roku 1579 inicioval vznik rozsáhlého würzburského špitálu. V roce 1582 založil ve Würzburgu univerzitu a v roce 1591 dovršil stavbu jejího sídla. Pověstná byla také jím velkoryse znovuvybudovaná dvorská knihovna, jež se však stala obětí švédské okupace Würzburgu roku 1631. Významná byla jeho již zmíněná legislativní a reformní činnost v oblasti veřejné a justiční

správy knížectví. Na druhé straně biskup Echter uskutečňoval ve své diecézi od osmdesátých let tvrdá protireformační opatření. Poslední léta jeho episkopátu byla v některých částech diecéze ve znamení masových čarodějnických procesů, které nicméně kulminovaly teprve za jeho nástupců, zejména za biskupa Filipa Adolfa z Ehrenbergu (episkopát v letech 1623–1631). Přesto je Echter – nikoliv neprávem – považován za jednoho z německých „čarodějnických biskupů“.

V úvodní kapitole monografie Bongartz detailně probírá současný stav bádání o soudní organizaci ve wüzburgském duchovním knížectví ve středověku a raném novověku a vymezuje zkoumané časové spacium. Přesněji definuje také objekt svého bádání, kancelářský soud, a to s ohledem na to, že po většinu zkoumaného období se jednalo o instituci, jež se nacházela ve stadiu formování či počátečních částých proměn.

V další kapitole Bongartz pojednává v širších souvislostech o vývoji kancelářského soudu. Ukazuje přitom, že jedním z předpokladů vzniku tohoto soudu byla recepce římsko-kanonického práva a také snahy o centralizaci knížectví. To obojí posílilo význam univerzitně školených právníků na významných postech ve správě a v soudnictví. Recepce římsko-kanonického práva podle Bongartzze umožnila prosazení apelace jako nového institutu ve světském soudnictví, a to jako suspenzivně a devolutivně působícího právního prostředku (tj. procesního nástroje, který zároveň pozastavuje výkon rozsudku a předává oprávnění rozhodnout o něm nadřízené instanci).

V rozsáhlé kapitole autor přibližuje organizaci soudnictví ve wüzburgském knížectví na sklonku středověku a na počátku novověku. Formálně nejvýše postaveným světským soudem v knížectví byl zemský soud (*Landgericht*). Vedle něho sehrával významnou roli také dvorský a rytířský lenní soud (*Hof- und Ritterlehengericht*).

Nejvýznamnějším městským soudem v rezidenčním městě Würzburgu byl tzv. *Brückengericht* (doslova: mostní/mostecký soud), který se dotvořil v sedmdesátých letech 15. století. Tento soud disponoval rozsáhlými pravomocemi v oblasti hrdelního soudnictví a vykonával i vynesené kapitální a další tresty. Svůj název získal podle mostu přes Mohan (resp. podle mostecké věže), kde probíhala jeho zasedání. Podobné postavení v oblasti hrdelního soudnictví, jaké měl ve Würzburgu *Brückengericht*, zaujímal pro venkovské



oblasti knížectví tzv. *Oberste Zent* (doslova: nejvyšší centový soud), který sídlil rovněž ve Würzburgu a předsedal mu biskupský vrchní rychtář (*Oberschultheiß*). Byl instančně nadřizený soudům všech ostatních centů (*Zent*), což byly soudní okrsky, na něž bylo würzburšké knížectví rozděleno. Specifickým soudním orgánem duchovního knížectví byla vrchní rada (*Oberrat*), skládající se celkem z patnácti členů, z nichž čtyři byli příslušníci diecézní kapituly. Dále tento soudní orgán tvořili zástupci dalších církevních institucí z území diecéze, vrchní rychtář a několik würzburšských měšťanů. Vedle mostního soudu fungoval ve Würzburgu také městský radní soud. Jeho pravomoci však byly omezené: Zahrnovaly běžné civilněprávní spory a v oblasti trestního soudnictví jen méně závažné násilné a pořádkové delikty a delikty proti cti. Podobnými pravomocemi byly vybaveny také další městské soudy ve würzburšském knížectví.

Od roku 1495 bylo možné podat odvolání (apelaci) od zemského soudu i od dvorského a rytířského lenního soudu k nově zřízenému Říšskému komornímu soudu. Apelace mimo knížectví v hrdelních (kriminálních) případech, tj. zvláště od mosteckého soudu a nejvyššího centového soudu, byly naproti tomu od roku 1530 zcela vyloučeny.

Bongartz srovnává würzburšský kancelářský soud se soudy podobného typu známými z jiných říšských teritoriálních států. Würzburšským biskupům se nepodařilo dosáhnout plné inapelability. Nedocílil toho dokonce ani Echter v privilegiu císaře Rudolfa II. z roku 1586. Nicméně již Echterovi předchůdci vytvořili takové právní, resp. finanční překážky, že se pro většinu případů fakticky stal poslední instancí kancelářský soud.

Ve druhé části monografie autor pojednává o organizaci a fungování würzburšské kanceláře, která ve vzrůstající míře plnila úlohy soudní instituce. Vychází přitom mj. ze šesti dochovaných kancelářských řádů (1525/26, 1546, 1551, 1559, 1574 a 1617). Bongartz si při sledování činnosti kanceláře nicméně pokládá také otázku, jak velká byla diskrepance norem obsažených v těchto rádech a kancelářské praxe, tj. do jaké míry byly řády jen nařízeními ideálně popisujícími stav, který by měl být, avšak který nebylo možné plně prosadit. Autor přesvědčivě dokládá, že první kancelářský řád byl přímou reakcí na události tzv. německé selské války.

Ústřední postavou kanceláře byl kancléř, jehož v případě nepřítomnosti zastupovali hofmistr či maršálek (*Marschall*). Autor si všímá nejen úředních povinností, ale také osobností jednotlivých kancléřů. Zřejmě všichni kancléři disponovali univerzitním právnickým vzděláním. Většina z nich nastupovala do úřadu s předchozí mnohaletou úřední praxí a setrvala v něm delší dobu – v letech 1474–1618 se vystřídal pouze devět kancléřů. Úřad vicekancléře (jako statutárního zástupce kancléře) existoval naproti tomu pouze dočasně. Definitivně tento úřad zrušil biskup Echter kancelářským řádem z roku 1574. Zástupcem würzburského kancléře byl tedy zpravidla hofmistr, jenž byl šlechtického původu. Navzdory tomu měla univerzitní právníké vzdělání většina z celkem patnácti držitelů tohoto úřadu, kteří se vystřídali v letech 1495–1605. Paradoxně bez právníkého vzdělání byl nejznámější z nich, Johannes von Schwarzenberg, tvůrce bamberského hrdelního řádu (*Bambergensis*) z roku 1507, který byl würzburským hofmistrem v letech 1500–1505. Maršálkovi příslušel (kromě občasného zastupování kancléře) především dohled nad dvorskými financemi. Bongartz si všímá také dalšího personálu kanceláře (syndika, referendáře, sekretářů, registrátorů, specializovaných písařů). Upozorňuje, že v kanceláři působil také písař pro kriminální (hrdelní) záležitosti (*Malefizschreiber*), který je poprvé zmíněn v kancelářském řádu z roku 1559.

V dalším výkladu autor popisuje postup kanceláře při vyřizování jednotlivých právních agend. Velmi rozsáhlou agendu zde představovalo cca od poloviny 16. století vyřizování suplik a stížností poddaných. Největší pozornost Bongartz nicméně věnuje řízení v případech apelací vyřizovaných kancelářským soudem a ilustruje ho mj. i detailním rozbořem průběhu vybrané vzorové kauzy týkající se urážky na cti (s. 313–383). Analyzovaná apelační kauza proběhla v letech 1569–1576 a šlo v ní o odvolání proti rozsudku od vesnického soudu (*Dorfgericht*).

Oproti staršímu bádání dospívá Bongartz na základě svého výzkumu ke třem jednoznačným závěrům: 1. Zákaz podávání apelací k würzburské knížecí kanceláři (kancelářskému soudu) nikdy neexistoval. 2. Kancelářský soud stál na špici pyramidy soudních instancí v knížectví. 3. Možnost podat apelaci ve sféře hrdelního soudnictví neexistovala ani normativně, ani *in praxi* (s. 395).

Přehled pramenů ukazuje, že autor prováděl svůj výzkum především ve Státním archivu ve Würzburgu a vedle toho též ve vídeňském Haus-, Hof- und Staatsarchivu, v Bavorském hlavním státním archivu v Mnichově a ve würzburském městském archivu a že pramenně vytěžil také dvě desítky dobových právnických příruček a soukromých sbírek právních předpisů. Moderních pramenných edicí použil Bongartz poměrně málo a snad proto je zařadil do seznamu odborné literatury. Tento seznam je nicméně impozantní (s. 398–432) a čítá odhadem na pět stovek titulů, mezi nimiž převažují publikace vydané po roce 2000. Publikaci uzavírají tři abecední rejstříky – věcný, osobní a místní.

K Bongartzově monografii není možné vyslovit prakticky žádné zásadnější výhrady či připomínky. O to víc si zaslouží zmínku některá zjištění a podněty, které autor předložil.

Bongartz dospěl na základě studia normativních pramenů a písemností vzešlých ze soudní praxe k vyhraněným závěrům ohledně vztahu právních norem na straně jedné a právní praxe na straně druhé. Nepřítikal většinovému názoru historiků sociálních dějin, kteří označují normy jen za ideální představu zákonodárce (resp. normotvůrce), která měla pramálo společného s právní praxí a sociální realitou. Zajímavé a myšlenkově podnětné je autorovo odlišení pojmů *Gerichtsverfassung* (soudní zřízení), jež definuje jako „veškeré soudy na určitém území“, a *Gerichtsorganisation* (soudní organizace), což jsou v jeho pojetí všechny soudy podléhající jednomu vládci či vrchnosti (s. 30). K jisté recenzentově nelibosti, nicméně zajisté inspirativně Bongartz poukázal na „Problem der Urteilzentriertheit der rechtshistorischen Forschungen“ (s. 36–37, pozn. 106), tedy na okolnost, že se právní historikové při výzkumu soudů soustřeďují především na jimi vynášené rozsudky (a tak opomíjejí nejen soudní postupy a procedury, nýbrž především tu zjevnou okolnost, že ne všechna soudní řízení byla ukončena vnesením rozsudku). Bongartz také kategoricky navzájem odlišil žádosti o naučení vyšším soudům (*Oberhofzug*), které byly v principu jednostupňovým řízením, od apelací (odvolání k vyšší instanci, *Instanzenzug*) (s. 77–78). Poukázal na to, že dobová terminologie tento zásadní rozdíl někdy poněkud zastírá. Svě vymezení Bongartz nicméně ilustruje na příkladu würzburských centových soudů, z nichž naprostá většina v 16. století

explicitně rozlišovala žádost o naučení (před vynesením vlastního rozsudku) a podání sporné strany k vyšší instanci proti již vynesenému rozsudku, tj. apelaci (s. 197–198).

Jedinou dílčí výhradu je třeba vyslovit vůči tvrzení, že výskyt žen v úloze svědků prý nebyl v 16. a 17. století samozřejmostí (s. 366). Zde se Bongartz opírá pouze o analyzovaný vzorový případ a o jednu studii Ralfa-Petera Fuchse o raně novověkých svědeckých protokolech, což je k vyslovení podobného dalekosáhle zevšeobecňujícího úsudku vskutku pramálo. Prosté nahlédnutí do dochovaných novoměstských, staroměstských či malostranských knih svědomí ze 16. století by ukázalo, že např. ve sporech mezi ženami o urážku na cti či zhanění tvoří svědkové ženského pohlaví výraznou, ne-li dominantní většinu.

Recenzovaná publikace je odborně vysoce kvalitní a pečlivě zpracovanou právněhistorickou monografií, ke které je třeba J. Bongartzovi pogratulovat. Tato práce představuje bezesporu závažný příspěvek k poznání soudnictví a instančních vztahů v jednom z poměrně významných duchovních knížectví římskoněmecké říše na sklonku středověku a na počátku novověku. Autor nejen odpověděl v zásadě na všechny podstatné otázky, které odborného čtenáře v souvislosti s pojednávaným tématem mohou napadnout, nýbrž nabídl i řadu originálních řešení a myšlenkových podnětů. Zvláštní ocenění si zaslouží také Bongartzova promyšlená metodika uchopení a zpracování tématu. Zároveň jde o práci do značné míry vzorovou: žádný právní historik či historik justiční správy, jenž se bude případně v budoucnu věnovat pozdně středověkému či raně novověkému soudnictví v nějakém dalším říšském duchovním teritoriu (podobného rozsahu a významu), nebude moci Bongartzovu monografii opominout.

*Petr Kreuz*

**Alexander Zirr, DIE SCHWEDEN IN LEIPZIG. DIE BESETZUNG DER STADT IM DREISSIGJÄHRIGEN KRIEG (1642–1650)**, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2017 (= Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Leipzig, Bd. 14), 940 stran.

Objemná monografie Alexandra Zirra zpracovávající švédskou okupaci Lipska v posledních letech třicetileté války je původně disertační prací obhájenou v akademickém roce 2015/2016 na Fakultě dějin, umění a orientalistiky staroslavné univerzity v témže městě. Toto konstatování je nutné uvést hned úvodem – skutečnost, že text vznikl jako kvalifikační práce, nepochybně v mnoha směrech ovlivnila jeho podobu a koncepci. Tištěná verze je označena jako „gekürzte und leicht überarbeitete“ (s. 15), což vzhledem k jejímu rozsahu a krátkému odstupu mezi obhajobou a vydáním jistě situaci vystihuje. Má to své výhody i nevýhody a autor dost možná stál před zásadním dilematem: zkrátit práci zásadním způsobem s ohledem na co nejširší okruh čtenářů a zaměřit se na obecnější zjištění, nebo zachovat množství detailních informací čerpaných přímo z pramenů (včetně rozsáhlého poznámkového aparátu) a využitelných hlavně odborníky? Pokud takové dilema řešil, rozhodl se zcela jednoznačně pro druhou variantu, což má své výhody i nevýhody. Množství podrobností poněkud znesnadňuje plynulost čtení, na druhou stranu je téma zpracováno opravdu v obdivuhodné plnosti, včetně řady dílčích aspektů.

Podrobnosti ohledně struktury monografie, jejího pojetí a sledovaných otázek vysvětluje autor v úvodu. Jeho součástí je i zamyšlení nad klíčovým slovem z názvu knihy „Besetzung“ – termínem, užívaným už v dobovém vojenském právu. Označení „militärische Besetzung“ definovalo obsazení města nepřátelským vojskem po jednání s obránci a za dodržení běžných, předvídatelných podmínek, z nichž vyplývaly také následující vztahy mezi novými pány města a jeho obyvateli. Taková situace byla v raném novověku podstatně běžnější než dobytí města a docházelo k ní i v případě, že se posádka po nějakou dobu obléhatelům bránila (s. 18–20).

Metodologicky se autor práce výslovně hlásí k moderním vojenským dějinám (s. 27), které jsou provázány se sociálními, politickými, hospodářskými a kulturními dějinami, dějinami správy a dalšími

souvisejícími směry současné historiografie. Jejich zastánci přitom vycházejí z prosté úvahy, podle níž skutečné vojenské akce představují z časového hlediska pouhý zlomek ve srovnání s obdobími míru, příprav, vyčkávání, ale také využitím předmoderních armád pro jiné účely (disciplinace civilního obyvatelstva). Z tohoto přístupu pak vychází dvanáct konkrétních okruhů otázek, jež si autor během práce na monografii kladl a snažil se je zodpovědět (s. 28–29). Mnohé z nich mají nutně velmi blízko k urbánním dějinám (dopady obsazení města na jeho ekonomiku, vztahy s místními obyvateli, poměr mezi švédskými správními orgány a institucemi městské samosprávy, otisk několikaletého soužití s cizí posádkou v kolektivní paměti obyvatel Lipska).

Podrobně jsou představeny také archivní prameny, které autor využil. Heuristika je opravdu mimořádná, zvláště vezmeme-li v potaz, že kromě archiválií místní provenience (mj. Stadtarchiv Leipzig, Universitätsarchiv Leipzig) a fondů dokumentujících zemskou správu (Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden) jsou bohatě zastoupeny i fondy švédských vojenských a civilních úřadů uložené ve Stockholmu (Krigsarkivet; Riksarkivet). Charakteristiky jednotlivých fondů společně s využitím množství jednotlivých archivních dokumentů v celé knize svědčí o tom, že se autor s obdivuhodným množstvím nejrůznějších typů dokumentů skutečně podrobně seznámil. Nesouhlasil bych jen s některými zbytečně generalizujícími tvrzeními, jako je třeba to o charakteru raně novověkých archivů, kde měly převažovat přijaté písemnosti (s. 38).<sup>1</sup> Přinejmenším existence desítek register, dochovaných ve středoevropských archivech a dokumentujících množství vydané korespondence, tomuto paušalizujícímu tvrzení přímo odporuje. Vedle archiválií autor samozřejmě zohlednil i tištěné prameny, ať už máme na mysli staré tisky nebo novodobé edice. V tomto ohledu přišla ke slovu i československá historiografie a záslužná ediční řada *Documenta bohemica Bellum tricennale illustrantia*, zvláště její poslední svazky.<sup>2</sup>

1 „Frühneuzeitliche Archive sind in der Regel Empfängerarchive, in denen meist nur die erhaltenen Schriften vorhanden sind, die darauf ausgesandten Antworten hingegen nicht.“

2 *Documenta bohemica Bellum tricennale illustrantia I–VII*, (edd.) JOSEF POLIŠENSKÝ ET AL., Praha 1971–1981.

Hlavní text monografie následující po úvodu je rozdělen do pěti víceméně chronologicky řazených oddílů, mezi něž jsou zařazeny dva oddíly zaměřené na strukturální otázky společné pro celou sledovanou dobu, tedy od obléhání a obsazení města až po odchod Švédů s dvouletým odstupem po uzavření vestfálského míru.

První oddíl představuje raně novověké Lipsko jako významné zeměpanské město a centrum širšího regionu a shrnuje jeho vývoj do začátku čtyřicátých let 17. století, včetně dřívějších zkušeností se švédskou armádou. Pro všeobecnou prosperitu a přitažlivost města měly zásadní význam zdejší proslulé trhy a solidnímu renomé se těšící univerzita. Díky ní a nezanedbatelnému počtu duchovních podřízených místní konzistoři bylo město také významným střediskem luteránství. Shodná konfese byla jedním ze zásadních aspektů pozitivně ovlivňujících vztahy mezi Švédy a Sasy. Na přítomnost vojenské posádky ve zdejší pevnosti Pleißenburgu byli místní měšťané už dříve zvyklí. Ozvěny bojů a útrap prvních fází třicetileté války sem ovšem dlouho doléhaly spíše vzdáleně, mimo jiné v podobě příchodu exulantů, mezi nimiž nechyběli ani měšťané a šlechtici z českých zemí. Poté co kurfiřt Jan Jiří Saský upustil od prohabsburské politiky a připojil se ke švédskému králi Gustavu Adolfovi, se v blízkosti města odehrály dvě velké bitvy – u Breitenfeldu (1631) a u Lützen (1632). Jakmile kurfiřt opět změnil stranu, bylo v roce 1637 Lipsko neúspěšně obléháno švédským generálem Johannem Banérem. I v následujících letech, zvláště když se Švédům podařilo udržet své posádky v pevnostech hluboko na území nepřítel (Olomouc), hrálo Lipsko v jejich strategických plánech důležitou roli.

Samotné obsazení města Švédy a související události jsou vylíčeny v druhém oddílu knihy. Lipsko bylo krátce obléháno v polovině října 1642 a po rozhodující porážce spojených císařských a saských vojsk ve druhé bitvě u Breitenfeldu (označované také jako bitva u Lipska) 23. října<sup>3</sup> znovu – tentokrát s maximální intenzitou a po

---

3 Ozvěny bitvy dolehly záhy i do českých zemí a ovlivnily situaci v Praze i jejím bezprostředním okolí, např. radní písař a primátor městečka Čelákovice záhy poté zaznamenal následující zprávu: „V témž létu 1642 v sobotu před sv. Martinem císařští soldati bitvu prohráli u Lybska. Rejtaři rozrazení okolo Prahy nemalé škody činili, dobytky, nábytky, obilí a in summa všecko brali, lidi

rozhodnutí vrchního velitele švédské armády polního maršála Lenarta Torstensonu město dobýt. Autor analyzoval velmi podrobně přípravy na obléhání uvnitř města, jeho průběh i souběžná jednání o kapitulaci. Té byli od začátku nakloněni spíše představitelé města a univerzity, kteří v tomto směru tlačili na vojenského velitele města Joachima von Schleinitz a velitele pevnosti Christophu von Drondorf a zastávali defenzivní stanoviska při jednáních se Švédy. Nakonec to byli paradoxně oba saští důstojníci, kdo kapitulaci ve formě čestného odchodu („akkordu“) 26. listopadu 1642 vyjednal, ovšem za zády města a univerzity.

Autor velmi přesvědčivě dokládá, že z vojenského hlediska byla dohoda o kapitulaci jediným realistickým řešením situace (s. 123), nedostatečné zohlednění budoucí situace obsazeného města ovšem ztížilo postavení orgánů městské samosprávy i celé obce a dalších místních korporací vůči Švédům. Torstenson v polovině prosince 1642 obratně využil rozporů ve městě a legitimizoval šedesátičlenný výbor zástupců obce („Sechziger“, s. 135, 276–279), jehož prostřednictvím opakovaně zaznívala nespokojenost s politikou rady a Švédové tak mohli snáze podvazovat její již tak omezené pravomoci. Autor sleduje i další osud obou saských velitelů vojenské posádky v Lipsku a na jejich příkladu ukazuje, jak těžké bylo v průběhu obléhání města najít vhodný okamžik pro čestnou kapitulaci, když se situace stala bezvýhodnou (v knize je ostatně popsána řada dalších případů z menších lokalit v okolí Lipska ve čtyřicátých letech). Oba saští velitelé zemřeli v nemilosti kurfiřta a v průběhu procesu, který proti nim byl veden.

Následující dva oddíly jsou z hlediska urbánních dějin patrně nejzajímavější. Ve třetím oddílu autor pojednává o švédských vojenských i civilních správních strukturách v obsazeném městě. Používá přitom dobový termín „Estat“, respektive „Kriegesstat“, jako zastřešující označení pro celou správní oblast zahrnující obsazené části Saska. Ačkoli bylo jejím faktickým centrem právě Lipsko, nesla název

---

bili [a] zsvláčeli, sotvy [!] toho dne v noci do Prahy ušli.“ *Radní manuál Pavla Ježdíka 1639–1654*, (edd.) MAREK ĎURČANSKÝ – ROMAN KOLEK, Čelákovice – Praha 2016 (= *Fontes Musaei civitatis Celakovicensis*, t. 4), s. 196.



„Meißnische Estat“. V čele stál vojenský guvernér, generálmajor Axel Lillie (1603–1662), jehož v roce 1648 nahradil generál Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686) – v obou případech se jednalo o zkušené příslušníky švédské generality vybavené řadou pravomocí. Civilní záležitosti řídil k tomu ustanovený komisař, který měl na starosti především zásobování, ekonomické otázky, logistiku včetně kvartýrování vojenských jednotek a dohled nad opevňovacími pracemi. V této pozici působil až do své smrti Peter Brandt (1609–1648). Nižší funkce v rámci švédského „Kriegsestatu“ zastávali často Němci ve švédských službách, v některých případech dokonce lipští rodáci. Švédové sice převzali vybírání daní a dávek, které byly dříve placeny ve prospěch kurfiřta, snažili se ale nepodvázat hospodářský život a hlavně obchod v Lipsku. Oddíl věnovaný budování a strukturám švédské válečné správy ve městě a celé oblasti pojednává dále o poštovníctví a zajištění komunikace vůbec nebo úpravách opevnění (na nichž se museli intenzivně podílet měšťané).

Ve čtvrtém oddílu autor analyzuje ekonomické a logistické zajištění švédských posádek v Sasku a samozřejmě především v Lipsku samotném, včetně např. duchovní a lékařské péče. Příjmy „Kriegsestatu“ tvořily zhruba z 90 % platby z kontribucí (s. 326). Dodejme, že ve městě pobývaly jak „národní“ švédské pluky tvořené odvedenci ze samotného Švédska, tak pluky „německé“, jejichž vojáci pocházeli z nejrůznějších území říše i odjinud (zvláště početní byli Skotové). Podrobně je rekonstruováno jejich zaopatření viktualiemi i kvartýrování, částečně v domech měšťanů, částečně v budovách Pleißenburgu; švédská generalita si pak pronajímala nejluxusnější domy ve městě. Osmileté blízké soužití přinášelo řadu vazeb (doloženy jsou i svatby), ale také konfliktů, komplikovaných různými jurisdikcemi – typicky např. pouličních bitek mezi studenty a vojáky (s. 387), jaké známe rovněž z raně novověké Prahy.

Zbývající zhruba třetina textu je rozdělena do tří dalších oddílů sledujících Lipsko v kontextu vývoje celého Saska od obsazení města Švédy po jejich odchod v roce 1650, s důrazem na vzájemné vztahy mezi kurfiřtem, jeho poddanými a představiteli švédské válečné i civilní správy. Rozdělení do tří časových úseků na základě jednoznačných cézur je logické: 1) intenzivní válečné události ve střední Evropě na sklonku přímého spojenectví saského kurfiřta

s císařem (1644–1645); 2) období příměří mezi Saskem a Švédskem (1645/46–1648); 3) necelé dva roky po uzavření vestfálského míru, během nichž byla naplňována mírová ujednání a švédské jednotky postupně opouštěly území říše. V přehledně strukturovaných podkapitolách je sledováno dění na lokální i širší úrovni – vedle válečných akcí na území Saska a jeho okolí především mírová jednání ve Vestfálsku, kde měl od roku 1645 saský kurfiřt své vlastní zastoupení (s. 541–547). Jedním z leitmotivů, který se opakovaně objevuje již od líčení obležení města v roce 1642, je prostředkující role obou kurfiřtových synů, kteří měli mnohem větší ochotu se dohodnout se švédskými luteránskými souvěrci na příměří. Se stupňujícím se zpusťšením země tato ochota nadále rostla. Jakmile pak bylo ve městě Kötzschenbroda v srpnu 1645 uzavřeno na půl roku příměří, bděli i nad tím, aby bylo následně po jednáních v Eilenburgu prodlouženo a aby nezvítězila konkurenční opce, jejíž hlavní devízou byla věrnost císaři. Příměří trvalo až do uzavření vestfálského míru, po němž následovaly ještě téměř dva roky dílčích vyjednávání, vymáhání smluvených plateb a dodávek vikuuálií, než švédské jednotky v létě 1650 Lipsko opustily.

Autor podrobně sleduje nejrůznější personální změny v rámci švédských vojenských i civilních struktur v okupované části Saska. Mezi stovkami osob, které se v textu objevují, nechybějí ani v českých zemích nechvalně proslulí švédští plukovníci – velitel Švédy obsazené Jihlavy Samuel Österling, postrach severozápadních Čech Johann Reichwald nebo ve stejné oblasti drancující Johann Wancke. Toho divoká povaha málem přivedla k exemplární popravě, když vyšel najevo jeho záměr přepadnout už během uzavřeného příměří kurfiřta a jeho rodinu (s. 535–539). Pasáží týkajících se českých dějin obsahuje kniha mnoho, což samozřejmě vzhledem k blízkosti Saska není nikterak překvapivé. Lze upozornit na podkapitoly zaměřené na švédské vpády do Čech, které jsou zpracovány mimo jiné i na základě pramenů přímo ze švédských archivů, což může být vodítkem pro případné české badatele zabývající se touto problematikou.

Jedněmi z nejzajímavějších bohemikálních informací obsažených v monografii A. Zirra jsou ty, jež nám umožňují doplnit osudy M. Jeremiáše Slovacia (v knize uváděn latinskou formou Slovatius), původem ze Strenic na Mladoboleslavsku, syna vydavatele řady tisků

Václava Slovacia. Heslo v *Rukověti humanistického básnictví* uvádí, že se J. Slovacius v roce 1615 marně ucházel o místo profesora na pražské univerzitě a po působení na postech vychovatele v několika šlechtických rodinách a posléze faráře v Třešti odešel do exilu. V uvedené literární příručce jsou jeho osudy dovedeny do roku 1632, kdy působil jako dvorní kazatel ve Württembersku.<sup>4</sup> V Zirrově monografii je možné sledovat jej poté jako švédského polního kazatele, který na této pozici působil od roku 1634 a na přelomu let 1642/43 se stal kazatelem švédské posádky v Lipsku a zároveň i seniorem a inspektorem švédského královského válečného konzistoria. Zemřel ovšem právě v Lipsku již 7. prosince 1644 a byl pohřben v univerzitním kostele (Paulinerkirche) (s. 351).

Spojitosť s pražskými městy pak má osobnost pražského kupce Martina Schmertosche z Riesenthalu, který v roce 1627 odešel z konfesijních důvodů ze země a usadil se v Sasku, původně v Torgau, poté získal městské právo v Lipsku. Díky svým kontaktům představoval důležitou osobu, jež „bei allen schwedischen Bediensteten und zumal bei der Leipziger Kanzlei in großem Ansehen stünde“ (s. 198). Svědčí o tom i skutečnost, že jej Torstenson v roce 1644 zprostil povinnosti kvartýrování vojáků (s. 300) jako jednoho z nemnoha měšťanů, kteří stáli mimo strukturu místní samosprávy (u radních bylo zproštění této povinnosti běžné). Další osobou původem z českých zemí spojenou se švédskou správou v Lipsku byl Tobias Heinritz, pocházející z města Kraslic a plnící od září 1645 funkci inspektora nad důchody v obsazeném městě (s. 529, 733).

Monografie A. Zirra se díky svému pojetí a bohatství informací jeví jako v pravém slova smyslu kompendium k dějinám Lipska ve čtyřicátých letech 17. století a může velmi dobře posloužit také pro komparativní výzkum. Tento dojem umocňují vedle samotného textu knihy založeného na mimořádně obsáhlé heuristice i podrobné přílohy zahrnující biogramy hlavních představitelů švédské správy v Lipsku, jmenné seznamy představitelů městské správy

---

4 JOSEF HEJNIC – JAN MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě V*, Praha 1982, s. 125–126.

a rektorů univerzity, přehledy nejrůznějších platů a další materiály. Knihu uzavírá jmenný rejstřík.

*Marek Ďurčanský*

**PLAGUE BETWEEN PRAGUE AND VIENNA. MEDICINE AND INFECTIOUS DISEASES IN EARLY MODERN CENTRAL EUROPE, (edd.) Karel Černý – Sonia Horn, Academia, Praha 2018, 304 Seiten.**

Die aktuell herrschende Covid-19-Pandemie hat in das allgemeine Bewusstsein gerückt, dass Seuchen, auch in ihrer pandemischen Form, seit der „neolythischen Revolution“ ein stiller Begleiter der Menschheitsgeschichte sind. In kaum einem Teil Europas wird das im öffentlichen Raum in Form von Pestsäulen, Cholerakapellen und ähnlichen Monumenten so deutlich wie in jenem der ehemaligen Habsburgermonarchie, und nicht nur dort ist es im kollektiven Gedächtnis vor allem mit einem der apokalyptischen Reiter verbunden: der Pest.

Der vorliegende Sammelband nimmt sich des Themas der Pestgeschichte zwischen Prag und Wien besonders in medizinhistorischer Perspektive an, wobei aber auch kunsthistorische Fragestellungen und Betrachtungen nicht zu kurz kommen. Die versammelten Beiträge ziehen einen breiten geographischen Bogen von den Ländern der böhmischen Krone über Wien bis hin zur habsburgischen Militärgrenze in Kroatien und Slawonien. Es geht um Pestschriften, Pestprävention und Pestdeutungen bis hin zur Konstruktion einer „seuchenfreien“, gesunden Bevölkerung unter dem Zepter der „medizinischen Polizey“ im Zeitalter des Josephinismus.

Dass die Pestrezeption in der frühen Neuzeit nicht allzu statisch gedacht werden sollte, macht bereits der erste Abschnitt des Bandes unter dem Titel „Community and Plague“ deutlich. So lässt sich in den gedruckten Pesttraktaten tschechischer Provenienz aus dem 16. Jahrhundert, die Filip Hrbek in seinem Beitrag untersucht, bereits eine Tendenz erkennen, der Seuche zumindest auch einen

„kontagiösen“ Charakter zuzubilligen. In eine ähnliche Richtung deutet der Befund von Karel Černý, der in seinem Beitrag diverse Schilderungen zum Ausbruch von Pestepidemien in Italien und (Ost-)Mitteleuropa untersucht und dabei immer wieder Geschichten von „Patienten 0“ in den Darstellungen herausarbeitet. Wie Černý klarmacht, verbindet sich damit freilich kein modernes Verständnis vom „superspreader“. Vielmehr wird der Ausbruch von Seuchen mit einer Konstellation in Verbindung gebracht, in der kosmische, ökologische und menschliche Faktoren gebündelt den Seuchenausbruch begünstigen, der an sich aber letztlich auf den Willen Gottes zurückgeführt wird.

Die zwischen göttlicher Strafe und vermeidbarem Unglück changierende Pestdeutung geht auch aus der Analyse Wiener Pestschriften der medizinischen Fakultät aus dem 16.–18. Jahrhundert durch Renate Gruber hervor. Sie erklärt den Widerspruch zwischen klar formulierten Vorbeugungs- und Bekämpfungsmaßnahmen, die auf „Städtehygiene“, die Isolierung von Kranken in versperren Häusern, in Pestlazaretten und abgeriegelten Stadträumen zielen, bei gleichzeitig fortbestehender religiöser Gesamtdeutung. Daher verwundert es nicht weiter, dass die nach den schweren Pestepidemien von 1679 in Wien und 1728 in Osijek errichteten Pestsäulen die Überwindung der Pest gleichzeitig als Sieg des Glaubens mittels konfessioneller Vereinheitlichung im Inneren und Bekämpfung von außen durch militärischen Triumph über die Osmanen symbolisch feiern. Erst im späten 18. Jahrhundert, im Zeitalter der Aufklärung, setzt sich eine stärker faktenbasierende Seucheanalyse durch, wie Gruber am Beispiel des Werks des berühmten Wiener Arztes Anton de Haen *Von der Pest* herausarbeiten kann.

Diese säkulare Wendung in der Pestdeutung und -bekämpfung macht der Beitrag von Ivana Horbec und Robert Skenderović besonders deutlich. Der Beitrag behandelt das Quarantänensystem an der kroatischen und slawonischen Militärgrenze. Dieses System war ausgesprochen laboriert, reduzierte die Kontakte von Reisenden und „Personal“ auf ein Minimum und führte augenscheinlich zum Erfolg. Nach 1738/40 verschwand die Pest diesseits der Grenze, während sie im Osmanischen Reich in Bosnien und Serbien weiter wütete. Die Autoren können auch belegen, dass die Einrichtung des

„Pestcordons“ zu keiner wesentlich Behinderung des grenzüberschreitenden Handels führte.

Insgesamt bietet der Sammelband eine interessante Palette von Einzelstudien zum Thema, die durch eine ausführliche Einleitung der Herausgeber sehr gut zusammengefügt werden. Es bleibt zu hoffen, dass multilaterale Forschungskoperationen dieser Art in (Ost-)Mittel- und Südosteuropa das Wissen um die Geschichte der Pest in der frühen Neuzeit wie auch das um andere Seuchenzüge weiter vertiefen werden. Das Gebiet der Habsburgermonarchie eignet sich für vergleichende Studien wohl besonders gut, weil gerade auf die Seuchenbekämpfung eine frühe Verdichtung und Vereinheitlichung administrativer Strukturen in der frühen Neuzeit zurückzuführen ist. Über das medizinhistorische Interesse hinaus wird so Seuchengeschichte für die Geschichte des Staatswerdungsprozesses bedeutsam – ganz abgesehen von den vielfachen historisch-kulturwissenschaftlichen Aspekten des Themas.

*Andreas Weigl*

**Magdalena Kowalska-Cichy, MAGIA I PROCESY O CZARY W STAROPOLSKIM LUBLINIE**, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2019, 167 stran.

Recenzovaná publikace přináší populárně vědecký přehled dějin čarodějnických a kouzelnických procesů ve městě Lublině na východě dnešního Polska od 15. do druhé poloviny 18. století. Autorka vycházela ze své magisterské práce *Procesy o czary w Lublinie w XVII i XVIII wieku*, kterou obhájila v roce 2008 na Historickém institutu Univerzity Marie Curie-Skłodowské v Lublinu pod vedením profesora Henryka Gmitterka.

V úvodu autorka podává stručný přehled dějin evropské čarodějnické démonologie a v několika poznámkách se dotýká i samotných dějin čarodějnických procesů. Následuje stručný, nicméně hutný a faktograficky spolehlivý přehled vývoje kouzelnických a čarodějnických procesů na území nynějšího Polska. Ze tří syntéz dějin polských procesů, které byly vydány v uplynulých dvou desetiletích

(Małgorzata Pilaszek/2008, Michael Ostling/2011, Wanda Wyporska/2013), použila Kowalska-Cichy (zřejmě vzhledem k roku vzniku původní magisterské práce) pouze monografii M. Pilaszek. Kromě toho se autorka ve zvláštní kapitole dotýká také magie provozované na dvoře polského krále Zikmunda II. Augusta (1548–1572), a to mj. i v souvislosti se zřízením sněmovní komise, jež měla vyšetřit okolnosti smrti tohoto panovníka.

V dalších částech práce pojednává autorka samostatně o jednotlivých kouzelnických a čarodějnických procesech, které proběhly v Lublinu v časovém rozmezí let 1456–1773. O některých případech pojednává ryze kazuisticky, jiné se snaží začlenit do širších historických souvislostí vývoje města Lublina a činnosti tam působících soudů. Chronologicky seřazené případy jsou rozděleny do tří částí: 1. *Pierwsze sprawy o czary w Lublinie* (s. 27–35); 2. *Wiek XVII* (s. 37–113); 3. *Wiek XVIII* (s. 123–149).

První čarodějnický/kouzelnický proces v Lublinu, doložený k roku 1456, se odehrál před soudem místního biskupského oficiála. Zde byla jistá žena obviněna z bigamie, cizoložství, travičství a posléze i z čarodějnictví ve spojení s ďáblem. Výsledek procesu není znám – dochoval se z něj pouze latinský výslechový protokol. Na podobnou neúplnost pramenů narážela autorka ostatně i v řadě dalších zkoumaných procesů.

V lublinských případech z první poloviny 17. století zaujme dosti časté používání „czarów“. Takto byly označovány (podobně jako „čáry“ v Praze o století dříve) léčivé koupele z bylin. V případech ze 17. i z první poloviny 18. století bylo kromě toho poměrně časté užívání konsekrovaných hostií k provádění rozličných magických praktik. K provozování magie byly tehdy nicméně užívány i další předměty, případně živočichové, např. pupeční šňůra z novorozence, provaz z oběšenice, kočičí mozek či žába. Autorka zařadila mezi případy ze 17. století také pozdější lublinskou legendu o čertím spáru a ďábelském soudu, která je doložena od konce 18. století a bývá spojována nejčastěji s případem, který se měl v Lublinu odehrát roku 1637.

Kowalska-Cichy připomíná, že ve většině lublinských případů nelze zaznamenat spojenectví pachatele či pachatelů deliktu magie s ďáblem (a jde tedy o kouzelnické, nikoli čarodějnické procesy). Kumulovaný delikt čarodějnictví nad rámec paktu s ďáblem lze

zaznamenat v Lublinu teprve roku 1643, kdy výpověď obviněné a vyslychané ženy obsahovala mj. i osobitý a poměrně podrobný popis místa konání a průběhu čarodějnického sabatu. V roce 1700 se v Lublinu objevuje v případě ženy obviněné z krádeže hostie a kouzelnictví zkouška vodou. Poslední autorkou zaznamenaný lublinský případ (1773) se týkal pověrečné praktiky pálení ohně v předvečer svátku sv. Jana Křtitele, v čase letního slunovratu; tento případ prodjednal soud biskupského oficiála.

Závěr publikace tvoří chronologický soupis cca čtyř desítek lublinských případů kouzelnictví, resp. čarodějnictví, z let 1456–1773, přehled vyobrazení a seznam pramenů a literatury. Z archivních pramenů zpracovala Kowalska-Cichy především soudní knihy uložené ve státním a arcidiecézním archivu v Lublinu. Příznivou okolností pro její výzkum bylo, že se v Lublinu dochovaly v téměř souvislé řadě také tři knihy „złoczyńców“ z let 1549–1716, což je pramen obsahově velmi podobný českým a moravským smolným (černým) knihám.

Práce M. Kowalské-Cichy je i v obecných pasážích faktograficky vcelku spolehlivá a lze k ní vyslovit v tomto ohledu jen několik dílčích výhrad: V úvodním výkladu o případu děvečky Anny Göldi z roku 1782 (s. 11) by bylo bývalo vhodnější opřít se o nějakou novější švýcarskou publikaci, např. o některou z knih Waltera Hause-  
ra. Za zcela nevhodné v odborné práci pokládám využití tendenčního opusu maďarského právníka a spisovatele Istvána Ráth-Végha (s. 11, pozn. 1). Stejně tak považuji za přinejmenším zbytečné zabývat se v krátkém úvodu osobou britské egyptoložky Margaret Murray a její scestnou teorií (s. 12, včetně pozn. 3). Dávno vyvrácený je také názor o dvou autorech Kladiva na čarodějnice (s. 13). Naprostým nesmyslem je tvrzení, že francouzský právník a démonolog Pierre de Lancre (1553–1631) studoval práva mj. v Praze (s. 13, pozn. 12), a to nejen z toho očividného důvodu, že za jeho života na pražské univerzitě právnická fakulta nefungovala. V úvodní kapitole Kowalska-Cichy píše o tom, že prý „... szaleństwo polowań [...] kilkudziesięciu lat ogarnięło prawie cały kontynent europejski...“ (s. 14), což je tvrzení, které neodpovídá současnému stavu bádání nejen faktograficky, ale i nevědomým lpěním na tzv. Soldanově paradigmatu vycházejícím z představy o „čarodějnickém bludu / šílenství“. Autorka navíc zcela ignoruje dnes obecně uznávané Behringerovo (klimaticko-



-krizové) paradigma a v návaznosti na výsledky některých starších francouzských badatelů označuje za hlavní příčinu evropských honů na čarodějnice *strach* (s. 14). Opakuje také tradované, nicméně chybné klišé, že osoba obviněná z čarodějnictví, která byla už ve spárech pronásledovatelů, neměla žádnou šanci se hájit a být osvobozena (s. 14). Ze širší perspektivy neodpovídá skutečnosti ani tvrzení, že hlavním trestem za čarodějnictví bylo upálení na hranici (s. 17).

Přes výše uvedené dílčí výhrady lze konstatovat, že autorka napsala zdařilou populárně vědeckou práci na téma dějin kouzelnických a čarodějnických procesů ve městě Lublinu, navíc v mnoha detailech velmi zajímavou a inspirativní. Jako celek pak práce M. Kowalské-Cichy představuje nepřehlédnutelné obohacení poznání dějin pronásledování domnělých čarodějnic na území současného Polska na sklonku středověku a v raném novověku.

*Petr Kreuz*

**Stanislava Musilová, ŽENA ZA KATREM. V SÍTI TRESTNĚPRÁVNÍCH A KRIMINALIZAČNÍCH MECHANISMŮ DRUHÉ POLOVINY DLOUHÉHO 19. STOLETÍ, FF UJEP – Scriptorium, Ústí nad Labem – Praha 2019 (= Acta Universitatis Purkynianiae Facultatis Philosophicae. Studia Historica, sv. 23), 207 stran.**

Výzkum dějin moderního vězeňství, které se v Evropě zformovalo na sklonku 18. a v průběhu 19. století, patří již po dvě desetiletí k frekventovaným tématům západního, mj. i německého a rakouského historického bádání. V naší historiografii byly naproti tomu původní analytické vědecké práce na téma dějin vězeňství v 19. století doposud zcela ojedinělé, byť se v mnoha ohledech mohly inspirovat novějšími rakouskými publikacemi. Toto konstatování platí dvojnásob pro původní studie věnované dějinám ženského vězeňství. Také práce zabývající se problematikou ženské kriminality v českých zemích v 19. a na počátku 20. století jsou prozatím nepočtené. Třebaže monografie Alice Velkové o pachatelkách vražd v druhé

polovině 19. století je v této oblasti důkladným a průkopnickým dílem,<sup>1</sup> její existence nemění nic na tom, že česká historiografie ženské kriminality 19. století výrazně zaostává za zpracováním dějin kriminality v sousedních, německy mluvících zemích v témž období.

Recenzovaná monografie vznikla jako autorčina disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem pod vedením doc. Kristiny Kaiserové. Ve své práci vycházela S. Musilová především z výzkumu písemností fondu Trestnice pro ženy Řepy 1864–1948 (uloženého ve Státním oblastním archivu v Praze, dále SOA v Praze), zejména z rozboru osobních spisů přibližně půldruhé stovky řepských vězeňkyň z druhé poloviny 19. a z počátku 20. století. Kromě toho autorka prozkoumala také policejní a trestní přestupkové spisy ve fondu „Archiv města Čáslavi“ (uloženého v SOA v Praze, pobočka Státní okresní archiv Kutná Hora). Zatím jedinou badatelkou, která využila osobní spisy trestanek z věznic v Řepích ve srovnatelném rozsahu, byla archivářka a historická demografka Alena Luxová, pro niž byly tyto spisy východiskem její studie o pachatelkách infanticidia.<sup>2</sup>

V první kapitole se Musilová pokusila podat přehled relevantního historického bádání o dějinách kriminality žen od konce 18. století do první světové války a nastínit vývoj světového kriminologického (a penologického) bádání o ženské kriminalitě. Náplní druhé kapitoly mělo být postžení vývoje kriminálního diskurzu a „kriminalizačních praktik“ na pozadí vývoje trestního práva a vězeňství ve vymezeném období konce 18. a dlouhého 19. století.

Ve třetí kapitole podává autorka nejprve poměrně stručný, třebaže hutný rozbor dosažených zjištění. Ve svém výzkumu zvolila metodu sondy, když se z více než osmi tisíc záznamů o ženách zatčených od počátku fungování řepské trestnice roku 1864 do roku 1914 zaměřila na spisy žen, které byly odsouzeny Krajským soudem

---

1 ALICE VELKOVÁ, *Schuld und Strafe. Von Frauen begangene Morde in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, München 2012.

2 ALENA LUXOVÁ, *Problém infanticidy ve vzorku trestanek v ženské trestnici v Řepích*, *Historická demografie* 29, 2005, s. 139–200.

v Kutné Hoře v období od poloviny šedesátých do poloviny devadesátých let 19. století. Jednalo se o soubor 181 spisů vztahujících se k celkem 146 trestaným ženám. Rozborem tohoto souboru vytěžila Musilová řadu cenných informací o sociálním a rodinném prostředí trestaných žen i o jejich věkové a profesní struktuře. Dosažené výsledky, jakož i zjištění o páchané kriminalitě srovnává s dobovými statistikami kriminality v předlitavské části monarchie, které ve své (výše citované) monografii využila a analyzovala A. Velková. Mezi odsouzenými ženami v řepské trestnici tvořily výraznou, zhruba dvoutřetinovou většinu pachatelky krádeže. Další majetkové delikty (zpronevěra, podvod) lze zaznamenat pouze ojediněle. Významný byl mezi odsouzenými ženami podíl pachatelek infanticidia (většinou v podobě vypuzení plodu) a vraždy. Poměrně překvapivý je relativně vysoký počet trestankyň odsouzených za žhářství. Musilová si dále všímá věku vězněných žen, míry jejich recidivy, délky soudem ukládaných trestů odnětí svobody, jakož i počtu kázeňských trestů v době výkonu trestu v řepské trestnici. Ve zkoumaném vzorku odsouzených žen tvořily bezmála tři čtvrtiny (74,2 %) recidivistky. Většině zkoumaných žen byl uložen trest ve výměře od jednoho do tří let odnětí svobody. Autorka také dokládá, že kázeňské tresty byly v Řepích ukládány mnohem častěji recidivistkám než dosud netrestaným (tj. prvotrestaným) ženám. Většina žen ze zkoumaného vzorku (62,3 %) byla po propuštění poslána postrkem do domovské obce.

Ve čtvrté kapitole se Musilová pokusila uchopit otázku kriminality (spíše než „kriminalizace“) žen na pozadí dobových domácích snah o ženskou emancipaci. V této souvislosti detailně přibližuje zejména aktivity Elišky Krásnohorské spojené se ženským spolkem Minerva a názory Tomáše G. Masaryka. Dále se autorka snaží zprostředkovat, resp. spíše výběrově reprodukovat názory novějšího historického a zejména genderového bádání na ženský emancipační diskurz 19. století. V této souvislosti si pokládá otázku, do jaké míry byla ženská emancipace 19. a počátku 20. století motivací kriminálního jednání.

V páté kapitole, nazvané *Zločin v síti vztahů*, Musilová na základě zkoumaného materiálu předkládá vlastní klasifikaci obranných strategií trestně stíhaným žen. Rozlišuje celkem pět obranných strategií (1. strategie zapírání zločinu; 2. strategie (důkladné) přípravy ke spáchání zločinu; 3. strategie výmluvy; 4. strategie komplikace

vyšetřování; 5. ostatní obranné strategie), které se pokusila dokumentovat na zkoumaném materiálu. Přesto čtenáři není zcela jasné, čím se zásadně liší strategie zapírání zločinu a strategie výmluvy, spočívá-li v „odmítání podílu na zločinném jednání“ (s. 129). Obecně v pojednání o obranných strategiích postrádám jejich širší kontextualizaci. Shromážděný pramenný materiál navíc tvoří dobré východisko pro obecnější komparaci, jíž se však čtenář od Musilové většinou nedočká. Autorka dále probírá společenské kontrolní mechanismy a formy sociální kontroly pachatelek kriminality. Z jednotlivých forem sociální kontroly Musilová upozorňuje zejména na etiketizaci (*labeling approach*) žen s kriminálním pozadím a na specifické formy sociální kontroly v rámci lokálního společenství u infanticidia. K tradičním formám sociální kontroly náležela registrace mimořádných jevů a neznámých osob, nezřídka z řad okrajových sociálních či etnických skupin. Autorka si také pokládá otázku, zda, případně do jaké míry vykazovalo kriminální jednání zkoumaných žen prvky organizovaného zločinu. Ve svém výkladu, žel, zaměňuje institut spolupachatelství s fenoménem organizovaného zločinu (s. 158), takže pojímá každý trestný čin spáchaný ve spolupachatelství (tj. dvěma či více osobami) jako organizovaný zločin, což je v rozporu s ustanoveními dobového (i současného) trestního práva. Zlodějské bandy, které Musilová jako příklady organizovaného zločinu uvádí, však nesporně vykazují všechny základní rysy organizované zločinecké skupiny.

Práci uzavírá přehled pramenů, přinášející mj. jmenný seznam všech zkoumaných osobních spisů trestankyň a soupis tištěných pramenů a pramenných edicí. Přehled odborné literatury čítá přibližně dvě stovky položek.

Knihy S. Musilové prezentuje výsledky nepochybně cenného, rozsáhlého a v naší historiografii průkopnického výzkumu. Problém práce tedy není v samotném výzkumu, nýbrž právě ve způsobu jeho prezentace. Autorka se snaží zařadit svůj výzkum do mnoha potenciálních tematických a dobových souvislostí, z nichž některé se mi jeví jako poněkud odtažitě a málo relevantní. V práci tak pojednává, mnohdy nevyhnutelně značně povrchně a selektivně, o mnoha tématech, z nichž téměř každé samo o sobě by se mohlo stát objektem vědecké monografie. Tím zároveň Musilové do značné míry unikají dvě klíčová historická témata, k nimž jí zpracovaný pramenný

materiál přináší nejvíce relevantních informací, a to dějiny kriminality (a trestního práva) v českých zemích ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století a dějiny vězeňství, zejména ženského, v Čechách a v předlitavské části monarchie v tomtéž období.

Výsledky kvantitativní analýzy kriminality ve zkoumané skupině žen podává Musilová v přespříliš zhuštěné podobě pouze v jediné kapitole, která zabírá jen asi osminu stránkového rozsahu práce. Vězeňské praxe a každodenního života v ženské věznici v Řepích u Prahy, k níž zkoumaný materiál zajisté přináší množství vysoce relevantních a potenciálně velmi cenných poznatků, se Musilová dotýká jen v několika rozptýlených větách v rámci svého přehledu dějin vězeňství od konce 18. do počátku 19. století. Pominu-li „obligátní“ citace Foucaultova (dnes již spíše kultovního než teoreticky a faktograficky relevantního) díla *Dohlížet a trestat* a prací amerického sociálního psychologa kanadského původu Ervinga Goffmana, přinášejících dnes znovu oceňovaný koncept „totální instituce“, vycházela Musilová ve výkladu o dějinách vězeňství ze stati německé vězeňské architektky českého původu Andrey Seelich(ové). Tato stať je ryze kompilačním a velmi stručným přehledovým textem. Ambicí A. Seelich rozhodně nebylo podat dějiny moderního vězeňství od konce 18. století, nýbrž pouze upozornit na některé významné inovace a přelomové projekty v dějinách vězeňské architektury.

Stanislava Musilová nevyužila prakticky žádnou z několika desítek jazykově německých publikací věnovaných vývoji trestu odnětí svobody a vězeňství v druhé polovině 18. a v 19. století, které v posledním čtvrtstoletí vyšly,<sup>3</sup> třebaže některé z těchto prací byly

---

3 Za všechny ostatní práce na tomto místě uvádím alespoň excelentní disertaci německého historika F. Bretschneidera (FALK BRETSCHEIDER, *Gefangene Gesellschaft. Eine Geschichte der Einsperrung in Sachsen im 18. und 19. Jahrhundert*, Konstanz 2008) či sborník *Personal und Insassen von „Totalen Institutionen“ – zwischen Konfrontation und Verflechtung*, (Hrsg.) TÝŽ – MARTIN SCHEUTZ – ALFRED-STEFAN WEIB, Leipzig 2011. Stranou ponechávám okolnost, že dějiny většiny bývalých i současných německých, rakouských a švýcarských vězeňských ústavů se v posledních desetiletích dočkaly svého zpracování, byť zajisté nestejně rozsáhlého a kvalitního, typicky např. *Via Knast in den Westen. Das Kaßberg-Gefängnis und seine Geschichte*, (Hrsg.)

obšírně recenzovány i v našem odborném tisku.<sup>4</sup> Navíc mnohé z rakouských prací přinášejí relevantní obecné faktografické poznatky i k vývoji vězeňství u nás.<sup>5</sup>

Přehled dějin vězeňství, který S. Musilová podává, je tak nejen povrchní a mezerovitý, nýbrž i zatížený řadou věcných chyb a sporných tvrzení. Stačí jen upozornit na skutečnost, že se v onom přehledu dějin moderního vězeňství vůbec neobjevuje jméno proslulé britské vězeňské reformátorky Elisabeth Fry (1780–1845). To je stejné, ne-li větší *faux pax*, než by bylo vynechání jména Marie Curie-Sklodowské v pojednání o dějinách moderní fyziky. A to i tehdy, kdyby takové pojednání nepsala specialistka v oblasti dějin žen či *gender studies*.

Mnoho sporných, nepřesných či zavádějících hodnocení přináší také autorčin přehled bádání o dějinách kriminality. Citované práce Richarda van Dülmena, Otto Ulbrichta či Ulinky Rublack z devadesátých let věnované raně novověké ženské kriminalitě (se zaměřením na infanticidium) již dávno nejsou tím nejnovějším, s čím německé bádání o ženské kriminalitě přišlo. Mezitím již v Německu vyšly také důkladné práce věnované pachatelkám infanticidia na sklonku 18. a v první a druhé třetině 19. století.<sup>6</sup> Je tedy otázkou, zda

NANCY ARIS – CLEMENS HEITMANN, Leipzig 2013 (viz též mou recenzi in: Pražský sborník historický 43, 2015, s. 460–467).

- 4 *Gefängnis und Gesellschaft. Zur (Vor-)Geschichte der strafenden Einsperrung*, (HRSG.) GERHARD AMMERER – FALK BRETSCHEIDER – ALFRED STEFAN WEISS, Leipzig 2003 (viz též mou obšírnou recenzi ve sborníku *Minulostí západočeského kraje [MZK] 42*, 2007, s. 695–706); *Orte der Verwahrung. Die innere Organisation von Gefängnissen, Hospitälern und Klöstern seit dem Spätmittelalter*, (Hrsg.) GERHARD AMMERER – ARTHUR BRUNHART – MARTIN SCHEUTZ – ALFRED STEFAN WEISS, Leipzig 2010 (viz též mou recenzi v *MZK 49*, 2014, s. 239–248).
- 5 Např. *Strafe, Disziplin und Besserung. Österreichische Zucht- und Arbeitshäuser von 1750 bis 1850*, (Hrsg.) GERHARD AMMERER – ALFRED STEFAN WEISS, Frankfurt am Main et al. 2006. Nejnověji např. ELKE HAMMER-LUZA, *Im Arrest. Zucht-, Arbeits- und Strafhäuser in Graz 1700–1850*, Wien – Köln – Weimar 2019.
- 6 Nejnověji z písemností hesenských kriminálních soudů vychází standardní monografie MARITA METZ-BECKER, *Gretchentragödien. Kindsmörderinnen im 19. Jahrhundert (1770–1870)*, Sulzbach am Taunus 2016, kde jsou v seznamu

Dülmenovy či Ulbrichtovy práce (jež se nezabývají ženskou kriminalitou v 19. či 20. století) jako relevantní vůbec citovat. Musilová se jen těsně vyhnula tématu čarodějnictví (s. 19), které je tradiční vzývanou modlou nejen pokleslých domácích *gender studies*,<sup>7</sup> nýbrž (již od šedesátých let) i různých historizujících slátanin amerických a německých protagonistek radikálního, levicově orientovaného feminismu.

Řadou chyb a nepřesností, které nelze uvádět jednotlivě na pravou míru, jsou zatíženy pasáže o vývoji dobového trestního práva. A to i za předpokladu, že se právněhistoricky školený čtenář smířil s tím, že se v průběhu mnohonásobné historické recepce již zcela vytratilo povědomí o tom, že pokud se píše, že rakouský trestní zákoník z roku 1852 (č. 117/1852 ř. z.) byl – *cum grano salis* – novelizací zákoníku císaře Františka II. z roku 1803 (*Franziscany*), je to (resp. původně to bývalo) myšleno tak, že je trestní zákoník z roku 1852 novelizací pouze hmotněprávní části zákoníku z roku 1803, a nikoli celé *Franziscany*. Píší-li tedy mnozí historikové, Musilovou nevyjímaje, cosi v tom smyslu, že „trestněprávní limity“ (s. 34)

---

literatury evidovány mj. i četné novější, převážně německé práce k problematice infanticidia a ženské kriminality v 19. století. Spíše náhodou jsem před nedávnem narazil na poměrně novou práci ELAINE FARRELL, *A most diabolical deed. Infanticide and Irish Society, 1850–1900*, Manchester 2013. Uvedená severoirská historička se dlouhodobě zabývá tématem infanticidia a ženské kriminality ve druhé polovině 19. století. Její téma a zkoumané období se tak téměř zcela shoduje s tématem a časovým záběrem disertace S. Musilové. Nevyužití této práce tedy zamrzí tím spíše, že v její bibliografii jsou zachyceny desítky novějších jazykově anglických prací k problematice infanticidia i k různým aspektům ženské kriminality a sexuálního chování žen na britských ostrovech v 19. a v první polovině 20. století. Ke druhé zásadní monografii E. Farrell (ové), vydané na podzim 2020, která se zabývá poněkud specifickou, nicméně (v rovině historické penologie a sociálních dějin kriminality) jistě dobře komparabilní problematikou vězňených žen v Irsku v 19. století (TÁŽ, *Women, Crime and Punishment in Ireland. Life in the Nineteenth-Century Convict Prison*, Cambridge et al. 2020), pochopitelně již Musilová nemohla přihlídnout.

7 Typicky ZDEŇKA KALNICKÁ, *Pakt s ďáblem aneb Evropou obchází strašidlo čarodějnice*, in: TÁŽ, *Úvod do gender studies. Otázky rodové identity*, Opava 2009, s. 33–40.

z počátku 19. století u nás platily až do poloviny 20. století (et *eo ipso* do roku 1974 v Rakousku), pak jim zcela uniká, že procesní právo (rovněž obsažené ve *Franziscaně*, ale přirozeně nikoli v trestním zákoníku č. 117/1852 ř. z.!) prošlo během třetí čtvrtiny 19. století v habsburské monarchii radikální proměnou, zdaleka největší za posledních několik set let, přesněji řečeno od prosazení inkvizičního procesu na počátku novověku.

Obecné neporozumění trestněprávní materii vede u autorky tak daleko, že zatímco na základě jednoho titulu literatury uvádí, že josefínský kriminální řád z roku 1788 nahradil inkviziční proces akuzáčným (s. 32, pozn. 76), na další straně a na základě jiného titulu literatury tvrdí, že tentýž řád zaváděl inkviziční řízení (s. 33, pozn. 79). Skutečnosti, žel, neodpovídá ani jedno, ani druhé. Podle mého názoru jde dokonce o natolik závažný věcný rozpor, že jej lektorky při současném stavu domácího bádání neměly přehlédnout. Používání pojmu *legislativa* v duchu pokleslého žurnalistického žargonu pro právní úpravu či platné právo je zřejmě již nevykořenitelnou nectností mnoha historiků, ale přece jen to zásadně neovlivňuje vlastní interpretaci. Větší problém nastává, když S. Musilová vychází z představy, že mučení (ve smyslu tortury, tedy procesního prostředku k vynucení přiznání jako možného úplného důkazu) je trestem, tj. trestněprávní sankcí (s. 30).<sup>8</sup> Na základě samotné „inovace příslušného zákonodárství“ nelze sledovat „proměnu aplikace trestního práva“, byť to autorka neobratně tvrdí (s. 30). Právní norma a její aplikace v praxi jsou dvě různé, někdy dost vzdálené věci a většina historiků kriminality je si toho v zásadě vědoma. Skutečnosti neodpovídá ani tvrzení, že v trestním zákoníku Josefa II. se poprvé setkáváme se systémem přitěžujících a polehčujících okolností (s. 33 a 35). Ty se vyskytovaly již v raně novověkém trestněprávním *ius commune*. Velmi podrobně o nich u nás pojednával hrdelní řád císařovny Marie Terezie z roku 1768 (*Theresiana*), a to nejen obecně, nýbrž někdy i zvlášť jen pro některé konkrétní typy deliktů (např. magie).

---

8 Srozumitelně vyjádřeno: tortura nebyla trestem o nic víc, než je jím dnes např. rekonstrukce trestného činu či kriminalistický pokus.



Uniká mi, co si autorka představuje pod pojmem „veřejné právní normy“ (s. 35). Trestní právo kodifikované v raně novověkých hrdelních řádech, stejně jako moderní trestní právo hmotné i procesní je totiž (z hlediska jakékoli rozlišovací teorie, počínaje římskoprávní zájmovou teorií – *Digesta 1. 1. 1. 2*) souborem norem veřejného práva.

Disertace Stanislavy Musilové tak představuje z velké části promarněnou příležitost obohatit na základě poměrně rozsáhlého pramenného výzkumu českou historiografii o průkopnickou a mezinárodně srovnatelnou vědeckou práci na téma dějin moderního vězeňství a do značné míry také o jeden z prvních rozsáhlejších příspěvků k dějinám kriminality v českých zemích ve druhé polovině 19. století. Lze jen vyjádřit naději, že se Stanislava Musilová k tématu v budoucnu vrátí a svůj výzkum dějin vězeňství a kriminality výrazně prohloubí. Pramenný materiál, který shromáždila, by si takovéto důkladné vytěžení rozhodně zasloužil.

*Petr Kreuz*

**Michal Horáček, BENEŠOV TECHNICKÝ A INDUSTRIÁLNÍ**, Muzeum Podblanicka – Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Benešov, Benešov 2017, 312 stran.

Průmyslové dědictví prochází v posledních desetiletích významnými proměnami, a to nikoli bez zájmu odborné i laické veřejnosti. I více než stoleté továrny, elektrárny, mlýny, železniční budovy a jiné technické památky ustupují nové výstavbě nebo jsou při troše štěstí konvertovány a hledá se nový účel pro jejich využití. Mementem dodnes zůstává zbourání nádraží Praha-Těšnov v roce 1985, jež se také stalo popudem pro vznik první platformy zabývající se ochranou průmyslového dědictví (Sekce ochrany průmyslového dědictví Národního technického muzea). Není výjimkou, že ve chvíli, kdy dané stavbě již hrozí demolice, se zastánci jejího zachování teprve shánějí po základních informacích o jejích osudech a stavebním vývoji. Průmyslové dědictví systematicky mapuje zejména Výzkumné

centrum průmyslového dědictví při Fakultě architektury ČVUT; široká veřejnost může využít výsledků této práce na webových stránkách *Industriální topografie*.<sup>1</sup> Je ale zjevné, že se jedná o běh na dlouhou trať.

Jak může vypadat soustavné zpracování uvedené tematiky v lokálním měřítku, tedy pro jedno konkrétní město a jeho bezprostřední okolí, ukazuje monografie Michala Horáčka věnovaná Benešovu. Autor, v době vzniku této práce doktorand Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty UK, se přitom k výzkumu průmyslového a industriálního dědictví dostal prostřednictvím zájmu o urbanistický vývoj města a vznik jeho infrastruktury, jak sám konstatuje v úvodu (s. 8). Tady, ale také ve zjevně plodné spolupráci s místními pamětovými institucemi je nutné hledat klíč k obdivuhodně rozsáhlému a poctivému archivnímu výzkumu, na němž je monografie založena. Nejedná se jen o kmenové fondy oblastního archivu (Velkostatek Konopiště) a okresního archivu (Archiv města Benešov), ale také o řadu osobních fondů a soukromých sbírek. Rozsah heuristiky nepochybně zaručil také bohatou obrazovou přílohu sestávající nejen z dobových a současných fotografií a kreseb, ale také z plánů, hlavičkových papírů a reklam z tisku.

Do problematiky industriálního dědictví a vývoje průmyslu na Benešovsku uvádí čtenáře krátké úvodní pojednání. Benešov a jeho bezprostřední okolí v něm poznáváme jako region spíše zemědělský, kde s výjimkou textilní a potravinářské výroby dlouho chyběly podněty pro rozvoj jiných odvětví průmyslu. Významným faktorem byla až do pozemkové reformy po první světové válce blízkost konopištského velkostatku, jehož někteří majitelé hospodářský vývoj regionu významně ovlivnili. V prvé řadě to platí pro Františka Ferdinanda d'Este, který koupil zadlužené panství Konopiště v roce 1882 od Františka Eugena z Lobkowicz. Autor sleduje benešovský průmysl

---

1 Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT v Praze, *Industriální fotografie České republiky* [online], ver. 1.5, [cit. 17. ledna 2021] <<http://www.industrialnitopografie.cz>>. Srovnej také související webové stránky *Industriální stopy. Platforma pro průmyslové dědictví* [online], [cit. 17. ledna 2021], <<https://www.industrialnistopy.cz/>>.

do poloviny 20. století, pozdější období, zahrnující významné změny od sedmdesátých let, už pouze stručně naznačuje (s. 27).

Jádrem knihy je objemný „katalog“ jednotlivých průmyslových a technických objektů, rozdělený podle jejich charakteru do pěti kapitol, z nichž každá je uvedena obecněji pojatým pojednáním o příslušném segmentu místního průmyslu. Toto rozdělení respektuje klasifikaci užívanou v praxi Výzkumným centrem průmyslového dědictví při Fakultě architektury ČVUT. V případech tradičních odvětví (pivovarnictví, mlynářství) sahá výklad ve stručnosti až k jejich raně novověkým nebo středověkým počátkům. Po úvodních pojednáních pak v kapitolách následují hesla věnovaná jednotlivým – a to i dnes již neexistujícím – objektům. Přehledná struktura hesel umožňuje rychlou a snadnou orientaci. Hlavička hesla (štítek) obsahuje současnou adresu objektu, jeho souřadnice, zkrácený odkaz na použité prameny a literaturu. Piktogram na pravé straně hlavičky hesla slouží k rychlé informaci o tom, zda se objekt dochoval do dnešní doby. Podrobnému popisu a dějinám objektu pak předchází stručná, tučným písmem vytištěná charakteristika shrnující historický vývoj i současný stav. Jednotlivá hesla mají v rámci monografie průběžné číslování a čtenář si může snadno dohledat příslušnou lokaci na mapě umístěné na přední předsádce knihy.

První kapitola (*Vodní mlýny a předindustriální výroba*) zachycuje objekty, jejichž fungování bylo vázáno na blízkost vodního toku. Vedle mlýnů, z nichž jeden byl na přelomu 19. a 20. století proměněn na vodní elektrárnu poskytující elektřinu pro zámek Konopiště, se dále jedná o papírnu provozovanou před polovinou 19. století a flusárnu (výrobu drasla). Texty věnované jednotlivým objektům se neomezují na samotný stavební vývoj, ale reflektují také osobnosti a rodiny majitelů, respektive provozovatelů. Někteří jména se opakují; v případě mlýnů je to místní mlynářský rod Párysů/Parisů.

Kapitola s názvem *Potravinářský průmysl* zahrnuje také pojednání o nejvýznamnějším místním podnikem, pivovaru fungujícím dnes pod názvem Ferdinand. Jméno upomíná na následníka trůnu, který se na stránkách knihy objevuje opakovaně. Právě František Ferdinand d'Este koupil nedlouho po svém příchodu na Konopiště v roce 1887 zadlužený akciový pivovar postavený o patnáct let dříve na periferii města. V rámci rozsáhlých zásahů do okolí zámku,

jimž padl za obět také nepříliš výnosný cukrovar, bylo rozhodnuto o likvidaci nedalekého panského pivovaru a lihovaru. Výroba byla přenesena do města, kde arcivévoda nechal postavit nový lihovar a radikálně rozšířit dosavadní akciový pivovar se sladovnou. Po kolaudaci v roce 1898 se tak tento podnik s výstavem 60 000 hl ročně stal jedním z největších a nejmodernějších pivovarů v Čechách. Investice do vybavení pak pokračovaly i po převzetí státem a uvalení vnucené správy na habsburský majetek v Československu (arcivévodský lihovar měl v tomto ohledu méně štěstí), a dokonce i po roce 1948 si benešovský pivovar udržel postavení jednoho z nejdůležitějších středočeských podniků svého druhu.

Ostatní potravinářské podniky ve městě (parní pekárna, parní mlýn, mlékárna, sušárna čekanky a továrna na výrobu poživatin, resp. konzerv) měly spíše lokální význam, byť přinejmenším továrna na uzeniny a konzervy Josefa Krejzy měla vzhledem k vyráběnému sortimentu v době ohrožení ČSR na konci třicátých let strategický význam (s. 150). Na pojednání o potravinářském průmyslu je také dobře vidět, jak důležitou roli hrála v meziválečném období rolnická družstevní výroba – na této bázi fungovala mlékárna, bývalý knížecí lihovar i Hospodářské a skladištní družstvo.

*Průmysl stavebních hmot*, kterým se zabývá třetí kapitola, představují v případě Benešova takřka výhradně cihelny, případně cihelny kombinované s vápenkou. Cihelnám je věnováno všech osm hesel kapitoly, ne všechny ale fungovaly po celou sledovanou dobu. Starší z nich, počínaje obecní cihelnou přenesenou v roce 1816 z nedaleké Bedrče, využívaly jednoduché žárové pece a byly omezeny kapacitou hlinišť, na něž byly vázány. Později v Benešově vzniklo také několik cihelen s kruhovými pecemi zmnohonásobujícími jejich kapacitu. Steindlerova cihelna jako nejmladší a nejmodernější (s. 200–207) představuje v osobě svého vlastníka, statkáře Josefa Steindlera, pojitko k dalším kapitolám – Steindler byl totiž také dědicem a provozovatelem rodinného lihovaru (s. 104–107), vybudovaného ve městě již před polovinou 19. století. Stal se jednou z obětí heydrichiády a jeho majetek byl arizován. Z někdejších benešovských cihelen už dnes není v provozu žádná a jen na některé upomínají stavební nebo terénní relikty.

Nevelký rozsah kapitoly *Ostatní průmysl* potvrzuje představu Benešovska jako zemědělské oblasti, kde v počátcích industriálního věku hrála svou roli i odlehlost zdrojů surovin, kterou dlouho nevyvážila ani přítomnost železnice. Do vnější podoby Benešova výrazněji zasáhla hlavně Herschmannova koželuzna, zvláště po vybudování čtyřicetimetového komína v roce 1901. Tehdy už továrna stála téměř dvě desetiletí na severovýchodním předměstí, ani to však nezabránilo stížnostem na zápach a znečištění blízkého potoka. Konflikty průmyslových podniků s obyvateli v sousedství a problematika dopadu provozů na místní vodní toky jsou ostatně témata, jež se v knize rovněž v jen mírně modifikovaných podobách opakovaně vrací. Druhým podnikem, přesahujícím svým významem hranice Benešovska a přesunutým kvůli původnímu problematickému umístění v městské zástavbě na kraj města, byla továrna na drátěná pletiva Otomara Hrbotického. Po vzniku protektorátu byla jednou z pouhých tří továren na jeho území s výrobním programem drátěného pletiva a dokonce s jedinou s výrobou pozinkovaného pletiva (s. 246). Další benešovské továrny sledovaného období (výroba obuvi a výroba zemědělských strojů) byly orientovány především na místní trh.

Poslední kapitola se věnuje místní „vybavenosti a infrastruktuře“, jejíž vybudování spadá rovněž do sledovaného období. Zahrnuje městskou vodárnu, elektrárnu, jatky a železniční stanici, vznikající postupně od sedmdesátých let 19. století až do druhé světové války. Původnímu účelu dnes z těchto objektů slouží pouze nádraží, jehož starší výpravní budovu z přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století doplnila v roce 1896 nová odbavovací hala. Tehdy byl také rozšířen celý související prostor o další technické objekty. Z téže doby pochází také zajímavé specifikum benešovské železniční stanice – čekárna, kterou mezi původní výpravní budovou a odbavovací halou nechal pro sebe a své hosty vystavět arcivévoda František Ferdinand d'Este.

Knih má i svůj „pragensiální“ rozměr. Vazby Benešova na nepřilíh vzdálené hlavní město se projevovaly mimo jiné tím, že řadu průmyslových objektů pražské firmy projektovaly nebo stavěly, případně do nich dodávaly strojní zařízení. To se týká třeba konopištské elektrárny, vybavené na přelomu 19. a 20. století Pražskou akciovou

strojírnou, dříve Ruston (s. 37), konopištského pivovaru, modernizovaného na konci šedesátých let 19. století známou pražskou firmou Noback & Fritze (s. 92), benešovského pivovaru, vystavěného jen o pár let později podle plánů Akciové společnosti strojírný, dříve Breittfeld, Daněk a spol. (s. 109), a modernizovaného na sklonku století firmou F. Ringhoffer (s. 113), která projektovala i knížecí lihovar (s. 137). Vedle těchto velkých firem se ale na vybudování a vybavení některých benešovských industriálních objektů podílely také menší pražské firmy.

Monografie Michala Horáčka je zdařilým a zatím výjimečným počinem svého druhu. Výsledky rozsáhlého a všestranného výzkumu se autorovi podařilo vtělit do přehledně strukturovaného, čtivě psaného textu, jehož integrální součástí jsou bohaté obrazové přílohy. Kniha si zaslouží pozornost nejen historiků a památkářů, ale také laických příznivců průmyslového dědictví a v neposlední řadě zájemců o regionální dějiny Benešovska.

*Marek Ďurčanský*

### **PŘEHLÍZENÉ DROBNÉ ZAPOMENUTÉ INDUSTRIÁLNÍ STOPY V KRAJINĚ A SÍDLECH, (ed.)**

**Benjamin Fragner**, ČVUT a platforma Industriální stopy ve spolupráci s Výzkumným centrem průmyslového dědictví FA ČVUT, Kolegiem pro technické památky ČKAIT a ČSSI a Českým národním komitétem ICOMOS, Praha 2017, 168 stran.

Publikace s nenápadným titulem se zaměřuje na téma navýsost aktuální, a to na ohrožení poměrně širokého segmentu technických a industriálních památek, které jako památky často ani nejsou vnímány. V klíčovém textu B. Fragnera v knize se ostatně objevuje označení „nepamátky“, resp. spojení „památky/nepamátky“. Právě tento nejistý status, nejednoznačné vnímání ze strany veřejnosti, limituje jejich naději na dochování do doby, kdy už bude panovat víceméně všeobecný konsenzus ohledně jejich historické hodnoty (tedy těch, jež se té doby dočkají). Triadvacet esejí nepopisuje pouze současnou situaci.

Jejich autorky a autoři se také ohlížejí zpět, nabízejí obecná i konkrétní řešení, předkládají příklady následováníhodné i odstrašující.

Geneze knihy je spojena se sympozii pořádanými platformou Industriální stopy.<sup>1</sup> Není ale pouhým sborníkem z několika výjezdních zasedání, podoba i délka textů je dostatečně proporční a jejich tematika provázaná. Úvodní, již zmíněný esej editora publikace je možné vnímat i jako svého druhu shrnutí – vzhledem jak k obecnému pohledu, tak k paralelní anglické verzi textu. Trefně v něm charakterizuje, jakou část industriálních památek autoři sledují. Je to „vrstva průmyslového dědictví méně viditelná z odstupu, intenzivněji vnímaná spíše na místní, regionální úrovni – drobné drážní stavby, obecní vodárny a vodárenské věže, cihelny za vesnicí i lokální pivovary, typové skladištní budovy, dílenské a opravárenské provozy, v krajině osamělé sladovny, rozpadlé vápenky, zbytky konstrukcí u zaniklých lomů, zděné trafostanice, torza zdí minulých továren, k obloze trčící komíny“. Jsou to typy staveb, které lze nalézt v urbánním i venkovském prostředí, dobou vzniku spadající především do 19. století (ale nikoli výhradně), „specifická kulturní vrstva sídel a krajiny, která zůstává stranou, mizí“ (s. 8).

V následujících esejích doprovázených elementárním poznámkovým aparátem a obrazovými přílohami jsou v první části – zhruba polovině – knihy představeny typy objektů, které přece jen mají své místo v širším povědomí veřejnosti. Týká se to továrních komínů, které v 19. století v tvářnosti městské i venkovské krajiny často zastínily dosud dominantní kostelní věže – dnes se často jedná o jediný pozůstatek kdysi existujících průmyslových podniků. Těmi byly také dříve všudypřítomné cihelny, z nichž jsou dnes v České republice v provozu čtyři, z toho dvě s kruhovou pecí (s. 35), a samozřejmě pivovary a sladovny. Dobře viditelné a veřejnosti v některých případech (Kolín) i běžně k novým účelům využívané jsou – vesměs secesní a funkcionalistické – vodárny. Řada odborných i laických zájemců se zabývá vodními mlýny. Široká škála jejich typů i současný

---

1 Další informace lze najít na webových stránkách platformy: <<https://www.industrialnistopy.cz/>> [cit. 13. června 2021].

molinologický výzkum, zahrnující mimo jiné terminologii dobových technologií, je v knize představen na příkladu Vysokomýtska.

V současné době mimořádně aktuální problematiku představují v rámci industriálního dědictví drážní stavby. V knize jsou vedle specifického případu smíchovského nádraží (o němž níže) reflektovány jen malé stavby – drážní domky, parní vodárny, výtopny, kolny, ale třeba také záchodky (s. 14, 112). V době, kdy odborná i laická veřejnost často bojuje o zachování samotných výpravních budov, kterým je jako přirozeným dominantám příslušných lokalit věnováno poměrně dost pozornosti, stojí tyto menší objekty zcela stranou jakéhokoli zájmu. O to důležitější jsou příklady nabízejících se konverzí, jako je plánovaná rekonstrukce a nové využití drážního skladu v Řevnicích (s. 120–121).

Jako víceméně malebné jsou vnímány v lesích dochované vápenky (ty, které byly umístěny ve městech, už vesměs neexistují), jimž obnažené kamenné zdivo zajišťuje vjem ne nepodobný pocitům, které v nás vyvolávají hradní zříceniny (s. 41). Podstatně složitější je v tomto ohledu situace železných hutí a ještě více dolů, lomů, stožárů vysokého napětí nebo lanovek, které často nejsou na první pohled tak vizuálně vděčné a zároveň se s nimi už během vzniku obvykle počítalo jako s dočasnými objekty. Jako památky většina veřejnosti jistě nevnímá ani transformační stanice, a přitom se také u těchto symbolů plošné elektrifikace přelomu 19. a 20. století často jedná o architektonicky hodnotné, v menších obcích nepřehlédnutelné stavby. S dějinami dopravy je pak spojena rozsáhlá oblast památek dopravního značení, jejichž funkční životnost vzhledem k neustále se měnícím pravidlům a normám obvykle nepřesáhla několik desetiletí.

Kniha má svůj nezanedbatelný pragenský rozměr. Odhlédneme-li od toho, že je hlavní město sídlem velké části institucí a spolků zabývajících se technickými památkami a průmyslovým dědictvím, je tu řada konkrétních příkladů. Mezi úspěšnými konverzemi starých cihelen je tak uváděna Battistova cihelna v Ďáblicích, sloužící dnes jako restaurace (s. 34). V dalších textech autoři upozorňují na cestník dochovaný jako jeden z mála příkladů historického dopravního značení na křižovatce ulic Zenklovy a Prosecké (s. 141) nebo na pravděpodobně nejstarší dochovanou benzinovou pumpu v republice



postavenou roku 1936 v ulici Na Radosti v Praze-Zličíně (s. 144–145, 147). Jejím autorem byl nejspíše významný architekt Ladislav Machoň. Samostatné pojednání z pera Z. Šimoníka je pak věnováno rozsáhlému areálu smíchovského nádraží. Přehledně v něm shrnuje dosud dochované historické drážní objekty, jejich stav a potenciální možnosti revitalizace (s. 116–119).

Knihu uzavírají dva texty reflektující současný zájem o drobné industriální stavby, který může mít různé podoby, důležité však je, aby se odborné i laické snahy protínaly. S. Zidek představuje aktivity České komory autorizovaných inženýrů a architektů a Českého svazu stavebních inženýrů, zatímco J. Červinka se zaměřuje na činnost paměťových institucí, vysokých škol a především žádoucí „iniciativy zdola“ (s. 161), ze strany samotných majitelů objektů, občanských sdružení a laické veřejnosti.

Autor této anotace byl během krátké doby několika týdnů v dubnu a květnu 2021 svědkem demolice elegantních budov Odkolkovy továrny ve Vysočanech či výpravní budovy nádraží Praha-Vysočany a požáru historické drážní výtopy v Nymburce. I to v něm utvrdilo přesvědčení o výsostné aktuálnosti publikace, která svou vnější formou, výběrem konkrétních příkladů, promyšlenými obrazovými přílohami a neokázalou sdělností může ovlivnit vnímání dosud opomíjeného segmentu technických památek v širší veřejnosti a tím i šance na dochování alespoň části z nich. Kniha se sice asi nestane „katechismem památkové péče o drobné industriální památky“, na to je dílčí autorská stopa početného kolektivu přece jen příliš různorodá. I tak se však jedná o konkrétní, erudovaný a koordinovaný vícehlas zaznívající v podstatě v hodině dvanácté. Bylo by dobře, kdyby mu širší odborná veřejnost popřála sluchu a pokusila se podpořit alespoň konkrétní projekty, které mohou vést k žádoucí konverzi nebo jinému způsobu dochování památkových objektů, byť sebedrobnějších. Už jsme si toho i v oblasti industriálního dědictví zbořili a zlikvidovali dost a je načase tempo destrukce zvolnit.

*Marek Ďurčanský*

**Michał Wiszniewski, WOKÓŁ PLANT, Urząd Miasta Krakowa, Kraków 2017, 176 stran.**

Není mnoho středoevropských městských parků, které by měly svou vlastní historickou monografii. Krakovské Planty si ji zaslouží – jednak kvůli svému významu, jednak kvůli své více než dvousetleté existenci. Kniha historika architektury Michała Wiszniewského z krakovského Mezinárodního centra kultury má populárně-naučný charakter. Soupis různorodých ikonografických pramenů (s. 176), které hutný text doprovázejí, ukazuje, že za jejím vznikem stojí také podrobná heuristika. Ikonografie zahrnuje mapy, dobové i současné fotografie, portréty i umělecká díla. Jednou z prvních reprodukcí je ostatně ikonické plátno Stanisława Wyspiańskiego „Planty o świcie“ z roku 1894 (s. 10–11), na němž se na pozadí kaštanové aleje rýsuje mohutná silueta Wawelu. Obraz tak vystihuje místní genius loci i jeho symbolické propojení s nejvýznamnějšími polskými místy paměti.

Počátky Plant, označovaných v dobových pramenech „Plantacje“, souvisejí rovněž s počátky památkové péče v někdejší polském hlavním městě. Na přelomu 18. a 19. století Krakov, podobně jako řada jiných středoevropských měst, „vystoupil z hradeb“. Zbourání velké části středověkého opevnění propojilo město s jeho bezprostředním okolím a uspíšilo rychlý rozvoj navazujících předměstí, do té doby často samostatných obcí. Zastánci opatrného a promyšleného přístupu k rozsáhlým urbanistickým změnám v čele s architektem a matematikem, profesorem Jagellonské univerzity Feliksem Radwańským starším (1756–1826) dosáhli dvojího úspěchu. Jednak se jim podařilo prosadit zachování architektonicky nejhodnotnějších částí opevnění včetně Barbakanu a brány sv. Floriana (dnes jedné z turisticky nejfrekventovanějších částí krakovského centra), jednak dobře rozpoznali potenciál nezastavěného pásu pozemků před hradbami. Od druhého desetiletí 19. století tak byl tento prostor cíleně osazován stromy a kultivován tak, aby se stal velkým korzem, obklopujícím prakticky celý obvod středověkého jádra města.

Jednotlivé oddíly knihy uvádí vždy přehledná mapka s vyznačením míst a objektů, o kterých se na následujících stránkách píše. Do textu, rozčleněného do osmi kapitol, autor zařadil také biogramy

osobností spojených s rozvojem Plant. Vedle známých umělců, architektů a politiků (Wyspiański, primátor Józef Dietl) jsou to často osoby dnes pozapomenuté, jako již zmíněný Feliks Radwański a jeho syn téhož jména nebo klíčový podporovatel celého záměru v první polovině 19. století, lokální politik a ekonom Florian Straszewski (1766–1847). Dodnes je po něm právem pojmenována jedna z přilehlých dopravních tepen – Straszewski završil svou péči o vznikající městský park založením fundace, z jejichž prostředků byla po řadu desetiletí financována údržba Plant.

Přelom v dějinách města i městského parku představují mezinárodněpolitické změny po přičlenění Krakova k Rakousku v roce 1846, dočasná likvidace samosprávy a ničující požár v červenci 1850. V bezprostředních měsících po něm sloužily zpustošené Planty jako zázemí pro první kroky k rekonstrukci města a improvizované útočiště pohořelých.

Tok narace plyne v první třetině knihy víceméně v chronologickém sledu až do období autonomie Haliče (1860–1918), které je pro urbanistický, kulturní a politický vývoj Krakova natolik významné, že dílčí problematika je dále pojednána v samostatných tematických kapitolách. Pozornost je tak věnována na prvním místě urbanistickým proměnám Plant a jejich okolí, tedy hlavně intenzivní výstavbě veřejných a obytných budov v prostoru zhruba mezi zachovaným zbytkem hradeb u brány sv. Floriana, hlavním nádražím a dnešním náměstím Jana Matejka. Za studiem a inspirací směřovali krakovští architekti v této době nejčastěji do Německa a Vídně, což se samozřejmě odrazilo na charakteru zdejší zástavby. Propojením prvků místní architektonické tradice s historismem a později secesí vznikl osobitý lokální styl, jehož vrchol představuje mj. budova Městského divadla (dnes Divadlo Julia Słowackého), postavená podle projektu žáka Heinricha von Ferstela Jana Zawiejského počátkem devadesátých let 19. století (s. 90–94). Na tehdejší krakovské poměry monumentální stavba obklopená z větší části parkem je dnes neodmyslitelnou součástí historického centra, v době vzniku jí ale musela ustoupit stará zástavba a v souvisejícím ostrém sporu by bylo možné nalézt řadu paralel s děním předcházejícím asanaci pražského Josefova.

Také okolí Velké koleje (Collegium Maius), nejvýznamnější krakovské středověké univerzitní budovy, sousedilo s městským parkem

a v osmdesátých a devadesátých letech se dočkalo intenzivní výstavby (Collegium Novum, Collegium Witkowskiego). Nová velká aula stejně jako průčelí sídla rektorátu tak byly situovány právě směrem na Planty. Propojení prostoru s převažujícími kulturními, vědeckými a církevními institucemi a přilehlých oblastí městského parku je rovněž předmětem samostatné kapitoly. Netýká se to jen Jagellonské univerzity samotné, ale také Biskupského paláce, duchovního semináře nebo městské filharmonie. V této kapitole je pojednána i spojitost Plant s Wawelem jakožto jedním z nejvýznamnějších symbolů polské státnosti. Právě v období autonomie se v roce 1905 místní a zemské samosprávě podařilo dávné sídlo polských králů vykoupit (do té doby tu měla kasárna rakouská armáda).

Ani v případě Plant nemohl M. Wiszniewski opomenout fenomén, který pro krakovské i celkově středoevropské milieu znamenalo umělecké hnutí Mladé Polsko (Młoda Polska) na přelomu 19. a 20. století. Nejedná se tu přitom jen o literáty a výtvarníky, jimž byly Planty často zdrojem inspirace (v čele s nepřehlédnutelnou osobností S. Wyspiańskiego) nebo kteří přispívali k jejich podobě. V případě urbanistiky a architektury tak v bezprostřední blízkosti Plant zanechali trvalou stopu zejména Franciszek Mączyński (1874–1949) a Tadeusz Stryjeński (1849–1943), zodpovědní za zdařilou přestavbu starého městského divadla (Narodowy Stary Teatr im. Heleny Modrzejewskiej) nebo historizující novostavbu sídla Hospodářsko-průmyslové komory (Dom pod Globusem).

Důraz na období autonomie Haliče tak jednoznačně ukazuje, že současný charakter centrálního krakovského městského parku má svůj původ především v této pro Krakov přelomové době. Právě na Plantech a v jejich bezprostředním okolí i během meziválečného období „bił puls życia towarzyskiego, politycznego i biznesowego miasta“ (s. 138). Bylo by zajímavé pokusit se zjistit, jak vnímali Planty čeští návštěvníci Krakova. Máme-li uvést alespoň dva příklady právě z období přelomu 19. a 20. století, pak výše uvedené konstatování M. Wiszniewského potvrzují. Historik Jaroslav Bidlo, který pobyl v Krakově jako student Jagellonské univerzity přes celý akademický rok 1892/93, psal o Velikonocích roku 1893 rodičům: „Strávil jsem Boží hod sice úplně sám, ale smutno mi nebylo. Procházel jsem se po plantách (sadech), kde měl včera celý Krakov

rande. Poprvé to bylo, co mohl jsem si důkladněji prohlédnouti hezké koketní Polky.<sup>1</sup> Velmi podobný obraz zachytil v reportáži z jara o tři roky později (1896) spisovatel Vilém Mrštík: „Co Krakovu překrásného, skutečně evropského vzhledu dodává, je jejich bulvár Na Plantách. Jako v Paříži o Grand Prix v Champs Elysées, v Bois de Boulogne se sjíždí celá Paříž, tak na Plantách se schází celý Krakov. Kdejaký cizinec, kdejaký host – všechno se sejde Na Plantách v tom malebném věnci zeleně, která se prolíná kruhem celým Krakovem. [...] A to koketování, ten šarm pohledů a tajemných znamení, není to vzájemné vraždění plamennými pohledy francouzských očí, ale ta tichá jemná hra očí plná nevinných žertů i s vážnějším pozadím. Bulvár na Plantách zdá se být oficiálním jevištěm zaduševných těchto scén.“<sup>2</sup>

Další fázi větších stavebních proměn okolí Plant, přerušenu první světovou válkou, přinesl vznik Velkého Krakova v roce 1910. Od poloviny 19. století omezovala urbanistický rozvoj Krakova realita rakouského pevnostního města (vývoj na haličské frontě na přelomu let 1914/15, kdy se postup ruské armády zastavil právě před Krakovem, ovšem ukázal strategickou předvídatost tohoto řešení). V rámci intenzivní výstavby druhé linie prstencového opevnění ztratila na významu první linie, vybudovaná již v roce 1850, a k městu mohlo být připojeno několik sousedních obcí, jež s ním postupně srůstaly. Na vnějším okraji Plant vyrostlo do konce meziválečného období několik monumentálních veřejných staveb, dominant dnešního širšího městského centra – především budov bank, pojišťoven nebo tiskových koncernů. Na charakteru samotných Plant se v této době změnilo málo.

Období od roku 1939 je shrnuto v hutné zkratce v poslední kapitole, líčící jejich poničení během války, zanedbanost v poválečných desetiletích i postupný návrat k někdejší tvárnosti od sedmdesátých let, zvláště po zapsání historického centra města na první seznam

---

1 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd, fond Jaroslav Bidlo, kart. 2, inv. č. 10, J. Bidlo rodičům, 3. 4. 1893, Krakov.

2 VILÉM MRŠTÍK, *Cesta do Ruska (Listy z Nižního Novgorodu) 1896*, Praha 1992, s. 13–14.

památek UNESCO v roce 1978. Místa propojená s Plantami se v tomto období opět dostala do nejširšího historického povědomí Poláků, ať už máme na mysli zatčení takřka kompletních profesorských sborů krakovských vysokých škol v aule Collegium Novum 5. listopadu 1939 (tzv. Sonderaktion Krakau), nebo přítomnost budoucího papeže Karola Wojtyły coby krakovského arcibiskupa v Biskupském paláci v šedesátých a sedmdesátých letech. Okolí Plant období okupace a reálného socialismu mělo však i svá temná místa – smutně proslulou věznicí v bývalém karmelitském klášteře (budova dnešního Archeologického muzea) nebo sídlo výboru Polské sjednocené dělnické strany v budově někdejší burzy „Gródek“ (dnes využívané Hudební akademií).

Autor v úvodu konstatuje, že smyslem knihy je nejen přiblížit čtenáři půvab krakovských Plant, ale také poukázat na jejich roli ve vývoji města a význam v sociálních dějinách Krakova (s. 7). Domnívám se, že se to autorovi plně zdařilo pro starší období, kde už je k dispozici velké množství pramenů i odborné literatury. Pro druhou polovinu 20. století bude řadu dílčích témat ještě nutné podrobněji zpracovat.

*Marek Ďurčanský*

**Agnes Meisinger, 150 JAHRE EISZEIT. DIE GROSSE GESCHICHTE DES WIENER EISLAUF-VEREINS, (Hrsg.) Wiener Eislauf-Verein, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2017, 271 stran.**

Historička sportu Agnes Meisingerová předložila u příležitosti 150. výročí založení Vídeňského svazu bruslařů (Wiener Eislauf-Verein, WEV) rozsáhlou monografii o této starobylé instituci, která původně sídlila u vídeňské hlavní celnice (Hauptzollamt), od konce 19. století pak na Senovážném trhu (Heumarkt), jen pár kroků od prestižní Ringstraße. Spolek, založený v roce 1867, je nejen jedním z nejstarších vídeňských sportovních spolků, ale – jak je patrné z této jubilejní publikace – zaujímá také zvláštní místo v jejich středu. V šesti chronologicky řazených, bohatě ilustrovaných oddílech sleduje

autorka historii WEV, přičemž hlavní důraz pokládá na prvních 100 let jeho existence. Tyto kapitoly o starších epochách jsou z recenzentského pohledu nejzajímavější, neboť v nich Meisingerová přesvědčivě ukazuje společensko-politický význam bruslení obecně a spolku WEV zvláště.

Autorka nejprve nastiňuje počátky bruslení, které se od 14. století postupně rozšířilo z Nizozemí po celé Evropě, v 18. století se stalo oblíbenou zábavou nejprve vyšší společnosti a v 19. století se posléze vyvinulo v masový fenomén.<sup>1</sup> Je třeba dodat, že tento způsob pohybu posloužil jednomu nadšenému bruslaři také jako inspirace pro další vynález, který byl pro lidskou mobilitu neméně důležitý: Karl von Drais, vynálezce prototypu jízdního kola, „pojízdného stroje bez koně“, poukázal při jeho prvním představení veřejnosti v roce 1817 na to, že „hlavní myšlenku vynálezu [...] převzal z bruslení“.<sup>2</sup>

Poté co byl v roce 1742 v Edinburghu založen první bruslařský klub na světě, vznikly do druhé poloviny 19. století jeho obdoby po celé Evropě i Americe. Dodejme na okraj recenze, že například první pražský klub byl založen téměř přesně rok po Meisingerovou prezentovaném vídeňském bruslařském klubu: 15. února 1868 byl založen binacionální „Prager Eisclub Regatta“, který se tak v rejstříku sportovních klubů zařadil na druhé místo za „Verein zur Hebung der Pferdezucht und für Pferderennen im Königreiche Böhmen“ (Spolek pro zvelebení chovu koní a pro dostihy v Království českém), založený již v roce 1857. V roce 1870 byl bruslařský klub rozšířen a přejmenován na „Vereinigte Eisclub und Ruderclub Regatta“ (Spojený bruslařský a veslařský klub Regatta) a později přibyl i fotbalový

- 
- 1 Pro Prahu viz v tomto kontextu internetovou výstavu Muzea hl. města Prahy „Z historie bruslení na Vltavě v Praze“ [online], [cit. 1. března 2021], <<http://www.muzeumprahy.cz/z-historie-brusleni-na-vltave-v-praze/>>.
  - 2 Badwochenblatt für die Großherzogliche Stadt Baden, č. 24, 29. července 1817, s. 188n. Faksimile je dostupné na Wikipedie [online], [cit. 1. března 2021], <[https://de.wikipedia.org/wiki/Draisine\\_\(Laufmaschine\)#/media/Datei:Badwochenblatt\\_29.\\_July\\_1817,\\_Bericht\\_%C3%BCber\\_den\\_Freiherrn\\_von\\_Drais.tif](https://de.wikipedia.org/wiki/Draisine_(Laufmaschine)#/media/Datei:Badwochenblatt_29._July_1817,_Bericht_%C3%BCber_den_Freiherrn_von_Drais.tif)>.

oddíl.<sup>3</sup> Na přelomu století se pak rostoucí rozdělení české společnosti projevilo i na ledě: po založení „Bruslařského závodního klubu“ v roce 1892 následoval v roce 1894 „Prager Eislauf-Verein“ a nakonec v roce 1908 založily svůj hokejový klub i oba zemské národy: „Český svaz hokejový“ a „Deutsche Eishockeygesellschaft in Prag“.<sup>4</sup> Meisingerová vysvětluje, že americký bruslař Jackson Haines, který od roku 1865 jezdil po Evropě, se významně zasloužil nejen o založení „vídeňské umělecké bruslařské školy“ (s. 27), ale také o zmíněný všeobecný „bruslařský boom“. Je třeba dodat, že to platilo i pro Prahu, kam tento tanečník na ledě poprvé zajel z Vídně v roce 1869 – koneckonců jeho „džeksny“ zanechaly hluboké stopy v české kulturní paměti na mnoho dalších desetiletí.<sup>5</sup>

Také ve Vídni vznikaly v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století další bruslařské kluby. WEV měl ovšem v roce 1892 již více než 5 000 členů, mezi které patřili i četní „členové a členky císařské rodiny“, jakož i „významní podporovatelé a tvůrci vídeňské moderny“ (s. 31). Díky cílené cenové politice klubu bruslení ve Vídni tak jako žádný jiný sport té doby svádělo na „kluzkém mokru“ dohromady velmi rozmanité společenské vrstvy, vyznání a národy – a v neposlední řadě obě pohlaví. Setkávali se tu např. početní členové rodiny Rothschildů doslova i s dělníky. Neméně důležitou roli sehrál WEV podle autorky i při propagaci ženského sportu v Rakousku: již ve dvacátých letech 20. století tu bylo založeno jak první rakouské ženské hokejové družstvo, tak družstvo rychlobruslařek (viz s. 38n., 64nn. a 79n.).<sup>6</sup> Meisingerová opakovaně připomíná, že lední sporty

3 Srovnej Archiv hl. města Prahy, Spolkový kastastr XIV/0002.

4 Viz *Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*, (edd.) MAREK LAŠŤOVKA ET AL., Praha 1998, s. 292n., 298.

5 Srovnej PAVEL SCHEUFLER, *Vzpomínka na džeksny*, Reportér [online], 04.02.2017, [cit. 1. března 2021], <<https://reportermagazin.cz/a/i43ig/vzpominka-na-dzeksny>>; TÝŽ, *Krasobruslař Jackson Haines v Praze* [online], [cit. 1. března 2021], <<http://www.scheufler.cz/cs-CZ/fotohistorie/cteni-fotografii,krasobruslar-jackson-haines-v-praze,129.html>>.

6 V roce 1930 hostil WEV první mistrovství Evropy v krasobruslení žen. Obecně sehrálo krasobruslení zřejmě důležitou roli v ženské emancipaci: Meisingerová připomíná mimořádný výkon Britky Florence Madeleine Syerové, která v době, kdy se světové šampionáty ještě konaly výhradně pro



využívaly vždy nejnovější technické inovace. Tak například již v roce 1867 měl WEV na kluzišti první elektrické osvětlení ve Vídni (s. 29) a od roku 1912 na nové a definitivní adrese na Heumarktu nikoliv snad světově první, ale jednoznačně největší umělé kluziště pod širým nebem o rozloze asi 4 000 metrů čtverečních (s. 55).<sup>7</sup>

Poté co ke konci první světové války musela být klubová činnost pro nedostatek finančních prostředků zastavena, ve dvacátých letech zažily lední sporty opětovný rozmach, a to jak na vrcholové, tak na široké laické úrovni (s. 59nn.). Hvězda ledního bruslení Herma Szabóová tak na prvních zimních olympijských hrách získala pro Rakousko vůbec první zlatou medaili. Ve stejné době se lední hokej stal masovým a po fotbalu druhým nejpoblárnějším kolektivním sportem – bylo to korunováno ziskem titulu rakouského národního týmu v roce 1927 na mistrovství Evropy, konaném právě na vídeňském Heumarktu. Na konci dvacátých let tak WEV zaznamenal s 9 500 osobami nejvyšší počet členů ve své historii. Hospodářská krize však tento boom rázně ukončila, na čemž nic nezměnila ani krátkodobá instrumentalizace a finanční podpora sportu rakousko-říštickým stavovským režimem.

Přelom pak znamenal anšlus a nástup nacionálních socialistů k moci. Ti zničili poslední zbytky předchozího velkého, společenské a politické hranice překlenujícího společenství (s. 107nn.). Spolek, tradičně s vysokým podílem členů z řad židovské buržoazie, se překotně

---

muže, přičemž však ženám nebyla účast výslovně zakázána, startovala na mistrovství světa v Londýně v roce 1902 a stala se vicemistryní světa za nespornou, dlouholetou hvězdou této disciplíny Ulrichem Salchowem: „Ten byl výkonem Britky tak ohromen, že jí předal svou trofej“ (s. 39).

- 7 V letech 1927/28 byla plocha kluziště rozšířena na 10 000 metrů čtverečních. Mimochodem, první umělé kluziště pod širým nebem na světě bylo uvedeno do provozu již v roce 1909 na sportovišti spolku Verein Kunstseisbahn Engelmann (VKE) ve vídeňských Hernalts. Technicky bylo kluziště VKE, stejně jako později WEV, koncipováno na moderní bázi podobné té dnešní, tj. s důmyslným systémem potrubí, v němž cirkuluje chladicí kapalina. Oproti tomu první londýnské pokusy ze čtyřicátých let 19. století usilovaly o vytvoření umělé klouzavé plochy na bázi sádla a různých solí. Výsledek byl tak páchnoucí, že ani obyvatelé proslule páchnoucího velkoměsta nebylo možné motivovat k bruslení na tomto povrchu... (s. 53n.).

anticipovanou arizací a sebezglajchšaltováním (s. 111nn.) připravil o svou ekonomickou základnu a – jak autorka píše – počet členů se snížil dokonce na polovinu! Zároveň však WEV, který byl důležitý pro „celoněmeckou“ prestiž Vídně, našel významné zastánce v místostarostovi Vídně a Gausportführerovi, SA-Brigadeführerovi Thomasi Kozichovi a v gauleiterech Globocnikovi a Bürckelovi. Půjčka od města však potřeby spolku nemohla pokrýt, stejně jako „dar“ od tzv. Úřadu pro majetkové transakce (Vermögensverkehrsstelle), který organizoval systematickou konfiskaci majetku židovských občanů (s. 110, 114).

Válka zasáhla vídeňské bruslařské kluby těžce: kluziště byla těžce poškozena nebo zničena, po skončení války sloužily budovy WEV jako ubytovací prostory pro sovětské okupační jednotky. Kromě toho byl nedostatek elektřiny, plynu a vody a v neposlední řadě panovaly všeobecné potíže se zásobováním. Přesto se v říjnu 1945 WEV obnovil na demokratickém základě – ovšem se starým, za arizaci zodpovědným personálem (Adolf Eder) (s. 138). Na bývalém zimním stadionu WEV byla, stejně jako na jiných místech ve městě, zpočátku zřízena zeleninová zahrada, ale rychle se obnovilo i bruslení na malém přírodním kluzišti. Díky různým akcím na Heumarktu v letních měsících se WEV podařilo získat zpět ústřední místo ve společenském životě města a zároveň se úspěšně finančně sanovat. Meisingerová upozorňuje, že již v roce 1947 musel spolek zaplatit do státní pokladny milion šilinků na dani ze zábavy (s. 142).

Skutečnou „dojnou krávou“ se od konce čtyřicátých let a zejména v letech padesátých stala pro WEV i pro jejího generálního tajemníka Edera „Wiener Eisrevue“, která působila až do roku 1973 (s. 149nn., s. 178–189). Přinejmenším zpočátku nešlo o čistě komerční podnik, výnosy z revue sloužily v neposlední řadě podpoře amatérského sportu. Mimořádně, první představení v zahraničí se konala již v únoru a březnu 1946: v Praze a v Bratislavě (s. 185). Také později, od roku 1957, plnila tato show „nejen ekonomickou, ale i diplomatickou funkci“, a to prostřednictvím představení v řadě sovětských měst (v Moskvě byla její vystoupení s 15 000 diváky každý den vyprodána dokonce po dobu šesti týdnů). V padesátých a šedesátých letech působila v revue řada československých krasobruslařů (Jiřina Nekolová, Soňa a Miloslav Balunovi). WEV prostřednictvím tréninkové

spolupráce rychlobruslařských oddílů vysunul svá tykadla i přes železnou oponu do Budapešti (s. 205n.).

Více než rostoucí profesionalizace ledních sportů (a zároveň relativní pokles společenské role bruslení) v poválečných desetiletích, sledovaná autorkou na četných konkrétních příkladech, nás zde bude jako poslední téma zajímat v posledních letech opět aktuální otázka prominentního klubového sídla na Heumarktu a jeho vývoje. Oblast u Heumarktu prošla již v šedesátých letech zásadní proměnou v důsledku rozsáhlých demolic a nové výstavby (především hotelu InterContinental) (s. 173–176). Jestliže již tehdy mělo zásadní význam zachování takzvaného Canalettova panoramatu, dnes opět vyvolává emoce – a v neposlední řadě ohrožuje status Vídně jako světového dědictví UNESCO – narušení pohledové osy z kopce od paláce Belvedere do centra města nově od roku 2012 připravovanými plány na výstavbu obytné a kancelářské věže mezi InterContinentalem a zimním stadionem (s. 241–244). Nicméně v roce 2017 byl ve vídeňské městské radě hlasy SPÖ a Zelených schválen územní plán a plán rozvoje, tedy dokumenty nezbytné pro realizaci onoho projektu, a byla uzavřena smlouva mezi městem Vídeň a stavebníkem. O měsíc později tak na zasedání Výboru světového dědictví UNESCO logicky následoval zápis historického centra Vídně na Červený seznam světového dědictví v ohrožení.<sup>8</sup>

Na závěr lze říci, že autorka umně zasadila dějiny ledních sportů do rakouských kulturních a sociálních dějin konce 19. a 20. století. Text opakovaně prokládaný životopisnými črtami propojuje obecné s konkrétním – například když nechává mluvit dva židovské pamětníky, kteří jako děti zažili první důsledky nacionálněsocialistického převratu na kluzišti (s. 116–119). Meisingerové „velké dějiny vídeňského bruslařského klubu“ jsou kulturní dějiny sportu par excellence, které si s chutí přečtou nejen milovníci rychlých čepelí.

*Nina Lohmann*

---

8 Srovnej k tomu i heslo *Heumarkt* na stránkách *Wien Geschichte Wiki* [online], [cit. 1. března 2021], <<https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Heumarkt>> a vizualizace projektu na webovém portálu města Vídeň: *Visualisierungen – Projekt Wiener Eislaufverein* [online], [cit. 1. března 2021], <<https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/projekte/wev/visualisierungen.html>>.

**BORIS MEŇŠAGIN, VOSPOMINANIJA. PISMA. DOKUMĚNTY, (red. a ed.) Pavel M. Poljan a kolektiv, Nestor-Istorija, Moskva – Sankt-Peterburg 2019, 824 stran + 64 nečisl. stran vyobrazení.**

Recenzovaná publikace zpřístupňuje významný memoárový pramen ke správním a sociálním dějinám ruského města Smolenska v době nacistické okupace v letech 1941–1943. Tímto pramenem jsou vzpomínky ruského právníka a proněmeckého kolaboranta Borise Georgijeviče Meňšagina (1902–1984), který zastával prakticky po celou dobu okupace úřad starosty (бургомистр) Smolenska.

Zásluhou své geografické polohy i díky svému symbolickému významu se Smolensk stal po dobytí na konci července 1941 faktickým hlavním městem nacisty okupovaných teritorií Sovětského svazu a zůstal jím až do osvobození v září 1943. V roce 1939 měl Smolensk 157 000 obyvatel, z nichž bylo přibližně 15 000 Židů. Po vypuknutí války stihla většina obyvatel (včetně 14 000 Židů) z města odejít (hlavně v rámci organizované hromadné evakuace a v důsledku mobilizace) nebo uprchnout. Na podzim 1941 tak ve městě zůstávalo jen asi 37 000 civilních obyvatel, zatímco síla tamější německé posádky přesáhla na jaře 1942 50 000 mužů. Zbývající Židé ze Smolenska a okolí byli záhy po okupaci přesídleni do ghetta, které bylo zřízeno za městem. V červenci 1942 bylo toto ghetto zlikvidováno a všichni jeho obyvatelé (v počtu 1 800 až 2 000 osob) – kromě jediného náhodně přeživšího – byli postříleni. Již na jaře 1942 stihli okupanti zlikvidovat všechny pacienty místní psychiatrické léčebny.

Starostou Smolenska, který měl odpovídat za civilní správu ve vztahu k místnímu obyvatelstvu, okupanti ustanovili nejprve profesora astronomie na tamějším pedagogickém institutu Borise Vasiljeviče Bazilevského (1885–1955). O den později byl však pro tuto funkci shledán vhodnějším právník Meňšagin a Bazilevskij byl přesunut na pozici jeho zástupce.

Boris Meňšagin se narodil 26. dubna / 9. května 1902 v rodině úředníka. V roce 1919 vstoupil jako dobrovolník do Rudé armády a roku 1920 se účastnil tažení proti Polsku. V roce 1922 se ve Smolensku oženil. Z Rudé armády, kde sloužil jako technik, byl propuštěn

roku 1927 pro své náboženské přesvědčení a pravidelné návštěvy kostela. To mu paradoxně umožnilo vystudovat v tehdy organizovaných ročních dálkových kurzech za velmi krátkou dobu práva na Moskevské státní univerzitě a již koncem roku 1928 se stal advokátem (obhájcem). V letech 1931–1937 pracoval jako právník v jednom z moskevských automobilových závodů.

Od roku 1937 Meňšagin působil jako advokát ve Smolensku. V letech stalinského tzv. Velkého teroru (1937–1938) si získal oprávněnou pověst odvážného obhájce, který dokáže pomoci lidem obviněným ve vykonstruovaných politických procesech. Jeho vrcholným výkonem bylo, když dosáhl výrazného snížení trestu v místním zfabrikovaném procesu se „škůdcovskou“ skupinou veterinářů a chovatelů. V této kauze Meňšagin dokonce osobně intervenoval u tehdejšího sovětského generálního prokurátora Andreje Vyšinského.

Jako starosta Smolenska řídil Meňšagin civilní správu a běžný chod města. Podléhala mu nicméně i místní pořádková policie, která byla okupanty ve stále větším rozsahu nucena k účasti na trestních, zejména protipartyzánských akcích; podílela se také na likvidaci smolenského ghetta. Naproti tomu se Meňšaginovi podařilo odolat německému tlaku, aby místní správa převzala zásobování zajateckých táborů dislokovaných v okolí Smolenska. Pod záminkou získávání „specialistů“ dosáhl Meňšagin propuštění značného počtu zajatých rudoarmějců. Smolenský starosta úspěšně čelil tlaku zřídit ve městě veřejný dům, čímž se mělo předejít nekontrolovanému šíření venerických chorob v řadách wehrmachtu. Dokázal též dosti dlouho oddalovat záměr okupantů zmocnit se městských lázní a v srpnu 1942 dosáhl obnovení činnosti stálého městského divadla.

V prosinci 1942 a na počátku roku 1943 se Meňšagin ve Smolensku opakovaně setkal s generálem Andrejem Vlasovem. V červnu a červenci 1943 Meňšagin absolvoval pětadvacetidenní propagační cestu po Německu, kterou nacisté zorganizovali pro dvanáct ruských kolaborantů z řad funkcionářů okresů a větších měst. Osudovým pro Meňšaginův celý další život se stalo objevení masových hrobů polských důstojníků v Katyňském lese u Smolenska. Ti byli zavražděni na jaře 1940 na příkaz politbyra sovětské komunistické strany. K odkrývání katyňských hrobů byli nacisty přizváni v dubnu 1943

jako svědkové také Meňšagin a Bazilevskij. Krátce před osvobozením Smolenska v září 1943 uprchl Meňšagin před postupující Rudou armádou do běloruského Bobrujska. V říjnu se zde stal starostou a v tomto úřadě setrval do června 1944. V té době se také více zapojil do protisovětských politických aktivit.

Po osvobození Bobrujska se Meňšagin přesunul s rodinou do Berlína. V listopadu 1944 se dal do služeb „Výboru pro osvobození národů Ruska“ (KONR), ale vyhlášení jeho tzv. Pražského manifestu (14. 11. 1944) se pravděpodobně nezúčastnil. Na sklonku února 1945 byl s celým KONR evakuován z Berlína do Karlových Varů, kam koncem dubna dorazili Američané. Samotný Meňšagin byl zadržen americkou hlídkou 11. května 1945 v Rybářích u Karlových Varů a dočasně umístěn do tábora pro repatrianty. Dne 25. května byl odtud propuštěn a ihned se vydal hledat svou rodinu do Karlových Varů, které mezitím americká vojska předala pod kontrolu Rudé armády. Po neúspěšném hledání dospěl k domněnce, že jeho manželka a dcera byly zadrženy sovětskými orgány, a 28. května se na místním velitelství dobrovolně vydal do rukou Rudé armády. Jeho manželce a dceři se ovšem mezitím paradoxně podařilo dostat do americké okupační zóny Německa a v roce 1951 jim bylo umožněno přesídlit do USA.

V listopadu 1945 byl Meňšagin umístěn do vyšetřovací vazby v moskevské věznici Lubjanka, kde strávil v naprosté izolaci následujících bezmála šest let. Mezitím se však kolem jeho osoby odehrály pozoruhodné události: Meňšaginův zástupce Bazilevskij, který zůstal po osvobození Smolenska ve městě, projevil velkou ochotu ke spolupráci s vyšetřovateli NKVD. Dokonce takovou, že již v lednu 1944 bylo jeho vyšetřování pro vlastizradu zastaveno s pozoruhodným odůvodněním, že nespáchal trestný čin. Stěžejní důvod tohoto postupu vůči kolaborantovi spočíval nepochybně v tom, že Bazilevskij sepsal záhy po osvobození pro sovětské orgány zprávu o Smolensku v době okupace, v níž projevil ochotu svědčit v kauze katyňského masakru ve prospěch Sovětského svazu. Takovéto svědectví vydal Bazilevskij poprvé veřejně již počátkem roku 1944, přičemž výslovně vypověděl, že Meňšagin byl předem informován jak o přípravě údajné vraždy polských důstojníků Němci, tak i o jejím pozdějším spáchání. Své křivé svědectví o vražedném masakru

v Katyňském lese Bazilevskij osobně zopakoval 1. června 1946 přímo na zasedání Norimberského tribunálu. Za své svědectví byl někdejší zástupce smolenského starosty záhy odměněn postem profesora astronomie na pedagogickém institutu v Novosibirsku, kde nejen v klidu dožil, nýbrž dokonce dosáhl funkce děkana tamější fyzikálně-matematické fakulty.

Bazilevského svědectví nebylo nicméně shledáno zcela přesvědčivým a důvěryhodným, a hlavní sovětský žalobce při Norimberském procesu Roman Ruděnko proto předložil další důkaz o údajné vině nacistů za katyňský zločin. Tímto důkazem měl být ukořistěný Meňšaginův zápisník, ovšem s interpolovaným zápisem o údajném zastřelení polských zajatců. Na tom, aby byla katyňská vražda označena za nacistický zločin, mělo z řady důvodů zájem nejen nejužší sovětské vedení, které ji v březnu 1940 odsouhlasilo, nýbrž i její hlavní vykonavatel Vsevolod Merkulov, který v roce 1943 již zastával funkci lidového komisaře (ministra) vnitřní SSSR a v letech 1943–1944 předsedal „Komisi pro předběžné vyšetření takzvaného Katyňského případu“. Poprvé byl interpolovaný Meňšaginův zápisník veřejně prezentován v roce 1944 v sovětském propagandistickém filmu.

Od vnějšího dění zcela izolovaný Meňšagin byl nakonec v září 1951 odsouzen za vlastizradu k pětadvaceti letům vězení. Krátce poté byl eskortován do věznice zvláštního určení ve Vladimiru. Tento ústav se již na počátku dvacátých let stal hlavní izolační věznicí pro těžké politické vězně. Po roce 1953 sem byl umístěn i syn zesnulého sovětského diktátora Vasilij Stalin (pod pseudonymem Vasiljev). Anonymním vězněm, identifikovaným pouze číslem cely, byl zpočátku také Meňšagin. Od roku 1954 si ve vladimirské věznici odpykávali své tresty vysocí funkcionáři sovětských bezpečnostních složek zatčení po pádu Lavrentije Berii, především bývalý zástupce náčelníka sovětské kontrarozvědky generál Pavel Sudoplatov a někdejší náměstek ministra vnitřní SSSR Stěpan Mamulov (Mamuljan).

O tom, že nepřímou figuroval jako svědek při Norimberském procesu, se Meňšagin dozvěděl zřejmě až někdy v polovině padesátých let. V té době se také oficiálně domáhal toho, aby v jeho případě byla uplatněna amnestie z roku 1955, jež se vztahovala na odsouzené proněmecké kolaboranty, kteří se nedopustili jiných těžkých zločinů. Meňšagin amnestován nebyl – jedním z hlavních důvodů

tohoto postupu bylo bezesporu to, že byl považován za potenciálně nebezpečného svědka katyňské kauzy. Meňšagin si nakonec odseděl celý trest a byl propuštěn v červnu 1970. Plných devatenáct let strávil v samovazbě. Teprve v šedesátých letech se jako jeho spoluvězni na jedné cele postupně vystřídali Mamulov, bývalý sovětský špion Matus (Matvej) Štejnberg a roku 1968 Sudoplatov.

Poslední měsíce pobytu ve vladimírské věznici Meňšaginovi zkomplikoval jiný tamější vězeň, ukrajinský jazykovědec a nacionalista Svjatoslav Karavanskij. O Meňšaginovi se doslechl z vyprávění spoluvězňů. Vycítil velký skandální potenciál informace a v naději na vlastní prospěch se neúspěšně pokusil propašovat z věznice značně nepřesnou zprávu o bývalém smolenském starostovi, kterou vydával za Meňšaginovu údajnou žádost Mezinárodnímu červenému kříži. V důsledku toho byl Meňšagin vyslýchán KGB. V Meňšaginovi vzbudilo Karavanského jednání obavu, že jde o provokaci KGB s cílem ponechat ho nadále ve vězení. To se nakonec nestalo, nicméně při propuštění byl Meňšaginovi zabaven rukopis jeho memoárů, které napsal již v první polovině padesátých let.

Po propuštění byl osmašedesátiletý Meňšagin umístěn do domova pro přestárlé invalidy ležícího v severním Rusku až za polárním kruhem. Většinu chovanců tohoto zařízení tvořili osamělí lidé s kriminální minulostí. Letní měsíce Meňšagin zpravidla trávil návštěvami u svých známých a přátel v různých částech Sovětského svazu a navázal řadu nových známostí. Zemřel 24. dubna 1984 v domově pro přestárlé v Kirovsku v Murmanské oblasti. Meňšaginův nekrolog vyšel roku 1985 v ruském konzervativním exilovém časopisu Posev. Na počátku osmdesátých let byly z iniciativy Meňšaginových přátel pořízeny audiozáznamy jeho vzpomínek. Tyto vzpomínky vyšly posmrtně roku 1988 v Paříži.

Celou druhou polovinu Meňšaginova života fatálně ovlivnila okolnost, že se v dubnu 1943 stal svědkem odkrývání masových hrobů v Katyňském lese. Od svého zadržení v květnu 1945 až do smrti se Meňšagin vždy vyjadřoval v tom smyslu, že o pachatelích ani bližších okolnostech katyňského masakru nic neví. V důsledku toho, že odmítl ze spáchání tohoto zločinu obvinít nacisty, se stal na mnoho let pouhým bezejmenným vězeňským číslem a odseděl si plných dvacet pět let, z toho devatenáct let v samovazbě. Na druhé



straně mu okolnost, že viděl odkrývání katyňských hrobů, možná zachránila život – za vlastizrady mu po válce v SSSR reálně hrozil trest smrti. Rukojmím Katyně Meňšagin zůstal do konce života. . .

V předmluvě recenzované publikace přibližuje historik Pavel Poljan průběh a okolnosti jejího vzniku, počínaje uveřejněním první, neúplné verze Meňšaginových pamětí v Paříži roku 1988.

Nejrozsáhlejší stať v úvodní části recenzované publikace tvoří Meňšaginův podrobný životopis z pera P. Poljana (*Meňšaginův fenomén. Biografická črta* – s. 23–160). Jde o velmi zalidněný, faktograficky pozoruhodně bohatý a místy velice poutavý text, který může vzniknout jen na základě dlouholetého, stále doplňovaného výzkumu a z toho plynoucí důvěrné a detailní znalosti pojednávaného tématu. Poljan v něm neskrývá svou sympatickou ambici kompetentního historika vyprávět o osudech konkrétních lidí, které jsou v ruských poměrech 20. století často velmi spleťité, kontroverzní a plné dobovými okolnostmi vyvolaných zvratů i nepředvídatelných náhod. Poljan je nadmíru zdrženlivý ve svých hodnotových soudech. Zdráhá se vyslovovat je třeba i v případech, kdy píše o nacistech nebo důstojnících NKVD a KGB – v těchto případech za ně mluví činy, jež Poljan popisuje. Nesporné a pochopitelné sympatie projevuje Poljan k jedinému přeživšímu ze smolenského ghetta Vladimiru Chizverovi. Mezi nemnoha lidmi, o nichž autor pojednává s antipatií, zřetelně vyniká Karavanskij.

Méně objektivně pochopitelné jsou Poljanovy sympatie k Meňšaginuvi. Tato náklonnost (ba respekt) v některých, byť nečetných případech přerůstá až v obhajobu problematických kapitol Meňšaginovy biografie a v oslavu jeho (skutečně či domněle) pozitivních činů. V každém případě Poljan projevuje určitou tendenci, která je typická pro konzervativně orientovanou ruskou exilovou a později i postsovětskou historiografii: kolaborace s nacisty v letech 1941–1945 pro ni na pozadí stalinského SSSR prostě není jednoznačně negativním a beze zbytku odsouzeníhodným konáním.

V následující krátké úvaze *Точка невозврата* (*Místo, odkud již není návratu* – s. 161–172) se Sergej Amelin zamýšlí nad otázkou, co vedlo Meňšagina k tomu, že se nepřipojil k masové evakuaci a patřil k výrazné menšině obyvatel, kteří zůstali v nacisty okupovaném Smolensku. Podle autora nešlo o náhodu, nýbrž o vědomý

a promyšlený čin. Amelin soudí, že v tomto ohledu Meňšagin ve svých pamětech využil práva nesvědčit sám proti sobě a o motivech svého jednání záměrně mlčel. O vědomém charakteru tohoto rozhodnutí, k němuž bezesporu existovala alternativa, svědčí okolnost, že když Bazilevskij rezignoval již druhý den na funkci starosty, Meňšagin nabídku této funkce bez váhání – avšak nikoliv spontánně – přijal.

V poněkud širších souvislostech a se zřetelně větším kritickým odstupem pojednává o Meňšaginovi Michael David-Fox ve stati *Náčelník města. B. G. Meňšagin v historickém kontextu* (s. 173–214). Zmíněný autor je profesorem Georgetownské univerzity ve Washingtonu a specialistou na historii Sovětského svazu. V posledním desetiletí se zabýval mj. též dějinami nacisty okupovaného Smolenska. Meňšaginovy paměti David-Fox označuje za jednoznačný pokus o vlastní ospravedlnění, o *apologia pro vita sua*. V pamětech se Meňšagin na mnoha místech verbálně distancuje, v duchu svého intelektuálního prostředí, od německé okupační moci a snaží se ukázat, že byl někým jiným než bezprincipiálním kolaborantem. Meňšagin v pamětech rozhodně popírá, že by byl předem obeznámen s plány na likvidaci smolenského ghetta.

Na druhé straně však podle Davida-Foxe mnohé Meňšaginovy činy přesto svědčí o velmi značné míře kolaborace s okupanty. Meňšagin se 27. prosince 1942 zúčastnil slavnostního zveřejnění Vlasovovy „Smolenské deklarace“, byť pod ní není podepsán. O mnohém, co Meňšagin v pamětech neříká, svědčí jeho články v místních novinách *Новый путь* (*Nová cesta*). V pamětech Meňšagin sice obšírně popisuje různá administrativní a hospodářská opatření, která za bezmála dvacet šest měsíců ve funkci starosty učinil, na druhé straně však zamlčuje okolnost, že počet obyvatel Smolenska poklesl od podzimu 1941 do osvobození v září 1943 o více než polovinu (z 37 000 na 17 500). Jednou z příčin byl fakt, že civilní obyvatelé Smolenska žili v krutých podmínkách a většina z nich hladověla. Podobná situace ostatně panovala téměř ve všech okupovaných ruských, ukrajinských a běloruských městech a Meňšaginův Smolensk nebyl výjimkou. Masový hlad zde zavládl již počátkem zimy 1941/42 a trval s krátkými přestávkami až do konce okupace. Meňšaginovi se podařilo zajistit stravování pouze pro zaměstnance městské správy, jinak podle Davida-Foxe – měřeno obecnými kritérii

úspěšnosti – jako hlava města úplně selhal. Bylo tomu tak přesto, že dokázal zvýšit počet úředníků a zřízenců městské správy ze šesti (!) koncem července 1941 na cca 250 v srpnu 1943 a že město posléze zaměstnávalo přibližně desetinu všech civilních obyvatel Smolenska. Případy, kdy Meňšagin vydával pobytové dokumenty osobám spojeným s odbojem, byly dosti ojedinělé a v některých případech za ně navíc požadoval úplatek. Rozhodoval také o přidělování, resp. rozprodeji nemovitostí, které byly konfiskovány evakuovaným funkcionářům stranického aparátu a místním Židům přesídleným do ghetta.

David-Fox poněkud relativizuje samotným Meňšaginem zdůrazňované zásluhy o propuštění stovek sovětských válečných zajatců z okolních německých zajateckých táborů. Poukazuje na to, že smolenský starosta jednak takto získával odborníky různých specializací, kteří byli potřební pro chod města, jednak sami nacisté zacházeli dost blahosklonně s lidmi, kteří se stali obětí stalinských represí. Nelze totiž zcela přehlížet paradoxní fakt, že německá okupace části SSSR přinesla, kromě všeho jiného, také osvobození tisíců vězňů – ať už kriminálních, nebo politických – v sovětských věznicích a pracovních táborech. Spolupráce s okupačními bezpečnostními orgány a trestními jednotkami při protipartyzánských akcích, spojených stále častěji s krutostmi a brutálním násilím vůči místnímu civilnímu obyvatelstvu, byla samozřejmou součástí činnosti starosty Smolenska. Meňšaginova účast na odkrývání hrobů obětí katyňského masakru byla do jisté míry přirozeným vyústěním této kolaborace. Tuto svou činnost Meňšagin na mnoha místech paměti ospravedlňuje buď obavou z udání okupantům, nebo strachem z provokace. David-Fox téměř vylučuje možnost, že by Meňšagin nebyl předem informován o plánovaném vyvraždění smolenského ghetta. Především však nemohl nevědět o otřesných životních podmínkách v ghettu. Svou činnost v KONR v posledních měsících války pak Meňšagin nevěrohodně obhajuje údajnou snahou o záchranu sovětských válečných zajatců.

Americký historik se pokusil vystihnout to, co nazývá „politickou misí technokrata“ a Meňšaginovou „politickou ideologií“. Meňšagin v memoárech vyjadřuje vyhraněně antikomunistické ideje, aniž by odsuzoval bývalé komunisty. Jeho antisovětské postoje zesílily po

roce 1928 a během tzv. Velkého teroru se stal přesvědčeným odpůrcem stalinismu. Byl věřícím a hluboce religiózním člověkem – krátce po svém nástupu do funkce nechal znovu otevřít několik smolenských chrámů, které byly do té doby využívány jako sklady soli. Meňšagin nebyl vyhraněným ruským nacionalistou, ale byl bezesporu antisemitou. To ukazuje několik jeho článků z let 1941–1943, v nichž např. hlásal, že „židobolševismus“ napomáhá vzestupu židovských umělců.

V pamětech se Meňšagin vyhýbá specificky politickým otázkám. Soustřeďuje se především na své úřední a osobní kontakty s představiteli německé okupační moci, s podřízenými úředníky městské správy a se zaměstnanci města. Jedinou výjimku v tomto ohledu představuje jeho střet s běloruským nacionalistou Radaslauem Astrojskim, který se pokoušel za pomoci nacistů uskutečnit svou ideu „velkého Běloruska“, jehož součástí se měl stát i Smolensk.

David-Fox uzavírá, že Meňšagin nebyl ideovým kolaborantem a ke službě nacistům nebyl veden náklonností k nim, nýbrž nenávisť vůči sovětskému režimu.

V následující stati (s. 215–253) podává P. Poljan podrobnou informaci o literární pozůstalosti B. Meňšagina a přehled dalších úředních i neúředních pramenů a ego-dokumentů, které přinášejí informace o Meňšaginově životě. Pokouší se vymezit také okruh pramenů, které vydavatelé edice neměli k dispozici – rozhodně nejdůležitějším z nich je Meňšaginův stále ještě nezprístupněný vyšetřovací a soudní spis z let 1945–1951. Stav, kdy Meňšaginův spis dosud zůstává neodtajněn a není zpřístupněn historikům, označuje Poljan přímočaře za protiprávní, diskriminační a z hlediska historické vědy a poznání minulosti škodlivý.

První objevení Meňšagina jména v sovětské historiografii se datuje rokem 1965, kdy byla v SSSR vydána edice protokolů Norimberského procesu. Další, četnější publikace následovaly v Rusku a v zahraničí až od počátku devadesátých let, v reakci na pařížské vydání Meňšaginových pamětí. Cílem kritických regionalistických prací z devadesátých let bylo především dokumentárně doložit přímou účast Meňšagina na likvidaci smolenského ghetta. V průběhu devadesátých let se Meňšagin – jako bezesporu pozoruhodná a rozporuplná historická postava – stával v bouřlivě se rozvíjející ruské

publicistice i historiografii objektem řady legend, výmyslů a spekulací. Mnohé z nich začaly být po roce 2000 stále častěji traktovány jako seriózní historická fakta.

Poslední oddíl úvodu přináší několik krátkých osobních vzpomínek na Meňšagina ze sedmdesátých a z počátku osmdesátých let (s. 254–261).

První oddíl druhé části a zároveň těžiště celé publikace tvoří detailně komentovaná edice Meňšaginových pamětí, která vychází z přepisu všech dochovaných audionahrávek (s. 265–583). Tyto nahrávky P. Poljan srovnává s přechozími vydáními pamětí či jejich úryvků. V komentáři Poljan podchycuje a uvádí na pravou míru i případné Meňšaginovy nepřesnosti a výpadky paměti. K první zmínce o každém hodnostáři, funkcionáři či významnější osobě editor připojuje její biogram. S ohledem na to, že takových osob se v pamětech objevují řádově stovky, jde o výkon, který si sám o sobě zaslouží oprávněný respekt a rovněž dokládá Poljanovu vysokou vědeckou erudici i detailní znalost smolenského prostředí ve třicátých letech a v první polovině let čtyřicátých. Jednotlivé tematické pasáže pamětí opatřil editor výstižnými mezititulky.

Další část publikace tvoří edice dochované Meňšaginovy odeslané korespondence (s. 585–689). Jde jednak o jeho oficiální stížnosti a přípisy napsané v letech 1955–1970 z vězení různým vrcholným sovětským stranickým, vládním a justičním představitelům (s. 587–612), jednak o jeho dopisy přátelům z let 1971–1984 (s. 613–689).

Následuje soubor dokumentů týkajících se převážně Meňšaginovy činnosti na postu smolenského starosty (s. 691–801). Sem Poljan zařadil i detailní komentovanou edici Meňšagina interpolovaného zápisníku z Norimberského procesu (s. 704–711). Dále zde uživatel nalezne přehled cca 80 úředních nařízení a obecných písemných rozhodnutí, která Meňšagin vydal od srpna 1941 do prosince 1942 (s. 712–714). Lze si tu přečíst i žádost Mezinárodnímu červenému kříži napsanou Meňšaginovým jménem, kterou ve skutečnosti v prosinci 1968 zfabrikoval Karavanskij (s. 795–796).

Závěr publikace tvoří souhrnný jmenný (místní a osobní) rejstřík, který představuje nepostradatelný klíč jak k úvodním statím, tak zejména k samotné edici. Kniha je doplněna mnoha desítkami černobílých fotografií a také plánkem Smolenska v době okupace.

Recenzovaná publikace představuje významný polyvalentní příspěvek k poznání ruských urbánních dějin v době nacistické okupace i dějin bývalého Sovětského svazu obecně. Přináší mnohé cenné poznatky o fungování městské správy na nacisty okupovaných teritoriích SSSR v letech 1941–1944. Vydané paměti pak poskytují zejména řadu detailních a nezřídka jedinečných informací o výkonu správy a o hospodářském i společenském životě v okupovaném Smolensku.

Fenomén kolaborantství občanů SSSR s nacisty se stal výraznějším objektem zájmu ruských a zahraničních historiků teprve v posledních třech desetiletích. Meňšagin je výraznou a stěžejí přehlédnutelnou figurou mezi ruskými civilními pronacistickými kolaboranty, která si nepochybně zasloužila a nadále zaslouží velmi podrobný výzkum. Výsledky tohoto výzkumu předložil P. Poljan s kolektivem spolupracovníků v recenzovaném díle. Nicméně ani tato publikace, jakkoli rozsáhlá a důkladně zpracovaná, ještě nepřináší úplný obraz Borise Meňšagina. Takový obraz bude muset být v budoucnu doplněn, zejména o prameny, které nebyly autorskému kolektivu v době zpracování publikace přístupné. Tato okolnost ovšem nemění nic na tom, že recenzovaná publikace je pozoruhodným, kvalitním, podnětným, faktograficky bohatým a v neposlední řadě také interpretačně pluralitním vědeckým dílem.

*Petr Kreuz*

**Siegfried Mattl – Gottfried Pirhofer – Franz J. Gangelmayer, WIEN IN DER NATIONALSOZIALISTISCHEN ORDNUNG DES RAUMS. LÜCKEN IN DER WIEN-ERZÄHLUNG, New Academic Press, Wien 2018, 228 stran.**

Recenzovaná kniha je výsledkem dvou výzkumných projektů, v letech 2008–2014 financovaných Fondem budoucnosti Rakouské republiky a města Vídně na témata „Velká Vídeň – městské a regionální plánování jako součást nacistické imperiální politiky“ („Großraum Wien – Stadt- und Regionalplanung als Element imperialer NS-Politik“)

a „Nacistická politika hospodářských oblastí. Vídeň jako ‚uzel‘ mezi ‚starou říší‘ a jihovýchodní Evropou“ („NS-Standortpolitik. Wien als ‚Drehscheibe‘ zwischen ‚Altreich‘ und Südosteuropa“). Hlavní výsledky těchto projektů publikovali historik Siegfried Mattl a urbanista Gottfried Pirhofer již v roce 2015 v krátké přehledové studii v doprovodném svazku výstavy ve vídeňském Centru architektury (Architekturzentrum Wien) *Vídeň, perla Říše. Plánování pro Hitlera*.<sup>1</sup> Knižní verze nyní nabízí více podrobností, ale, jak je třeba zmínit hned na začátku, v důsledku předčasné Mattlovy smrti zůstává z nemalé části náčrtem a metodicky i obsahově (dvě třetiny knihy jsou pod Pirhoferovým autorstvím) má zřetelný „urbanistický“ akcent.

Jak naznačují již názvy knihy a projektů, v ohnisku zájmu stojí nacionálněsocialistické územní plánování a urbanismus na příkladu Vídně. Těmto rovinám byla, jak uvádí Pirhofer v úvodu, na rozdíl od (monumentálních) plánů reprezentační a bytové výstavby, dosud věnována jen malá pozornost, a proto lze v „dějinách vídeňského urbanismu najít závažné mezery“ (s. 10). Nacističtí územní plánovači a urbanisté totiž sledovali cíl „zbourat velké části husté městské zástavby 19. století a znovuvybudovat Vídeň jako ‚městskou krajinu““ (s. 9). V celkem dvanácti tematických, bohatě, ale bohužel jen výjimečně smysluplně ilustrovaných kapitolách se autoři snaží tyto mezery zaplnit až do poválečného období. To se však – zřejmě i vzhledem k okolnostem vzniku knihy – zdařilo jen částečně.

V první polovině knihy se autoři zabývají především teoreticko-ideologickými východisky, rámcovými podmínkami, zaměřením a aktéry nacistické územní politiky. Po Pirhoferově poměrně obecném úvodu o územním plánování a územní politice za nacismu následuje až příliš stručná kapitola o vzniku a významu „Velké Vídně“ vytvořené již v roce 1938, čímž se metropole na Dunaji stala druhým největším – a co do rozlohy dokonce největším – městem tehdejší

---

1 SIEGFRIED MATTL – GOTTFRIED PIRHOFER, *Stadt- und Regionalplanung im Kontext imperialer Raumpolitik*, in: „Wien, Die Perle des Reiches“. *Planen für Hitler*, (Hrsg.) INGRID HOLZSCHUH – MONIKA PLATZER, Zürich 2015, s. 12–25. Srovnej moji recenzi této publikace: NINA LOHMANN, *Nacistický urbanismus v hlavních městech střední Evropy ve světle literatury* (Varšava, Vídeň, Praha), Pražský sborník historický 45, 2017, s. 339–369, zde s. 353–368.

Německé říše a strategickým „předmostím“ mezi tzv. „Altreichem“ a jihovýchodní Evropou. Tentýž autor pak představil řadu „modelů územní politiky“ pro Vídeň, které již od počátku třicátých let vypracovali různí odborníci (Erwin Ilz, Walter Strzygowski, Roland Rainer) a instituce (Městský stavební úřad), aniž by však objasnil, jaký skutečný význam vlastně měly. Společným leitmotivem ve smyslu pozdější velkoměsta zavrhuující nacionálněsocialistické ideologie byla decentralizace prostoru a rozvolnění městské krajiny. Vídeň se v těchto plánech proměnila z metropole v uzel či „centrum“ ve (velkoněmecké) prostorové struktuře.

První část knihy uzavírají tři kapitoly z pera Siegfrieda Mattla, jeho jediné, ale o to obsáhlejší příspěvky v této knize. Autor na bázi župního hospodářského plánu (Gauwirtschaftsplan), který byl předložen až v roce 1941 – a tedy příliš pozdě –, nejprve nastínil socioekonomickou strukturu města a (předpokládanou) roli tohoto centra v rámci velkoněmeckého hospodářství. Kdyby ovšem měly být realizovány všechny projekty, které plánovači považovali za naléhavé, byl by rozpočet města mnohonásobně překročen (s. 75n.). Zůstalo tak, nadto v situaci limitované válečnými omezeními, v podstatě jen u plánování. Dvě odvětví však po anšlusu zažila politické zhodnocení – a Matzl jim věnuje zvláštní pozornost: vídeňské veletrhy a módní průmysl. V neposlední řadě se tak stalo v důsledku „expanzivní strategie“ říšského místodržitele Baldura von Schirach (s. 77). Matzl mu v této souvislosti přiznává „taktickou zdatnost a efektivní postupování“ (s. 81): „Vídeňský veletrh a kampaně z let 1940/1941 se ukázaly být v širším kontextu regionální hospodářské politiky velmi účinnými nástroji pro vytváření komplexního obrazu, který měl stát za heslem ‚brána na jihovýchod‘, jehož chimérického charakteru, resp. nedostatečného ekonomického základu si nacionálněsocialističtí mocipáni Schirachovy skupiny byli zcela naprosto jasně vědomi“ (s. 82).

Důležitým hospodářským faktorem zůstávala i po anšlusu navzdory rozsáhlé arizaci a s ní spojené stagnaci móda, kterou město podporovalo prostřednictvím cíleně založeného spolku „Haus der Mode“ („Dům módy“): „Jako opora exportu byl oděvní průmysl ‚východní marky‘ s 16 % podílem na celkovém německém vývozu důležitým zdrojem pro získávání deviz, a mohl se proto [...] těšit



zvláštní podpoře řady říšských úřadů“ (s. 89). Jako obzvláště důležitý trh i v oblasti módy byla vyhodnocena jihovýchodní Evropa. Tento trh měl pro Vídeň obecně prvořadý význam, jak Mattl popisuje v následující kapitole. Odborné znalosti pro ekonomické ovládnutí jihovýchodní Evropy měla poskytnout mj. vídeňská Südosteuropa-Gesellschaft. Její činnosti v husté síti různých politických a hospodářských aktérů nastínil Mattl v další kapitole.

Nejen co do aktérů se pak ústřední kapitola zabývá národněsocialistickými plánovacími institucemi. Mattl v ní rekonstruuje „často jen obtížně pochopitelný institucionální vývoj územního plánování a kompetenční spory ve [...] ‚Východní marce‘“ (s. 107). Stejnou, pro nacionálněsocialistickou polykracii typickou faktickou kompetenční konkurenci, jaká panovala na politicko-administrativní úrovni, lze pozorovat i v oblasti plánování, kde jednotliví aktéři působili spíše proti sobě, než aby spolupracovali. Bylo to způsobeno již tím, že Vídeň nebyla zpočátku zařazena do řady „nově koncipovaných měst“, a neměla tedy právní bázi pro koordinaci těchto zájmů. V důsledku toho „započalo ve Vídni a pro Vídeň početné institucionální plánování, které se vztahovalo na rozdílné priority a prostory. Oproti principu konkurence instancí [...] zde vzniká spíše dojem neuspořádaného závodu rivalizujících státních i stranických držitelů moci, kteří si chtěli v právně nejasné situaci zajistit a rozšířit své pozice. Vedle Úřadu pro plánování města, podléhajícího starostovi Hermannu Neubacherovi [...], vypracoval [...] nacistický stranický Úřad pro techniku (Amt für Technik) pod vedením gauleitera Globocnika reprezentační projekty přeměny města v nacionálněsocialistickém duchu. U říšského komisaře Bürckela se pak etabloval úřad pověřence pro rozvoj osídlování pod vedením Georga Lauba [...]. Kromě toho existoval opakovaně přejmenovaný Úřad pro regionální plánování (Dienststelle für Raumordnung), plánovací úřad říšského místodržitele, který se podílel na velkoprojektech, jako byly stavby wehrmachtu, budování přístavů a říšských dálnic [...]. O koordinaci všech těchto zařízení nemohla být ani řeč [...]“ (s. 113n.). Formálně se plánovací úřad při říšském místodržitelství etabloval jako nadřízená instituce územního plánování pro „Velkou Vídeň“, ale jeho možnost prosadit svoji vůli zůstávala omezená.

Druhá polovina svazku je pak v podstatě věnována plánování infrastruktury pro jednotlivá odvětví dopravy (silniční, železniční, vodní, letecká), vždy s ohledem na strategický význam Vídně v kontextu imperialistického nacistického územního plánování. I zde však musely být při plánování vždy zohledňovány zájmy mnoha různých aktérů. Gottfried Pirhofer tak kupříkladu v souvislosti s plánováním říšských dálnic soudí: „Údajná efektivita plánování dálnic je dodnes jednou z velkých legend, které slouží k ospravedlnění nacistického panství. Akta a dokumenty o konkrétních plánovacích pokusech ve ‚Velké Vídni‘ však neukazují očekávanou eficienci hierarchicky řízeného projektu, nýbrž pečlivou snahu o vyvážení rozdílných zájmů frakcí a aktérů, zapojených do nacistické územní politiky“ (s. 134). Opakované debaty vyvolaly také různé úvahy o nejhodnějším místě pro vybudování hlavního nádraží, v nichž podle Pirhofera nakonec zvítězil projekt říšských plánovačů v oblasti Jižního a Východního nádraží (s. 161).

Z oněch četných plánů se však v důsledku válečného zastavení výstavby i plánování uskutečnilo jen velmi málo, i když Pirhofer již v úvodu správně poznamenává, že město výrazně a trvale změnilo již pronásledování a vyvražďování politicky a ‚rasově‘ nežádoucích osob, které částečně souviselo s těmito plány. Celkově však plány poukazují na výše zmíněnou degradaci Vídně z hlavního a rezidenčního města na jeden z – byť i centrálních – uzlů sítě nacistického státu, obtáčející stále větší část Evropy. Svazek uzavírá stručný pohled na neutěšenou realitu městské výstavby během války a v neposlední řadě na „dozvuky“ nacistických plánů (a působení jejich autorů) při poválečné rekonstrukci. Lze uvítat, že je zde opět jednou výslovně zdůrazněna kontinuita urbanistického (územního) plánování, sahající v osobě Rolanda Rainera až do osmdesátých let 20. století (s. 194).

Celkově kniha zanechává ve čtenáři rozporuplný dojem. Na jedné straně je zde zprostředkováno množství dosud neznámého materiálu, na druhé straně se však autorům spíše jen výjimečně podařilo tento materiál přehledně strukturovat a podat tak, aby byl jasný a srozumitelný čtenářům, kteří nejsou s danou problematikou detailně obeznámeni. Často jsou například na dlouhých stránkách citováni nebo parafrázováni různí aktéři a jejich myšlenky, ale bez jakéhokoliv hodnocení nebo zařazení do celkového kontextu. Zde bychom si

jako čtenáři přáli více syntézy, například v podobě shrnutí na konci každé kapitoly. Čtenář také zůstává poněkud opuštěn v nepřehledném chaosu kompetencí nacistických plánovacích orgánů a jejich aktérů a hrozí nebezpečí, že ztratí přehled. Ostatně i grafická úprava knihy přispívá k tomu, že její čtení vyžaduje zvláštní soustředění. Nejenže je zvolený formát pro odbornou knihu tohoto charakteru spíše nešťastný, ale čitelnost textu musela zřejmě ustoupit celkové koncepci grafické úpravy, podle níž je jedno, zda jsou písmena ještě rozluštitelná nebo zda ilustrace mají nějaký vztah k okolnímu textu. Částečně nepochopitelný a především nekomentovaný výběr obrázků ovšem jistě nelze přičíst za vinu jen grafikovi.

Přes veškerou kritiku je však velmi potěšující, že jsou konečně k dispozici výsledky těchto dvou významných výzkumných projektů, svým tematickým zaměřením unikátních nejen pro Vídeň. Mohou tak sloužit jako podnět i komparativní báze dalšímu výzkumu v jiných městech.

*Nina Lohmann*